Hayat

TARİH

MECMUASI

ayı : 11 Aralık 1972 • 5 Lira

Hâvemiz :
lar Boyunca Selâni

Hediye edecek kitap mı arıyorsunuz?

KİTAP YILININ
EN GÜZEL KİTAPLARI
ÇIKTI

Doğan Kardeş

Halk klasikleri serisinden ilk 3 kitap

KEREM İLE ASLI
YUNUS EMRE
DEDE KORKUT MASALLARI

Asılları müzelerimizde bulunan, XVI. yüzyıl Türk cilt kapları içinde sarı kâğıda, iki renkle basılmış, ebrulu, resimli nefis ciltler. Fiyatları 12,5 - 15 Lira.

Bu seriyi toplayanlar eski Türk cilt kaplarından bulunmaz bir koleksiyona sahip olacaklardır.

Dağıtım yeri: Bateş Bayilik Teşkilâtı

Şah Tahmasb
(Bir İran minyatürü)

Hayat TARİH MECMUASI

Bu Sayıda Neler Var

Tâc - Mahall 4
Medîne Müdâfîi Fahreddin Paşa 9
Hattat Hâmid Aytaç 16
Hitler'in Gizli Konuşmaları 23
Sevr Andlaşması Hazırlıkları 30
Bizans'ın Son Günleri: 2 34
Şehzâde Bâyezid'in Ölümü 40
Antik Çağda Ana Tanrıça ve Tapınakları 48
İmparator Maximianus'un Sarayı 51
İkinci Dünya Harbi'nin En Tehlikeli Mâlî Kumarı . . 60
Yûnus Emre Bektaşî Değil Mevlevî'ydi: 3 66
Nur Baba Olayı 74
Arkadi Vapuru Nasıl Yakalandı? 80
Hâin Subaşının Âkıbeti 86
Ülkeler ve İnsanlar 88
Tarihe Akan Bir Ay 93
Kitaplar Arasında 94
Tarih Postası 96
Tarih Bilmecesi 98

İlâvemiz: «Asırlar Boyunca Selânik»

Hayat TARİH MECMUASI

Aylık Kültür Mecmuası

1 Aralık 1972 Yıl: 8 Cilt: 2
Sayı: 11 Sıra No: 95

İMTİYAZ SAHİBİ: Şevket RADO

NEŞRİYAT MÜDÜRÜ: Yılmaz ÖZTUNA

MESUL YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ: Orhan Ş. YÜKSEL

BASILDIĞI YER: Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A.Ş. Basımevi - Divanyolu Türbedar Sok. No: 22, Istanbul **TEL:** 27 95 10 (5 hat)

ABONE: Bateş Bayilik Teşkilâtı, Cağaloğlu-Istanbul **TEL:** 27 61 10

Abone: Yıllık: 60, 6 aylık 30 TL. **Yurt dışı:** Yıllık: 120, 6 aylık 60 TL. Uçak için ilâve ücret alınır.

Hindistan'da Bir Türk Şâheseri

Tâc-Mahall

Tahsin Tunalı

XVI. ASIR, Türkler'in 22 asırlık tarihlerinin en büyük devresidir. XVII. asır da, Türkler'in büyüklük çağlarından biri sayılır. Bu asırda Osmanlı Türk imparatorluğu hafif bir gerileme gösterdiği halde, Hindistan Türk imparatorluğu, yüzyılın son yıllarına kadar yükselmekte ve gelişmekte devam etmiştir. Bu yazımızda, Hindistan Türk imparatorluğunun XVII. asrın ikinci yarısında gerçekleştirdiği bir sanat şâheserinden, Tâc-Mahall'den bahsedeceğiz.

Bu yıllarda Hindistan Türk imparatorluğunun başında Şâh-i Cihân vardı. Bu büyük hükümdar, Timur'un 9. ve Timurlular'ı Türkistan'dan Hindistan'a getiren Bâbur'un 4. kuşaktan torunudur. Eşi Ercmend Bânû'ya olan sevgisiyle ünlüydü. «Pâdşâh-Beğim» yani «imparatoriçe» sanını taşıyan ve «Mümtâz-Ma-

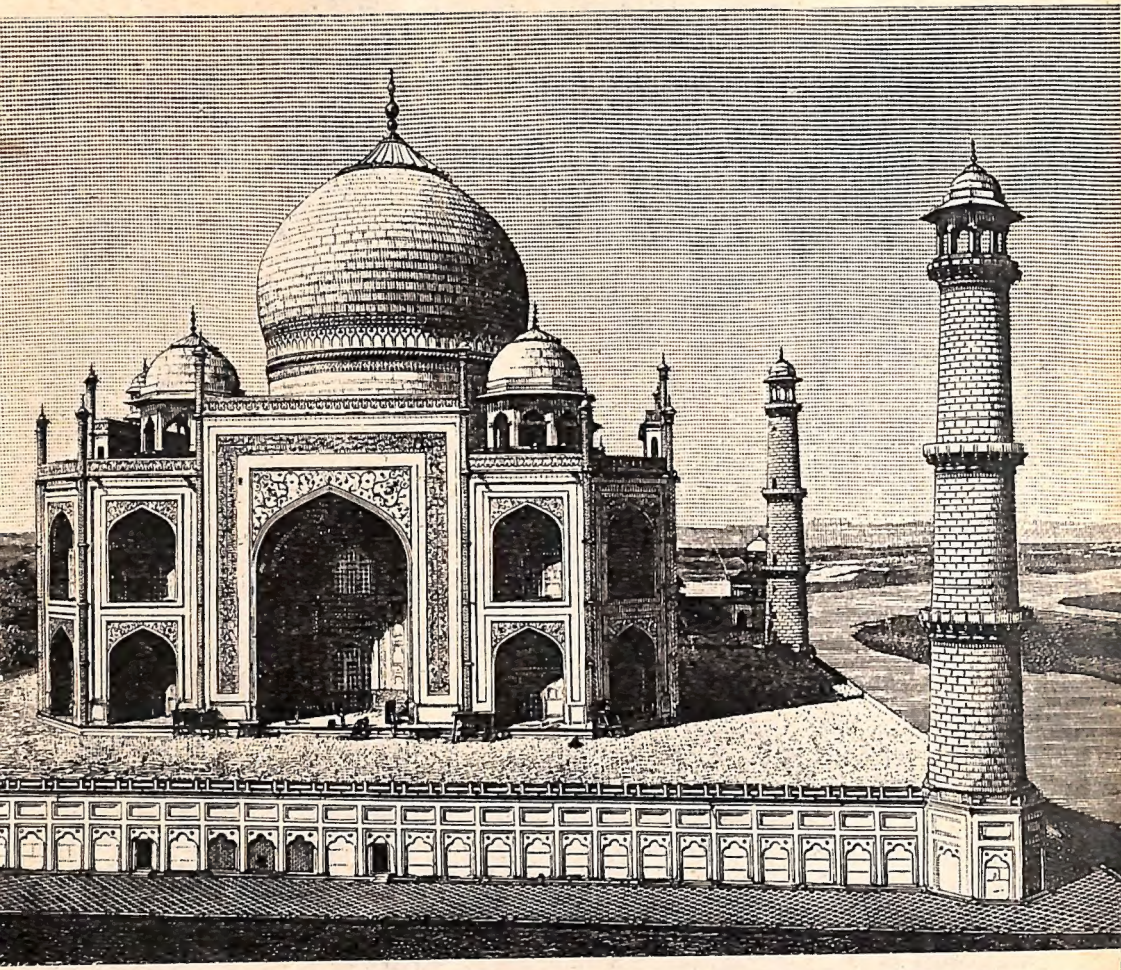

Tâc - Mahall'in genel görünüşü.

hall» diye anılan bu hanım yaşadığı müddetçe Şâh-i Cihân, başka bir kadınla ilgilenmemişti. Bir Türk kumandanının, Âsaf Han'ın kızı olan Ercmend Bânû, Şâh-i Cihan'dan bir yaş büyüktü. 14. çocuğu olan Cevher - Ârâ Beğim'i doğururken öldü. Şâh-i Cihân, sonsuz derecede kederlendi. Bu kederden, birçok mimarî tarihçisinin dünyanın en güzel mimarî eseri olduğunu söyledikleri Tâc - Mahall doğdu.

Eşini kaybedince bütün saçları ağaracak derecede üzülen Şâh-i Cihân, Ercmend Bânû'nun adını ölümsüz kılmak için, büyük bir anıt-kabir yaptırmaya karar verdi. Bu anıt-kabir, firavunların piramidleri gibi muazzam bir taş yığınından ibaret olmayacak, Ercmend Bânû'nun güzellik ve zerafetine yakışır bir eser hâlinde, gelecek nesillerin hayranlığını kazanacaktı.

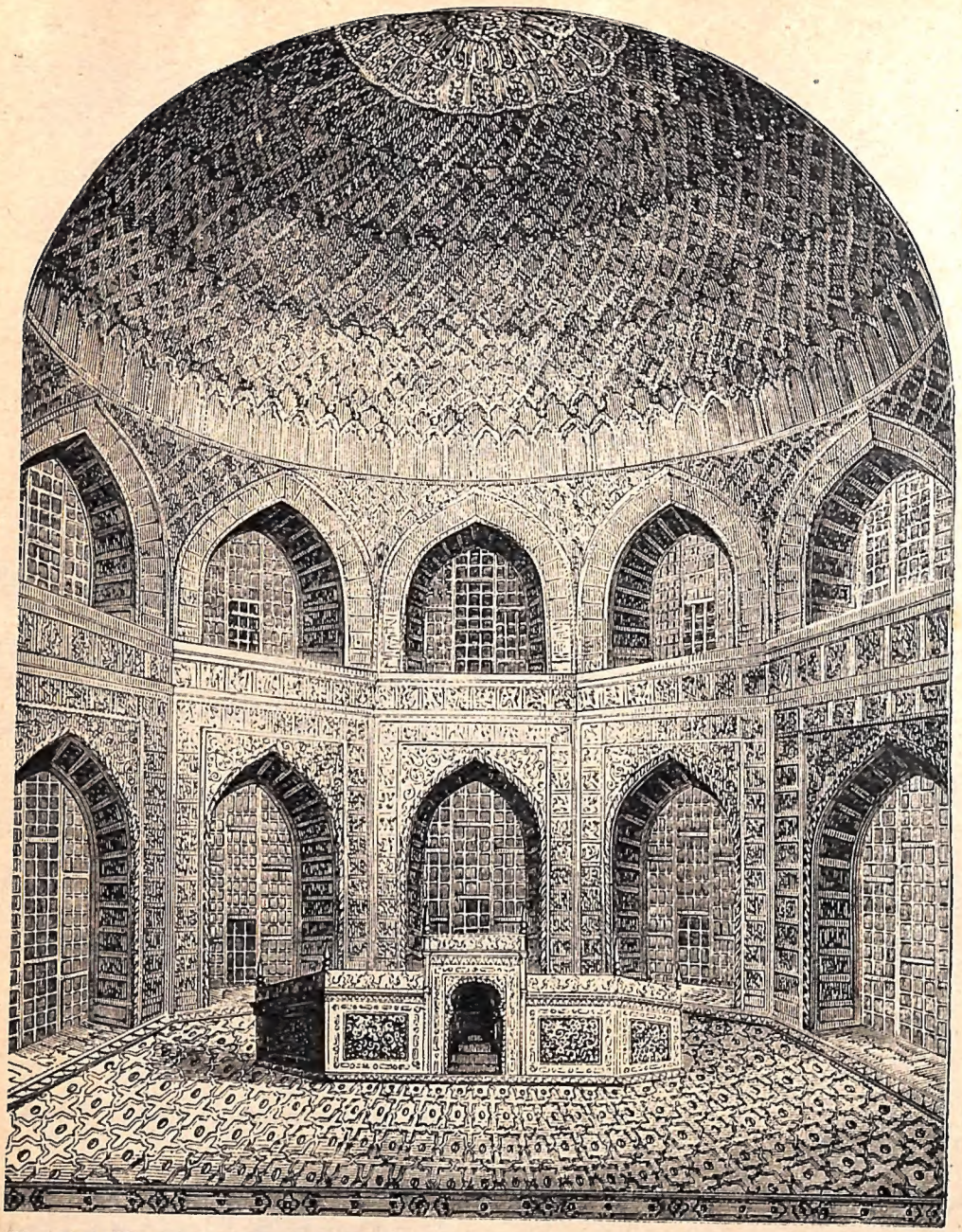

Tâc - Mahall'in içinden bir görünüş.

Böyle bir eserin gerçekleştirilmesi için acele edilemezdi. Bütün dünyadan, Avrupa'dan, İran'dan, Türkiye'den, Türkistan'dan, Hindistan'ın her tarafından mimarlar ve sanatkârlar çağırıldı. Hepsinden birer proje istendi. Şâh-i Cihân, Istanbul'dan gelen ve Mimar Sinan'ın talebesi olan Mehmed Îsâ Efendi'nin projesini beğendi. Bu projenin büyük bir maketi yapıldı ve bu maketin aynen gerçekleştirilmesine karar verildi.

Bu suretle inşası 22 yıl devam edecek olan dünyanın en zarif anıtına başlanıldı. Başmimar Istanbullu Mehmed Îsâ Efendi'ye Semerkandlı bir Doğu Türkü olan Mimar Muhammed Şerif yardım ediyordu. Eserin azametli kubbesi, kubbe mimarlığında büyük ihtisası olan gene Mimar Sinan'ın talebesinden Istanbullu İsmail Efendi tarafından yapılıyordu. Mermer üzerine oyulacak yazılar için, Istanbul'dan Hattât Settâr Efendi getirilmişti. Tuğraları, Emânet Han adında Şîrazlı bir İranlı sanatkâr çiziyor, mermerleri Muhammed Hanîf adında Agralı bir Müslüman Hindli oyuyordu. Bu 6 büyük sanatkârın beşi, ayda biner rupi, bugünkü paramızla 75.000 TL., kubbe mimarı İsmail Efendi ise, bu mikdarın yarısı kadar maaş alıyorlardı. Bu suretle 5 sanatkârın her birine yılda toplam olarak on sekiz milyon 900.000 TL. ödendiği anlaşılır. 6 sanatkârın 22 yıllık maaşlarının toplamı ise 104.250.000 TL.'nı bulur. Eser tamamlandıktan sonra aldıkları hediyeler, bu rakamın dışındadır. İkinci derecede sanatkârlarla ve binlerce işçiye de ödenen para hesap edilirse, yalnız işçilik olarak bugünkü paramızla yüz milyonlarca lira sarfedildiği anlaşılır.

Bu yazımızın başlıca kaynağını teşkil eden Hindistan Müslümanları'ndan Mevlevî Muînüddîn Ahmed'in İngilizce «The Taj» adlı eserinde belgeleriyle yazdığına göre, Tâc - Mahall'e ve etrafındaki ilâve anıtlara 30 milyon rupi, bugünkü paramızla takriben 2 milyar 250 milyon TL. harcanmıştır. Bu miktar, Tâc - Mahall'den yüzyıl kadar önce Kanunî Sultan Süleyman'ın Istanbul'da yaptırdığı Süleymâniye külliyesine harcanan paranın iki misli kadardır.

Tâc - Mahall, 11.881 metre kare bir alan kaplar. Bu alan, asıl anıtın kapladığı sâhadır. Büyük bahçesi ve bu bahçenin içindeki ek anıtlarla eserin umumî heyeti, birkaç misli bir büyüklüktedir. Âbide, iki muazzam tepsi üzerine inşa edilmiştir. Birinci tepsi kırmızı taştan, daha üstte olan ikincisiyse, beyaz mermerdendir. İlk tepsi zeminden 1,5 metre, ikincisi 6 metre yüksekliktedir. Merdivenle çıkılır. Birinci tepsi, her kenarı 109 metre olan bir karedir. Asıl âbide, bu karenin üzerinde yükselir.

Tâc - Mahall'in kubbesinin yerden yüksekliği 82 metredir. Sultanahmed Camii'nin kubbe yüksekliği 43 metre olduğuna göre, hayli yüksek olduğu anlaşılır. Fakat yanlara doğru fazla yayılmamış, bilâkis toplanmıştır. İnşaatta son derece berrak, damarsız beyaz mermer kullanılmıştır. Aynı mermerden, anıtın çevresine 4 minare yapılmıştır. Minareler, Istanbul minareleri kadar yüksek ve ince değildir. Her biri 42 metredir. Gece, mehtabın ve gündüz güneş ışığının muhtelif saatlerde âbidenin muhtelif cephelerine aksi, Tâc - Mahall'in manzarasını her an değiştirmektedir. Âbidenin içinde bulunduğu muazzam bahçe, ağaç ve çiçek tarhlariyle pek güzel bir şekilde bezenmiştir. Hindistan Türk imparatorluğunun o zamanki başkenti olan Agra

şehrine hâkim olan Tâc - Mahall, Cemne nehrine dayanmaktadır. Bahçedeki mermer havuzda âbide olanca ihtişamiyle akis yapmaktadır.

Çok yüksek bir teknik bilginin eseri olarak kabûl edilen kubbenin altında, dört yanda dört tane dev kapı vardır. Her birinin yüksekliği 32 metredir. Âbidenin dört tarafına, Yâ-Sîn sûresinin tamamı, çok büyük ve eşsiz sanatkârlıkla yazılmıştır. Istanbullu Hattât Settâr Efendi'nin eseri olan bu yazı, mermere o şekilde oyulmuştur ki, uzaktan kabartma gibi görünmektedir. Uzaktan bakılınca, 30 metre yüksekteki satırlar da, zemine yakın satırlar da, aynı büyüklükte harflerle okunmaktadır. Settâr Efendi, harflerin iriliklerini, bu şekilde ayarlamış, yükseğe çıkıldıkça harfleri büyütmüştür.

Âbidenin duvarları ve iç bölmeleri, akustik kurallarına son derece uygun bir şekilde yapılmıştır. Öyle ki, içinde Kur'ân okundukça, çok cazip ve insanı büyüleyici yankılar, birbirini takip etmektedir. Mermer duvarlara yüzbinlerce akik, sedef, zafir, yemenî, yeşim ve zeberced gömülmüştür. Bu arada duvarlara gömülü 42 zümrüt, 142 yakut, 625 pırlanta ve 50 tane gayet iri inci, son yüzyıllardaki karışıklıklarda yağma edilmiştir.

Âbidenin en üst katında, her kenarı 4 metre olan ve «Muhaccer» denen, yerden 2 metre yükseklikte, oyulmuş mermerden 3 kafesle süslü blokta, Tâc - Mahall'in şerefine inşa edildiği Ercmend Bânû Pâdşâh-Beğim Türkmen'in mermer sandukası vardır. Ercmend Bânû'dan 36 yıl sonra 72 yaşında ölen Şâh-i Cihân, Evrengzîb Âlemgîr Şah tarafından, Muhaccer'in bir kenarındaki sandukanın altına gömülmüştür. Âlemgîr Şah, Şâh-i Cihân ile Ercmend Bânû'nun oğludur. Bu suretle iki büyük âşık, ebedî uykularını, yanyana uyumaktadırlar.

Tâc - Mahall'in inşaatında yalnız beyaz mermer kullanılmıştır. Büyük mermer bloklar, Agra'ya, 350 km. uzakta bulunan bir ocaktan kesilmiş ve yontulmuş olarak getirilmiştir. Âbidenin bahçesine, başlı başına bir şaheser olan büyük bir cümle kapısından girilmektedir. Bu bahçenin içinde bir cami ve daha birçok bina vardır ki, hepsinin yapımına asıl âbide kadar itina gösterilmiştir. Tâc - Mahall'in umumî görünüşü, bu binalarla beraber tam bir birlik meydana getirmekte, her parça, diğerini tamamlamaktadır. Tâ uzaktan Tâc - Mahall'i gören, bahçesinin cümle kapısından âbideye yaklaşmaya başlayan bir ziyaretçi, her adımda yeni bir güzelliği farketmekte ve heyecandan heyecana düşmektedir.

Dünyanın belki en büyük mimarlık şaheseri olan bu Türk âbidesi 22 yıllık bir çalışmadan sonra bittiği zaman, Şâh-i Cihân çok sevinmiş ve şu mânâya gelen bir beyit söylemiştir:

«Devir, Tanrı'nın kudretinin insanlar tarafından gözle görülmesi için, bu âbideyi meydana getirmiştir.»

Medîne Müdafii Fahreddin Paşa

Fahreddin Paşa yiyecek sıkıntısı çeken askere çekirge yemelerini tavsiye eden bir günlük emir yayınlamış, çekirgenin nasıl pişirileceğini tarif etmişti.

Yazan: Reşad Ekrem Koçu

FAHREDDİN Paşa tarihimizdeki şerefli yeri Kanije müdâfii Tiryâki Hasan Paşa'nın, Budin müdâfileri Kara Mehmed ve Koca Abdi Paşalar'ın, Plevne müdâfii Gazi Osman Paşa'nın ve Edirne müdâfii Şükrü Paşa'nın yanında büyük kumandan; İngilizler'in taktığı isimle «Türk Kaplanı»; askerî edebiyatımızın seçkin bir siması, Türk neferine alem olan «Mehmedcik» ismini günlük emirlerinde kullanarak ordu arşivine geçiren zat; bugün Topkapı Sarayı müzesinde bulunan ve maddî manevî kıymetlerine baha biçilemeyen «Mübarek Emanetler»in bir kısmını, Medîne'de âsî şerîf Hüseyin'le İngilizler'in eline geçmesini önleyerek vaktiyle çıktıkları yere, Istanbul'daki Türk hazinesine yollayan büyük vatandaştır. 1868'de Ruscuk'da doğdu, Mehmed Nâhid Bey'le Fatma Âdile Hanım'ın oğludur. Babası da anası da Tuna boyundaki bu eski Türk şehrinin yerlisi idiler.

Tuna vilâyeti posta ve telgraf başmüdürdüğünde bulunmuş olan Nâhid Bey (Öl. 1914), Nizâm-ı Cedîd Topçubaşısı Ömer Ağa'nın oğlu, Âdile Hanım da (Öl. 1887) meşhur akıncı Büyük Bâlî Bey'in ahfadındandır. Ruscuk'dan 1877 - 1878 Türk - Rus harbinde, büyük Rumeli bozgunu içinde çıktılar. Fahreddin, dokuz, on yaşlarında ilk okul talebesiydi; bir muhacir kafilesi içinde ve top sesleri arasında ev bark, yurt ocak terkedilirken asker olmaya karar verdiğini yıllarca sonra oğullarına söylemiştir.

1888'de Harbiye mektebinden sınıfının birincisi süvari teğmeni olarak diploma aldı, 1891'de pek iyi derece ile Erkân-ı harbiye mektebini bitirerek yüzbaşı oldu; merkezi Erzincan'da olan dördüncü ordu emrine verildi ve meşrutiyetin ilânına kadar on yedi sene orada kaldı, ordunun kadrosu içinde kaymakamlığa (yarbaylığa) kadar yükseldi. 1908 sonlarında Istanbul'a geldi. 31 mart vak'asında dîvân-ı harp reisliği

yaptı; I. Nizâmiye Alayı kurmay başkanlığında bulundu; 1910'da miralay (albay) oldu ve Tekirdağ'ında 2. Fırka erkânıharp reisliğine tâyin edildi.

Balkan Harbi'nde (1912-1913) Hurşid Paşa kolordusunda 31. Alay kumandanı olarak Çatalca muharebesinde bulundu; bu 31. Alay'dır ki Türk müdafaa hattının sağ kanadından bir taarruz hareketi yapmış, bu taarruzda Bulgarlar'ın Çatalca önünde bozguna uğrayarak Edirne'nin geri alınmasına yol açmıştı.

1914'te Türkiye Birinci Cihan Harbi'ne girdiği tarihte Miralay Fahreddin Bey, Musul'da 12. Kolordu kumandanı idi ve aldığı emirle kolordusunu Musul'dan Haleb'e getirmiş bulunuyordu. O yılın kasım ayında Mîrilivâ (General) oldu ve Suriye'de bulunan 4. Ordu kumandan vekilliğine tâyin edildi.

4. Ordu, Süveyş Kanalı'na ve Mısır'a taarruz hazırlığına başlamıştı. İngilizler, Fransızlar ve Ruslar da çok eski tarihlerden beri ilişki kurdukları ve hazırladıkları Ermeniler'i ve Araplar'ı ayaklandırmaya çalışıyorlardı. Suriye'de muhtelif bölgelerde ayaklanmalar olmuş ve hepsi Fahreddin Paşa tarafından bastırılmıştı. Biraz sonra 4. Ordu kumandanlığı, bahriye nâzırlığı üstünde kalarak Cemal Paşa'ya verildi.

Osmanlı imparatorluğu cihâd-ı mukaddes (Kudsal Cihad) ilân ederek bütün Müslümanlar'dan yardım istemişti. Bu davete ilk koşacaklardan biri sayılan Mekke Emîri Şerif Hüseyin'in, Hicaz'daki ayaklanma hazırlıkları ciddî bir tehlike kaynağı oluyordu. Bu gerçek üzerinde Enver ve Talât Paşalar ve daha sonra Alman generali Von Falkenhayn, 4. Ordu kumandanı Cemal Paşa'yı uyarmaya muvaffak olamadılar ve Fahreddin Paşa'yı Medîne Müdâfîi yapacak hâdiseler şöyle gelişti:

İngilizler, 1915 yılında Çanakkale savaşlarına bağlanmışken Hicaz'da Şerif Hüseyin tehlikesi, mevcut kuvvet ve imkânlarla kökünden kazınabilirdi. Şammar aşireti reisi Emîr İbnü'r-Reşîd, Türkler'i seviyor ve tutuyordu. Şerif Hüseyin'e karşı çıkacak olan başka Arap aşiretleri de bulunuyordu. Bunların istekleri silâh ve cephane ve altın para yardımı vardı ve onları askerî birliklerle desteklemek de mümkündü.

Arabistan denilen o büyük ülkede Yemen'de iki fırkalı 7. kolordu ve Asir'de 21. fırka (tümen) seferberlikle beraber Suriye bölgesine alınması gerekirken yerlerinde bırakılmıştı. Hicaz ise bilâkis boşaltılmış, 22. Hicaz Fırkası, Mısır seferi için 1914 kasımında Suriye'ye çekilmiş, Hicaz'da zayıf mevcutlu dağınık bir alay kalmıştı.

İngilizler Çanakkale'yi boşalttıktan sonra, 1916 başlarında Mısır'da 12 fırkalık bir kuvvet toplayınca, hâin Şerîf Hüseyin ayaklanma için elverişli zamanı kazanmış oldu.

4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Şerif Hüseyin ve oğullarının sözlerine ve yeminlerine inanarak, 1500 gönüllü hecinsüvarla Kanal ve Mısır seferine katılmaları için Şerîf Hüseyin'e 60.000 altını tereddüt etmeden vermiş, fakat Hüseyin'in oğlu Şerîf Ali kumandasındaki bu gönüllüler Mekke'den gelerek Medîne'de kalmıştı.

MEDÎNE MÜDAFAASI

Bu durum karşısında Suriye'de bulunan 12. Kolordu Kumandanı Fahreddin Paşa, seçeceği subaylarla birlikte, ziyaret ve aslında Şerîf Ali'nin durumunu tetkik maksadıyle, 23 mayıs 1916'da Medîne'ye hareket emrini aldı; gerekirse Medîne'de emir ve kumandayı eline alacaktı.

Fahreddin Paşa 31 mayıs 1916'da Medîne'ye vardı. Durumu esaslı inceledikten sonra, muhafız Basri Paşa'nın, Şerîf Hüseyin'in ayaklanacağına ait yazdıklarının doğruluğunu ve ona inanılmasını bildirdi. Şerîf Hüseyin'in oğulları Ali ve Faysal'ın, gönüllü hecinsüvarlarla gelerek Medîne'de kalışının maksatlı oldu-

Medîne Müdafii Fahreddin Paşa.

ğunu ve civardaki Arab muharipleriyle Medîne garnizonuna baskın yapabileceklerini ve Yemen'e gidecek müfrezenin Medîne'de kalması emrini verdiğini yazdı.

Nihayet Şerîf Hüseyin 5 haziran 1916' da Hicaz'da isyan etti ve onun âsî kuvvetleri ile çarpışmalar da başladı. Medîne'de emir ve kumandayı eline alan Fahreddin Paşa, kuvvetlerin başında fiilen savaşa katılarak âsîlerin büyük bir sayı üstünlüğü ile yaptıkları baskınları püskürttü ve Medîne'yi kurtardı. Medîne'ye yetiştirilen kuvvetleri aldıktan sonra da; İngilizler'in de altın, para, yiyecek, subay ve askerî birliklerle destekledikleri âsî Mekke Emîri Hüseyin kuvvetlerini zincirleme mağlûbiyetlere uğrattı ve Medîne'yi 1916 temmuzundan 1919 ocak ayına kadar 2 sene 7 ay, sonsuz güçlük ve yoksuzluklar içinde müdafaa etti; öylesine ki, Osmanlı Devleti mağlûp olmuş, düşmanlarla mütareke imzalanmış, devlet için harp bitmiş, bu kumandan Medîne'yi hâlâ müdafaa ediyordu. Bir teslim teklifine verdiği cevap haşmetlidir:

«Malûmunuz olsun ki, kahraman askerlerim, İslâmlığın göz bebeği olan Medîne'yi son fişeğine, son damla kanına, son nefesine kadar muhafaza ve müdafaaya memurdur. Buna askerce and içmiştir. Bu asker Medîne'nin enkazı içinde ve nihayet Ravza-i Mutahhara'nın yeşil kubbesi altında kan ve ateşten örülmüş kızıl bir kefenle gömülmedikçe, Medîne kal'asının burçlarından ve Mescid-i Saadet minarelerinden Türk bayrağı indirilmeyecektir.»

Büyük kumandanın o çetin müdafaa günlerinde başardığı çok önemli bir iş daha vardır. Medîne'de Ravza-i Mutahhara (Peygamberimizin türbesi) Osmanlı padişahlarının asırlar boyunca yolladıkları hediyelerle bir hazine hâlinde idi. Medîne düşerse İngiliz uşağı Hüseyin ile İngilizler'in eline geçecek, yağma edilecekti; o hazineyi Istanbul'a göndermeye

Çölde yemek yiyen bir Türk sıhhiye birliği.

muvaffak oldu; vaktiyle çıktıkları yere, Topkapı Sarayı'ndaki Hırka-i Saadet dairesinde muhafaza edilen mukaddes emanetler arasına ve aynı saraydaki hazine dairesine konuldular. Fahreddin Paşa'nın büyük oğlu emekli General Selim Türkkan şöyle anlatıyor:

KURTARILAN HAZİNE

«Filistin ve Suriye bozgunundan önce, yollar elimizde iken bu hazineyi İstanbul'a göndermek istediğini yazmış ve kendisine sorumluluğu yüklenmek şartı ile gönderebileceği bildirilmişti. Mesuliyeti yüklenmekten çekinmedi; maddî kıymeti, tarihî kıymeti, san'at kıymeti ile tutarı milyonların üstünde 97 parça eşyayı, bir heyet huzurunda sayım yaparak mazbatasını tanzim ettirdi, sandıklara yerleştirdi ve emrindeki namus timsâli kişilerden bir heyete teslim etti, muhafazalarına da bir bölük asker tahsis etti ve Medîne'den İstanbul'a doğru trenle yola çıkarak, değeri milyarların üstünde bu hazine 27 mayıs 1917'de İstanbul'a selâmetle ulaştı. Hazine muhteviyatı kütük defterine göre şudur:

— Ceylân derisi üzerine Hazreti Osman'ın el yazısı ile Kur'an,

— El yazması beş adet kıymetli Kur'an,

— Kıymetli taşlarla bezenmiş altın kaplamalı beş Kur'an kabı,

— Gümüş çerçeveli yeşil kadife üze-

rine pırlanta ve incilerle Peygamberimiz' in adı yazılı bir Hilye-i Şerîf levhası,

— Som altın plak üzerine pırlanta ile yazılmış Kelime-i Şehâdet levhası,

— Pırlantadan, inciden, mercandan ve anberden 7 tesbih,

— Gümüş kaplamalı ve işlemeli 2 rahle,

— Sultan Aziz'in altın plak üzerine pırlantalı tuğrası,

— Tarihî üç kılıç,

— Dört adet altın sancak alemi,

— Altın plak üzerine oturtulmuş ve çevresi elmas yakutlarla bezenmiş «Kevkeb-i Dürrî» ismi ile meşhur 100, 80, 40 ve 20 kıratlık 4 parça elmas,

— Pırlanta ve zümrütlerle bezenmiş 14 adet altın askı,

— Pırlanta, zümrüt, yakut ve incilerle bezenmiş 11 adet kandil askısı,

— Murassâ bir altın kandil,

— Altın kahve askısı,

— 7 adet murassâ altın şamdan,

— 8 adet murassâ altın gülabdan,

— 12 adet murassâ altın buhurdan,

— 20 parçadan fazla çok pahalı mücevherat, çelenk, iğne, yüzük, gerdanlık, kemer, bilezik, küpe vesaire,

— Pek çok murassâ kutu ve çekmece,

— 84 kırat tutarında iri Hürmüz incisi,

— 95 parça pırlanta, elmas, zümrüd, yakut,

— 2 kilo 935 gram ağırlığında 20 ayar külçe altın,

— 908 kilo 250 gram ağırlığında külçe gümüş...

HER DERDE DEVA BİR BESİN: ÇEKİRGE

Medîne müdafaasında Fahreddin Paşa yalnız düşmanla değil tabiatla da döğüşmüştü.

Hicaz'da sıcaklık, yazın odada 38 derece, açıkta gölgede 40-50 derece arasında değişiyordu. Arazi genellikle susuz ve çıplak kum çöllerinden ibaretti. Dağlar çıplak, kayalar ve taşlık, boğaz ve geçitler sarp olup bazı yerlerinde ancak bir kişinin hareketine imkân veriyordu. Kış ayları harekât için nisbeten en uygun zamandı. Fakat Fahreddin Paşa için en mühim mesele askerlerini beslemek olmuştu, askerlerine çekirge yedirmeye mecbur olmuştu. Bu hususta bir günlük emri askerî edebiyatımız şaheserlerindendir:

«Çekirgenin serçe kuşundan ne farkı var? Yalnız tüyü yok. O da çekirge gibi kanatlı uçuyor. Nebatat ile besleniyor. Serçe kadar asabî ve yediği şeyleri itina ile intihap ediyor. Temiz ve taze şeyler yiyor. Hem de tiryâki ve keyif sahibi, tütün ve limondan pek zevk alıyor.

«Hicaz, Asir, Yemen ve Afrika urbânının başlıca gıdası çekirgedir. Bedevîler salâbet ve zindeliklerini, çevikliklerini çekirgelere medyundurlar. Çekirgeleri deve ve hecinler büyük bir zevk ile yiyorlar. Kınığ'da da deve ve hecinler kâmilen çekirge ile beslenir.

«Çekirgenin kat'i olan şifâî hassaları şudur: Dizlerinin bağı çözülenlere ve zayıflara, kuvve-i bâhiyesi (şehvet kuvveti) tenakus edenlere, te'sir-i azîmi vardır. Romatizma için iksir gibidir. Havass-ı şifâiyesi bilhassa yumurtalarında toplanmıştır. Biz maalesef bunları topraklara gömerek üzerlerine kireç döküp hedrediyoruz.

«Çekirgeyi tabiplerimize tetkik ve tahlil ettirdim. Neticesinde çekirgeden kemâl-i sitayişle bahsetmekte ve havass-ı şifâiye ve gıdaiyesini saymakla bitirememektedirler.

«Filhakika ziraatimize zarar veriyorlar. Fakat birçok kuşlar ve hayvanlar mezruatımızı tahrip etmiyor mu?

«Çekirge hem bir gıda hem bir devadır. Av etleri gibi bundan da istifade etmeliyiz. Yediğimiz sebzelerin kısm-ı küllîsinden daha ziyade faydalı olduğu tecrübe ile tahakkuk etmiştir.

«Medîne'de mezadda okkası çürük para ile 7-8 kuruşa satılıyor. Sahil kasa-

balarda pek rağbet edilen ıstakoz ve karidesten hiç farkı yoktur.

«Her iklimde çekirge yenilebilir ve ekli, sünnet-i seniyyedir. Cenâb-ı Peygamber Efendimiz Hadîs-i Şerîflerinde «Uhillet lenâ meyyitâni veddemem» buyurmuşlardır. Mânâsı: İki ölünün ve iki kanlının yenmesi bize helâl oldu demektir. İki ölü çekirge ile balığın ölmüşleridir. İki kanlı ise karaciğer ve dalaktır. İmam Mâlik ekline cevaz verilen çekirgenin başının koparılmasını yahut ateş üzerinde kavrulmasını şart koşmuş ise de ulemâyi-hanefiyyenin çekirgenin ölüsünü bile helâl addettikleri ve hiçbir kayda tâbi tutmadıkları Tenvîrü'l-Ebsâr nam kitapta ve onu şerh eden Dürrü'l-Muhtar isimli eserde zikredilmiştir.

«Hicaz'ın çekirgesi diğer mıntakaların çekirgesine nazaran daha besili ve daha tatlıdır. Urban arasında ismi Hulviye'dir. Bedevîler çekirgeyi bereket addederler.

ÇEKİRGE YEMEKLERİ

«1 — Toplanan çekirgeler çiroz gibi güneşe serilir, iki üç gün kadar kurutulur, ayakları ve başı koparılır, mütebâki beden kısmı bir parça yağ ile kavrulur ve kavurma gibi yenir.

«2 — Sıcak su ile haşlanır, başı ve ayakları ve kanatları temizlenir, hemen pişmek üzere olan pirinç veya bulgur pilavına karıştırılıp pişirilir.

«3 — Haşlanmış çekirgeler tabağa dizilip üzerine zeytinyağı ve limon suyu gezdirilir.

«4 — Çekirgenin kavrulan kısmı havan içinde toz hâline getirilir ve et tozu konservesi gibi kutularda ve dağarcıklarda hıfzedilir. Bedevîlerde en makbul tarzı budur, gazve zamanlarında yegâne gıdalarını teşkil eder.

«Büyük bir dikkat ve ihtimam ile ve kendime mahsus olan titizlikle yaptırdığım tecrübelerde havass-ı tıbbiyesi tahakkuk eden ve yenmesi helâl olan çekirgeye yan gözle bakmak ve ondan tiksinmek en hafif bir tâbir ile nimet bilmezliktir. Dün karargâh sofrasında çekirge tavası vardı, arkadaşlarımla birlikte pek tatlı yedim ve bunu dil konservesinden pek iyi buldum. Hele zeytinyağı ile ve limon suyu ile salatası pek nefis oluyor. Elhasıl dün çekirgeyi bahçelerden def ve tenkil tedârikini düşünürken bugün çekirge geliyor mu diye yollarını gözlüyorum. Hangi mıntıkaya çekirge düşerse târifim veçhile istifade edilmesini ve bana da hediye olarak çekirge gönderilmesini arkadaşlarımdan rica ederim.»

Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi Kumandanı Ve Medîne Muhâfızı Ferik Fahreddin

Fahreddin Paşa, 17 temmuz 1916'da ordu kumandanlığı salâhiyetiyle Hicaz seferî kuvvetler kumandanlığına tâyin edilmiş, vazifesine ek olarak 28 nisan 1917'de Medîne Muhafızlığı da verilmişti. 28 temmuz 1918'de Ferik (Korgeneral) oldu ve harp müddetince Türk, Alman ve Avusturya - Macarlar'ın en büyük harp nişan ve madalyalarını aldı.

Nihayet Medîne, Mondros mütârekesinin imzasından iki ay kadar sonra 27 ocak 1919'da teslim oldu. Büyük kumandan kılıcını İngilizler'e vermedi: Peygamber'in kabri üzerine bıraktı. Aynı gün Yenbû iskelesinde bir İngiliz destroyeriyle Mısır'a götürüldü ve 6 ay Kahire'de İngilizler'in Kasru'n-Nîl kışlasında mevkuf kaldı ve oradan harp suçlusu olarak Malta'ya götürüldü, iki yıl Malta'da Fort Salvatore kışlasında mevkuf kaldı. O sıralarda Istanbul'da Kürt Mustafa Paşa Askerî Mahkemesi tarafından gıyâben idama mahkûm edildi.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın (Atatürk'ün) teşebbüsü ile, Istanbul'dan götürülmüş diğer Türkler'le birlikte Fahreddin Paşa da Malta'dan kurtarıldı.

Kavuşur kavuşmaz; İtalya, Almanya ve Rusya üzerinden geçerek 2 ağustos 1921'de Kars'ta vatan toprağına kavuştu ve 24 eylül 1921'de Ankara'ya geldi. 12.

I. Dünya Savaşı'nda çölde mevzilenmiş Türk topçusu.

Fırka kumandanı olarak Başkumandanlık Meydan Muharebesi'ne katıldı, Atatürk tarafından «Adını tarihime altın kalemle yazmış dostum» diye karşılanmış olan Fahreddin Paşa 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin Kâbil elçiliğine tâyin edildi.

Fahreddin Paşa Afganistan'da 4 sene kalmıştı, Türk - Afgan dostluğunun temelini atanlardan biri oldu. 1926'da memleketine döndükten sonra Istanbul'da inzivaya çekildi ve 22 kasım 1948'de seksen yaşında vefat ederek vasiyeti gereğince Rumelihisarı kabristanına defnedildi. Kabirtaşı kitâbesi şudur: «Birinci Cihan Harbi'nde Medîne'nin kahraman müdâfii Ömer Fahreddin Paşa burada yatıyor. El Fâtiha».

Güçlü bir vücut yapısı vardı, ortanın üstünde uzunca boylu, buğday beniz, açık kumral saçlı idi. Melih bir yüze sahipti. Kalın sesli ve şivesi gayetle âhenkli idi. Kırmızı rengi pek severdi, kahve fincanı, kalemleri, battaniyesi, kıravatları, mendilleri ya düz kırmızı, ya kırmızı çubuklu, kırmızı benekli idi.

Erzincan'da bulunurken 4. Ordu Müşîri Zeki Paşa'nın yeğeni, Süvari Ferik Ahmed Sıdkı Paşa'nın kızı Sıdıka Hanım' la (1884 - 1959) evlenmişti; bu hanımdan üç oğlu, bir kızı olmuştur. Oğulları emekli General Mehmed Selim Türkkan (doğ. 1908), emekli General ve Kırklareli Milletvekili Mehmed Orhan (doğ. 1910), hava yedek subayı iken vefat eden Ayhan Türkkan (1927 - 1955) ve kızı Subhiye Türkkan (doğ. 1906) dır.

Arabistan çöllerinde adı hâlâ unutulamamıştır; on binlerce bedevî «Fahri» adını taşır. Bir bedevînin atı su içerken birden ürkmüş ve bedevî atına: «Ne oldu!.. Suda Fahri'yi mi gördün?..» diye bağırmıştı.

Hattat Hâmid Aytaç.

Hattat Hâmid Aytaç

Yazan: Ali Alparslan

YALNIZ memleketimizde değil bütün Orta-Doğu İslâm memleketlerinde de şöhret kazanmış ve hepsine güzel eserler vermiş olan Hâmid Aytaç 1891 yılında Diyarbakır'da Ulucami, İmâdiye mahallesinde doğmuştur. Babası Zülfikar Ağa adında bir kimse olup, onun da babası Âdem-i Âmidî'dir (Âmidî, Diyarbakırlı demektir).

Hâmid Bey'in büyük babası olan Âdem-i Âmidî de hattattır. Küçük Hâmid önce Ulucami bitişiğindeki Sıbyan mektebi'ne yazdırılır ve okuyup yazmayı burada öğrenir. Zaten san'atkâr bir

âileden yetişen Hâmid, burada dikkati çeker ve sonradan Diyarbakır ilk devre milletvekillerinden olan hocası Mustafa Âkif Tütenk'ten yazı dersi alır, böylece Hâmid'de yazı aşkı başlar. Yazıya olan bu sevgisinden dolayı bir gün Kur'ân-ı Kerîm'in kenarında elinde olmayarak nesih yazısını takliden bir âyet yazar. Hocası bu hareketini beğenmediği, hoş karşılamadığı için küçük Hâmid'i falakaya çekerler; ama o hocasına kat'iyyen kızgın değildir. Bugün dahi adı geçince onu hayırla yadetmektedir.

Sıbyan mektebini bitirdikten sonra Diyarbakır askerî rüşdiyesine devama başlayan san'atkâr burada da resim hocası jandarma kolağalarından Ahmed Hilmi Bey'den Sülüs, Vâhid Efendi'den de Rık'a yazısı meşketmiş ayrıca Kavas-ı Sagır imamı Said Efendi ile idâdî yazı hocalarından, akrabası Abdüsselâm Efendi'den de yazı yazmıştır. Rüşdiyedeyken aynı zamanda hocaları olan Ahmed Hilmi Bey ile Vâhid Efendi'den Latince el yazısıyle Roman ve Gotik yazılarını öğrenmiş ve böylece yazıya karşı olan aşkını meydana koymuşsa da diğer derslerine fazla çalışma imkânını bulamayınca o yıl sınıfta kalmıştı. Bu yüzden babası yazı ile uğraşmasını menetti. Ancak güzel bir tesadüf onun tekrar yazı sahasına çıkmasına vesile oldu. II. Abdülhamid'in tahta çıkmasının yıldönümü münasebetiyle şehrin belediyesi tarafından bez üzerine yazdırılan levhalara yardım dolayısıyle takdir edilmesi ve emeğine mukabil bir altın lira ile mükâfatlandırılması, babasının fikrini değiştirmiş ve oğlunun kabiliyetini takdir ederek onun tekrar yazı ile meşgul olmasına müsaade etmiştir.

Yazı kadar resme de merakı olan Hâmid, meşhur ressam Ali Rıza Bey'in mektebinden yetişmiş olan yukarda adını zikrettiğimiz resim hocası A. Hilmi Bey'den sülüs yazısından başka resim yapmayı da öğrendi ve böylece daha genç yaşında ilerideki hayatının istikametini çizmeye başladı.

Bu sırada, bu kabiliyetli öğrencinin merhum Hasan Ferid Bey'in atlas haritasını, san'atkâr bir haritacı gibi, aslından fark edilmeyecek bir şekilde çizmesi, coğrafya hocasının takdirini ve dikkatini çekti ve bu eser rüşdiyenin müzesine alındı.

Rüşdiyeden sonra Diyarbakır idadîsine devama başladı. Burada Sülüs ve Celî Sülüs'te usta bir hattat olan akrabasından Abdüsselâm Efendi'den yazı tahsiline devam etti. Hâmid Bey'in ifadesine göre üzerinde büyük tesiri olan bu zat, resim sahasında da kendisini destekledi. Resimde bilhassa peyzaj üzerinde çalıştı. Böylelikle Hâmid, resimde Ali Rıza Bey mektebine mensub sayılmakla beraber bu sahayı sonradan bırakmıştır. Yazı sahasında daha küçüklüğünde Hâfız Osman (1642 - 1698) ve Mustafa Râkım (1787 - 1825) mektebine dahil oldu. Zira Hâmid Bey'e göre, Abdüsselâm Efendi'nin yazı üslûbu, H. Osman ve M. Rakım'ın uslûbuna yakındır.

Diyarbakır'da idadîyi bitirdikten sonra 1906'da Istanbul'a gelen Hâmid, bir yıl Hukuk Fakültesi'ne devam ettiyse de içindeki san'at aşkı ve coğrafya hocası Cizreli-zâde Midhat Bey'in ısrarıyle, 1907'de kendini sanayii nefise mektebi (şimdi Güzel Sanatlar Akademisi)nde buldu; burada resim ve hâk şûbesine devama başladı. Bir yıl sonra 1908'de babasının vefatı onun güzel sanatlara devamına mani oldu.

Genç Hâmid, bu tarihten sonra hayatını kazanmak için çalışmaya mecbur oldu. Önceleri 1908'de Gülşen-i Maarif mektebinde resim ve yazı hocalığı yaptı ve güzel bir tesadüf eseri olarak sonradan meşhur bir hattat olan Halim Özyazıcı (1898-1964)'ya hocalık etti. Bir yıl sonra 1909'da münhal bulunan Rusûmat matbaası müdürlüğüne tayin edildi. 1910'da önce Mekteb-i Harbiye matbaası hattatlığında çalıştı, sonra Erkân-ı

Istanbul'da Şişli camiinin kapısındaki bu müsenna celî sülüs yazı, Hâmid'in şâheserlerinden biridir. Dikkat edilirse yazıda üç grup göze çarpar. Her grup ayrı bir güzellik taşımaktadır. Birincisi aşağıda «İnnema .....», ikincisi ortada «Elyevm .....» kelimesiyle başlar. Ortadaki yazı grubu âdetâ insan yüzünü andıran bir görünüşe sahiptir. En yukarıdaki yazı grubu daha küçük boyda yazılmıştır. Yazı müsenna adı verilen yazı tipindedir; yani sol taraf, sağ tarafın ters görünüşünden ibarettir. Pek beğenilen bu istif sonradan muhtelif kimseler tarafından yazdırılmış ve tezhib edilmiştir. Yazıdaki âyet Kur'ân'ın 9. suresinin 18. âyetinden alınmıştır.

Hattâtın sülüs «Besmele» ile nesih yazısını havi bir kıt'ası, Üstad Hâmid, bu kıt'ayı kendisinin icâzetnamesi telâkki etmektedir.

Harbiye-i Umumiyye matbaası serhattatı olan hocası Mehmed Nazif Bey (1846-1913)'in vefatı üzerine adı geçen matbaaya geçti. Orada yedi yıl çalıştı. Burada iken I. Cihan Harbi'nde, Yıldırım Orduları Grubu emrinde Berlin'e gönderildi; orada Alman genelkurmayı harita dairesinde harita üzerinde ihtisas yaparak bir yıl sonra Istanbul'a döndü.

1917'de bu vazifeden kendi arzusu üzerine ayrılan Hâmid Aytaç, Cağaloğlu'nda Kapalı Fırın karşısında «Hattat Hâmid Yazı Evi» adı ile bir dükkân açarak serbest çalışma hayatına geçti ve bu tarihten sonra artık yazı sahasında en güzel eserlerini vermeye başladı.

Burada bir yıl kadar kaldıktan sonra Hattat Ârif Hikmet Bey (ölümü 1918)' in vefatı üzerine onun dükkânını kiraladı. Burası şimdi Babıâli caddesinde Afitab müessesesinin bulunduğu yer idi. Burada da yedi yıl çalıştıktan sonra halen çalışmakta olduğu Reşid Efendi hanına nakletti.

Hâmid Bey açtığı bu atölyelerinde hem hattatlık yaptı; hem de çinkografi gravür-mühür ve etiket işleri ile meşgul oldu. Şimdi sadece hattatlıkla uğraşan Hâmid Bey, eski yazılar devrinde piyasayı enfes eserleriyle doldurdu. İsteyene yazı yazdı; arzu edene etiket, mühür ve monograf tertib etti. Bu devreye ait eserleri incelenirse san'at hayatımıza neler kazandırdığı daha iyi anlaşılır. Onun san'atında titizlik, dikkat ve nefaset göze çarpar. Bugün yaşlanmış olmasına rağmen Reşid Efendi hanında duvarları levhalar, etiket ve kartvizit numuneleri ve maziye ait fotoğraflarla dolu olan küçük odasında hattatlıkla meşgul olan üstad, Türk hat tarihinin mümtaz bir simasıdır.

SAN'AT HAYATI

Hat san'atı, İslâm sanatları içinde en zor olanıdır. Zira san'atkârın elinde kamış kalemden başka bir şey yoktur. Bu kalem hem cetvel, hem pergeldir, hem de harflere ait ölçüleri tayin edecek kıstastır. Diğer san'atlardaki çeşitli âletlerin vazifesini hep bu kalem görür. Vaziyet böyle olunca hattatta iki ana haslet yani kabiliyet ve gayretin bulunması lâzımdır. Hat sanatı tarihinde bazı öyle müstesna kabiliyetler vardır ki, senelerce bir hat ustasının önünde diz çöküp, bir şeyler elde edemeyenlerin hilâfına, pek az hoca görmek veya birkaç satır yazıyı kendine nümune ittihaz etmekle büyük üstadlar derecesine yükselmişlerdir. İşte Hâmid Aytaç bu tip bir sanatkârdır.

Onun ilk yazı öğrenimi yukarda söylediğimiz gibi Diyarbakır'da başlamıştır. Bu şehrin yukarda adı geçen tanınmış hattatlarından ilk dersleri alan, Sülüs, Nesih ve Rik'a yazılarında ilerlemeye

Hâmid'in, Kahire'de bir tiyatro için Kûfî yazıyla yazıp tertip ettiği bir kompozisyonu. Tiyatronun adı bir keman ve yay şeklinde tertip edilmiştir. «Şirket» kelimesi hilâl, «Ukâşe» kelimesi yay, «Tarkiyyet-ut-temsil'il-arabî» sözü de keman şeklinde tertip edilmiştir. Kompozisyon hakikaten enteresandır. Hattat Hâmid'in bu tip buluşları çoktur.

Hattâtın Celî dîvânî bir kıt'ası. Aslı üstâdın kendisindedir.

yüz tutan Hâmid, tahsilini ilerletmek için 1906'da Istanbul'a gelince kendini tam manasıyle yetişmesini temin edecek olan bir san'at muhiti içinde buldu. İslâm âleminde gelişen yazının bugün de olduğu gibi «Türk Yazı Mektebi» bölümünü temsil etmekteydi. Bu yüzden Hâmid'i Türk yazı mektebi çerçevesi içinde mütalaa etmek iktiza eder.

Hâmid Aytaç'ın günlük çalışmaları, onun muntazam olarak bir kimseden yazı öğrenmesine az çok mani oluyordu. O da zaten bu yüzden Istanbul'un namlı yazı üstadlarına ancak vakit buldukça gitmiş, daha ziyade onların yazılarına bakmak suretiyle san'atını ilerletmeye çalışmıştır. Asıl terakkisi ise, kendini tam olarak yazıya verdiği 1917 tarihinden yani yazı dükkânı açmasından sonradır.

Istanbul'da istifade ettiği hattatları daha doğrusu bu şehirde kabiliyetini nasıl geliştirdiğini şöyle anlatır: «Hocam yok dersem yeridir. Celî Sülüs denilen yazıyı Mehmed Nazif Bey'e devam ederek ilerlettim. Sülüs ve Nesih yazısını bazan gittiğim Hattat Mektebi'nde hoca olan Hacı Kâmil Akdik'e bakarak geliştirdim. Zamanın meşhur tuğrakeşi İsmail Hakkı Altınbezer'i bir iki kere ziyaretine gittiğimde tuğra yaparken görmüştüm. El hareketlerini zihnime nakşederek tuğra yapmayı öğrendim. Bazan da bu hattatlar dükkâna gelirlerdi. Onların dükkânda karaladıkları yazılara bakarak istifade ederdim.»

Kırlangıç kanatlarının yayvan hareketlerini andıran Ta'lik yazıyı da hocasız öğrenmiş sayılır. Gerçi bir iki defa tanınmış hattat Hulûsî Efendi'ye gitmiş-

se de fazla devam etmek imkânını bulamamıştır. Ondan, elinde kalan alfabenin yarısını ihtiva eden tek satırlık bir meşktir. Kalan harfleri ta'lik yazan başka hattatlara bakarak kabiliyeti sayesinde öğrenmiştir. Hâmid'in yetişmesinde Mehmed Es'ad Yesârî (ölümü 1798)' nin de tesiri büyüktür. Bir gün gençliğinde hakkâk İsmail Yümnî'nin Bayezit'te Sahaflar'daki dükkânının önünden geçerken içerde Yesârî'nin bir karalamasının fotoğrafını görür. Beğenirse de isteyemez. Fakat aklı orada kalan Hâmid, uzun bir zaman sonra dayanamaz, ister. Hakkâk da genç hattatı kırmaz, fotoğrafı verir. İşte elindeki bu iki kâğıt parçası ona hocalık eder. Bu sebeble onun Ta'lik yazısında hem Yesârî hem de bu yazıya en güzel şeklini kazandırmış olan Sami Efendi (1838-1912)'nin talebesi olan Hulûsî Efendi'nin tesiri görülür. Bizce Yesârî tesiri ağır basmaktadır.

Celî sülüs yazıda, Hâmid Bey ayrıca Sami Efendi'nin yazılarını kendine örnek tutmuştur. Ta'lik yazının son büyük ustası olan hattat Necmeddin Okyay, hocası olan Sami Efendi'nin Yenicami çeşmesi (kitabesinin) kalıplarını Hâmid'e vererek onun Celî Sülüs'te terakkisine vesile olmuştur.

Celî Sülüs'te ise yine hocalarının yolu olup, Mustafa Râkım tarafından kurulmuş bulunan Râkım mektebi yolunda yürüyen Hâmid, devrimizde bu uslûbun güzel numunelerini vermiştir. Şişli Camii'nin yazıları bunun açık bir delilidir.

Yukarıda isimlerini söylediğimiz Sülüs, Nesih, Celî Sülüs ve Ta'lik'ten başka diğer yazı çeşitleri de vardır. Bunlar Muhakkak ile onun küçük boyda olanı Reyhan (Reyhânî), XV. yüzyıldan sonra tedricen ortadan kalkmış ve yerini Sülüs ve Nesih yazıya bırakmıştır. Ayrıca bir de Tevki ve küçüğü olan Rıkâ (icâze) adlı iki çeşit yazıdan bugün yalnız Rıkâ, İcâze adıyle kullanılmaktadır. Bu saydığımız yazılar, Ta'lik müstesna az çok aynı karakterde yazılardır. Hâmid Aytaç bütün bu yazıları da aynı kudrette yazacak bir san'atkârdır.

Türkler'in icâdı olan ve XV. yüzyıldan sonra görülmeye Dîvânî ve Celî Dîvânî yazılarını, bu yazıların son ustaları kuvvetinde yazan Hâmid, yine Türkler' in icâdı olan Rık'a yazısında da son büyük ustamızdır. Bu yazıyı Diyarbakır'da iken Mustafa Âkif Tütenk'ten öğrenmiş, Rık'a yazısında yukarıda ismini zikrettiğimiz meşhur hattat Halim Özyazıcı'yı yetiştirmiştir. Ayrıca devrimizin kabiliyetli bir Sülüs ve Nesih hattatı olan Mustafa Bekir Pekten de kendisinden Sülüs yazmış ve icâzetnâme almıştır. Halen atölyesine gelen gençler, kendisinden istifade etmektedirler.

Hâmid, Iraklı hattat Hâşim'in de yetişmesinde müessir olmuştur. Şöhreti İslâm ülkelerine ulaşan hattatımız son olarak İran Şehinşâhı Muhammed Rıza Pehlevî'nin tuğrasını tertip etmiştir.

Yazılarında önceleri asıl adı olan Musa Azmî veya sadece Azmî imzasını kullanmıştır. İstanbul'a geldikten sonra Hâmid müstear adını almış ve yazılarında imza olarak da bunu kullanmakta devam ettiği için bu adla tanınmıştır.

Hattatın mühim bir tarafı da etiket, mühür ve monogram tertibindeki maharetidir ki bazı numuneleri halen atelyesinde bulunmaktadır.

Sayısız eserleri arasında mühimleri şunlardır:

Şişli Camii yazıları
Tarabya Camii kubbedeki yazı
Söğütlüçeşme camii kuşak Fetih sûresi
Moda Camii kuşak Fetih sûresi
Kartal Camii kuşak Nebe sûresi
Pendik Camii kapı levhaları
Sultan Hamamı Camii
Hacı Küçük Camii kuşak Nebe sûresi
Çan Camii (Balıkesir)
Mersin Camii kapı levhaları

Bunlardan başka şahıslara yazdığı birçok levhalar da bugün Türkiye'de veya dışarda evleri süslemektedir.

Hitler'in Gizli Konuşmaları

Yazan: N. Cameron ve R. H. Stevens

Çeviren: Osman Erdeniz

HİTLER Kavgam adlı eserinde hatlarını çizdiği «Doğu'da yaşanacak yer» tezini ortaya koyduktan sonra, hemen hemen yirmi yıldan az bir zaman sonra artık hedefe doğru ilerliyordu. Rusya'nın istilâsı ve bu topraklar üzerinde Alman koloni imparatorluğunun teessüsü ile, Hitler'in sözüyle aynen, «İngiltere için Hindistan ne ise, Rusya da Almanya'nın Hindistan'ı olacak» idi.

1941-42 senelerinin zafer dolu ayları süresinde Hitler Doğu'da kurulacak Alman İmparatorluğu hakkındaki planlarını masa arkadaşlarına muntazaman açıkladı. Aşağıdaki konuşmalar Naziler'in II. Dünya Savaşı'ndan galip devlet olarak çıkmaları hâlinde Doğu'nun Almanya'ya neler sağlayacağını açıkça göstermektedir.

27 HAZİRAN 1941 KONUŞMASI

Doğu bölgelerini 250.000 kişilik bir yönetici ve çok iyi bir idareci kadrosuyla kontrol edebilmeliyiz. Buyurun, İngilizler'den ders alalım; hepsi, elli bin asker de dahil olmak üzere iki yüz elli bin memurdan ibaret bir yönetici kadrosu, dört yüz milyonluk Hindistan'ı idare ediyor. Bu miktar bizim için Rusya'yı yönetmeye muhakkak kâfi gelmelidir...

Ukrayna'nın güney bölgelerini, bilhassa Kırım'ı elde edeceğiz. Buraları münhasıran Alman kolonisi yapacağız. Halihazırda bu sahalarda yaşıyan halkı tehcire mecburiyet yoktur. Alman kolonisi bir asker köylü olacak ve bu maksatla proofesyonel askerleri seçeceğim. Reich gayesine mâtuf, tamamiyle techizatlandırılmış çiftlikler kuracak, topraklar için

Adolf Hitler.

hiçbir bedel ödemiyecek, yalnızca gerekli binaları biz inşa edeceğiz. Silâhlandırılmış olan asker köylüler, kısmen tehlikeli bir mevkide bulunduklarından, gerektiği anda uhdelerine düşen görevi yapmak üzere silâha müracaat edebileceklerdir. Bu konuda eski Avusturya devletinin Doğu'nun insanlarını nasıl kontrol altında tuttuğu örneği karşımızdadır.

8 AĞUSTOS KONUŞMASI

Alman kolonistleri iyi techiz edilmiş ve geniş çiftliklerde yaşamalıdırlar. Alman idaresi muhteşem binalara, valiler, saraylara yerleşmelidir. İdarî hizmetlerin koruyuculuğu altında fasılâlar halinde bazı standart yaşama imkânlarını kurmalıyız. Şehir çevresinde, 30 ilâ 40 kilometreye kadar olan sahada en mükemmel yollarla bağlı modern köyler in-

şa etmeliyiz. Bunun ardında Ruslar'ı beğendikleri hayat şekliyle başbaşa bırakmalıyız. Bu onları idare etmemiz yönünden elzemdir. Eğer bir ihtilâl hareketine tevessül ederlerse, yapılacak şey, şehirlerin üzerine gerektiği kadar bomba yağdırmak ve olaylar yok oluncaya kadar buna devam etmektir. Yılda bir defaya mahsus olmak üzere bir Kırgız birliği Berlin'e gezmeye getirilmeli, âbidelerimizin azameti karşısında onları şaşkına çevirmeliyiz.

İngiltere için Hindistan ne ise, Rus toprakları bizim için aynı olacaktır.

SLAVLAR KÖLEDİR

17-18 eylül 1941, Rus topraklarının Avrupa yararına işgaline karar verilecektir. Böylece Avrupa nüfuz edilemez bir hâle gelecek ve her türlü muhasaradan masûn kalacaktır. Bütün bunlar, iktisadî manzarayı açacak, en hafif düşünceyle Batının en aşırı liberal demokratları dahi yön değiştireceklerdir.

Esas olan husus; zaferdir. Zafer sağlandıktan sonra geriye çok basit teşkilâtlanma sorunu kalacaktır.

Bu ilkel dünya dikkat nazarına alınırsa; çalışmaya zorlanmadığı müddetçe, kişinin tenbellikten çekip alınamıyacağı âşikârdır. Slavlar çoğunlukla köle olarak doğarlar ve kendilerini yönetecek bir idareciye muhtaçtırlar. Eğer Slavlar'ı tek başlarına bırakırsanız, dar aile çerçevesinden asla çıkamaz ve devlet varlığı gösteremezler. Slav halkının şerefle yaşamayı takdirleri imkânsızdır. Bunu bilirler ama, bizim onları iknaya kalkışmamız boşunadır. İşte meydanda; 1918'de Baltık devletlerini ve Ukrayna'yı yarattık. Fakat bugün Baltık devletlerinin varlıklarını korumalarıyla ilgilenmiyoruz ve bağımsız Ukrayna'yı yarattığımız günlerden çok uzağız. Aynı şekilde Slavlar'ın Hiristiyan'lığa sarılmalarına engel olmalıyız. Bu, onlara teşkilâtlanma tarzını öğretecek ve öldürücü bir kitle olacaktır.

Ben Kiev üniversitesinden bir partizan değilim. Slavlar okuma bile öğrenmemelidir. Onları okullara sevkederek azap vereceğimizden ötürü, bizi sevmiyeceklerdir. Kendi cephemizden bunlara arazi bile vermek akılsızlık olacaktır! Buna rağmen yerli ahali şimdiye kadar sahip olduğu seviyeden daha iyisine kavuşacaktır. Hattâ toprağı işlemek üzere Slavlar'in insan gücünden istifade etmemiz de elzemdir.

Avrupa'nın muhtaç olduğu hububatı biz sağlıyacağız. Kırım havzası limon, mandalina, portakal nevinden meyva ihtiyacımızı sağlıyacak; pamuk, kauçuk elde edeceğimiz 439.000 dönümlük araziye sahip olmak bağımsızlığımız için kâfi gelecektir.

Sömürge halkının hoşlandığı şekilde Ukraynalılar'a biz de cam boncuklardan süs eşyaları, boyun atkıları ve arzuladıkları her şeyi temin edeceğiz. Almanlar — bu çok önemlidir — kendi aralarında tam bir kale gibi kapalı bir toplum kuracaklardır. Seyislerimiz bile Slav halkından üstün olacaktır.

Alman gençliği için, bu muhteşem bir eğitim sahası demektir. Biz Ukrayna köpeklerini, Holandalılar'ı, Norveç ve İsveçliler'i hayran bırakacağız. Ordumuz Rusya topraklarında manevra yapacak geniş araziler bulacaktır ve havacılığımız muhtaç olduğu semalara kavuşacaktır.

RUSLAR SİBİRYA'YA

17 ekim 1941. Merkezî Almanya'da yarattığımız güzelliklerle Doğu'daki yeni topraklarımızı karşılaştırınca, Doğu bir çöl kadar yavan görünüyor. Biz Rusya çölünü meskûn hâle getireceğiz. Doğu cephesindeki geniş arazi tarihin gördüğü en müthiş savaşlara sahne olacaktır. Bu ülkeye bir mazi hediye edeceğiz.

Rus bozkırlarının karakterini silecek ve oraya Avrupalı çehresini kazandıracağız. Bu gaye uğrunda modern yollar inşa ederek en güneyde Kırım'a ve Kafkaslar'a kadar ulaşım sağlıyacağız. Bu yol-

lar boylu boyunca Alman kasabalarıyla düğümlenecek ve kasabalarda yalnız Alman milletinin asıl sahipleri yaşıyacaktır.

Bu hizmetin üstesinden gelmek için ihtiyacımız olan iki-üç milyon insanı, tasarladığımız süreden daha kısa zamanda hazırlıyacağız. Medeniyet getirecek olan bu insanlar Almanya'dan, İskandinavya, Batı ülkeleri ve Amerika'dan gelecekler, Ukrayna'da yirmi yıl içinde yerli halktan maada yirmi milyon Alman'a yuva olarak gelişecektir. Üç yıl sonra bu topraklar dünyanın en sevimli bahçeleri hâline gelecektir.

Yerli halka gelince, onları dikkatle takip edeceğiz. Tahripkâr Yahudiler'i muhakkak defetmeliyiz. Nüfus bakımından Beyaz Rusya, bende Ukrayna'dan daha fazla iyi bir intıba bırakmaktadır. Rus şehirlerine yerleşmemeliyiz ve duraklama vermeksizin Slavlar'ın bölünmelerini sağlamalıyız. Hepsinin üstünde, bu konuda asla nedamet duyulmayacaktır! Biz, çocuk bakıcılığı yapmayacağız. Halka karşı hiçbir mecburiyetimiz yoktur. Alman öğrtmenler sağlıyarak, gazeteler çıkartarak, hayvanlar sürüsüne karşı mücadele edeceğiz, pis sinekleri kovacağız. Bu mücadele bizim için pek basit birşeydir! Şüphesiz kontrolumuz altında radyo vericileri kurarak kendimizi emniyete alacağız. Artakalan hususlara gelince, bırakınız Slavlar modern yollardaki trafik işaretlerini öğrensinler ki, otomobillerimiz altında ezilmekten kurtulsunlar!

Ruslar için «bağımsızlık», festival günlerinde yıkanma hakkı anlamına gelir. Eğer biz Rus topraklarına hâkim çıkarsak, beraberimizde sabun getirirsek, biliniz ki bu teşebbüsümüz bir sempati sağlamıyacaktır. Bunlar akıldan bile geçirilmeyecek görüşlerdir. Sadece bir göreve sahibiz; bu ülkeye Alman muhacirlerini yerleştirerek Alman'laştıracağız ve Ruslar'ı Kızılderililer gibi hakir göreceğiz. Eğer Ruslar bizi yenerlerse, Cennet'in inayeti bizlere açık olacaktır.

Diğer taraftan Ruslar aşağılık duygusu içindedirler. Slavlar üstünlük hislerini parçalayan galip karşısında gerçek kinin sahibidir. Ama zekâdan ne haber diye sorarım? Alman toplumunda ise üstün ırkın bütün vasıfları yaşıyor. Bütün bunlar Avrupa lehine düşündüğümüz işlerdir. Bu görevin başarılması için soğukkanlılıkla ilerliyeceğim. Bu konuda benim hakkımda ne düşünebilirlerse, hepsi tamamiyle ehemmiyetsizdir. Kılıçla kazanılmış bir toprakta yetiştirdiği buğdaydan yapılmış bir lokma ekmeğini, ıztırap ile yiyen Almanlar'ın hâlini görmeye tahammül edemem.

Esas kaide, insanların birbirini sevmesi teorisine dayanır ve Hıristiyanlar eninde sonunda bunu deneyeceklerdir!

6 ağustos 1942. St. Petersburg şehrinin Büyük Petro tarafından kuruluşu Avrupa tarihi için en meş'um olaylardan biridir. St. Petersburg yeryüzünden tek iz kalmıyacak şekilde silinmelidir. Moskova da yok edilmelidir. Akabinde Rusya halkı Sibirya'ya doğru sürülmelidir.

Maksat, iğrenç Rus ahırlarını ele geçirip, Doğu'da kendi hâkimiyetimizi kurmak değildir. Alman kolonileri muhakkak bir arada ve yüksek yerlerde kurulmalıdır. Yüz milyonlarca gülünç durumdaki Slav'dan işimize yarıyanlara şekil vereceğiz, ama geri kalan güruhları kendi domuz ahırlarında tecrit edeceğiz. Slavlar'ı korumak ve eğitmeye kalkışmak eğiliminde olan her kimsenin, yeri doğruca temerküz kamplarıdır.

HIRİSTİYANLIK BİR HASTALIKTIR

Hitler âşikâr bir tarzda kiliseye karşı olduğu halde Allah'a inanmıyan bir insan da değildi. Katolik olarak vaftiz edilmesine rağmen gençliğinde akılcılığı, rationalismi seçti. Bu felsefî bakıma göre Allah, «Bütün kâinata hükmeden tabiat kanunlarının kendisiydi.» Hitler'in tabiat kanunları hakkındaki felsefesi kiliseler-

Hitler bir konuşma sırasında.

de öğretilenle taban tabana zıt şeylerdir. Hitler'in sahip olduğu görüşe göre Hıristiyanlık, Bolşevizm gibi bir buluşdur ve insanlığı esarete mahkûm etmek için düzenlenmiştir. Kesinlikle emin olmak için, siyasî mülâhazalar onu din adamlarına karşı şiddet hareketlerinde bulunmasına engel olmuş, fakat özel hayatında Hitler dinden nefret etmiş ve harpten sonra kiliseler hakkında gerekli teşebbüse geçmeye azmetmişti.

Aşağıdaki satırlar Hitler'in resmî kayıtlarda mevcut gizli konuşmalarından derlenmiştir:

11-12 temmuz 1941. Nasyonal Sosyalist hareket yeterince hüküm sürdükten sonra, yaşadığımız hayat tarzından başka bir şekil tasarlamak artık akla gelmeyecektir. Uzun hükümranlık süresinde, Nasyonal Sosyalizm ile dinin beraberce var olmalarına imkân yoktur.

İnsanlığın darbelendiği en ağır belâ Hıristiyanlık'tan gelmiştir. Komünizm Yahudiler'in buluşudur. Din konusunda hayal edilen yalan dünyaya, Hıristiyanlık tarafından işlenen komünizm, hür milletlerin mahvı için Yahudiler'in melânetiyle getirilmektedir.

Partiyi din meselerinden daima uzak tuttum. Esasen bu konuda çok zeki olmak ve kaçınılması mümkün yerlerde mücadeleye girişmemektir.

Mazinin ağır basan bâtıl itikatlarında insanların korkularının sebebi izah edilememiştir; yahut bilinemiyor diyelim. Eğer bir kimse tabiat üstü varlığa muhtaçsa, kendisini parti umdeleriyle ikna edemem. İlim bütün meselelere cevap vereceği ana kadar zaman ilerliyecektir.

Bu sebeple, şimdilik kiliseyle mücadeleye girişmekte acele etmek bir fırsat demek değildir. En iyi çözüm tarzı Hıristiyanlığı tabiî şekilde ölüme terketmektir. Bir ağır ölüm, teselli edici bazı hassalara maliktir. Hıristiyanlık ilmin terakkisinden önce kullanılmaz hâle gelecek, din zamanla terk olunacaktır.

Eğer halihazır durumda kuvvet kulla-

narak ortadan kaldırsaydık, insanlar bizden sözbirliğiyle yeni bir ibadet şekli soracaklardı. İstikbali aşağıda belirttiğim üzere tasavvur ediyorum. Önce, herkes kendi itikadına sahip olacaktır. Tabiat üstü bir kuvvetin varlığı önemini kaybetmiyecektir. Parti, dinin rekabet tehlikesinden korunacaktır. Bu konu en basit şekilde dinin dünya meselelerine karışmasının men'i suretiyle önlenecektir. Gençlik yaşlarından itibaren, öğrenim sırasında devleti hâkimiyetinin önemi tarafsız şekilde her çocuğa belletilecektir.

YAHUDİLER SİLİNMELİDİR

Hitler'in ileri sürdüğü görüşlerden hiçbiri, Avrupa Yahudileri hakkında tatbik ettiği usuller kadar gerçekleşememiştir. II. Dünya Savaşı'nın başlangıcında Hitler Avrupası hâline gelen topraklarda ya-

Hitler bir törende bilgi alıyor.

şıyan yaklaşık sekiz milyon Yahudi'den erkek-kadın ancak iki milyon kadarı kurtulabildi. Nuremberg mahkemesi reisi, Amerikalı hâkim Robert M. Jackson'a göre, «Tarih bu kadar çok kurbana karşı fasılasız işlenen cinayete veya bu derece hesaplanmış zulme şahit olmamıştır.»

23 ocak 1942. Hitler gizli toplantılarda yaptığı konuşmalardan birinde şöyle diyordu: «Muhakkak gerçekçi bir insan olarak hareket edilmelidir. Ağrının dindirilmesi için bir çekişte çürük diş çıkartılmalıdır. Aynı şekilde Yahudiler Avrupa'dan muhakkak atılacaktır. Her tekâmüle engel olan, Yahudi'dir. Yahudiler'e karşı tedbir aldığımı düşündükçe, üstün bir insan olduğumu anlıyorum. Onların muhakkak itlâf edilmelerini söylemek zorundayım. Eğer yolculukları sırasında huzur kaçıracak teşebbüslerde bulunacak olurlarsa, bu konuda yapacak birşeyim yok. Ancak gönüllü olarak Almanya'yı terketmeyi reddederlerse, onları imhadan başka bir hâl şekli yoktur.

Yahudiler muhakkak toplanmalı ve Avrupa'da izleri silinmelidir. Bırakınız Rusya'ya gitsinler... Yahudi noktai nazarından, acınacak birşey bulamıyorum. Onlar, daima milletleri birbirlerine düşürmek için yaratılmış, mel'anet dolu bir toplumdur. Sadece kendi çıkarları için başka milletlerin sinesine çöreklenir, utanmadan sadece kendileri için ülkenin asıl efendisi olan halkı sömürmekten vahşî bir zevk duyarlar. Yahudiler münferid kişiler arasında olduğu gibi, birbirine bağlı toplumlar arasına fesat tohumu ekmeyi kendi çıkarları için elzem sayarlar.

Yahudiler İsviçre ve İsveç'ten de defedilmelidirler. En küçük miktarlardaki mevcudiyetleri bile insanlık için büyük bir tehlikedir. Eğer İsveç'e beş bin Yahudi iskân ederseniz, çok geçmeden bütün hizmetleri ellerine geçirdiklerini görürsünüz. Âşikârdır ki, onlar için herşeyi kirletmek daha kolaydır.

Meseleleri Avrupalılar seviyesinde dikkatle incelememiz tabiîdir. Yahudileri sadece Almanya'dan kovmanın yetersiz olduğu âşikârdır. Kapılarımızdan ricat ettikleri yerlerde üslenmelerine müsaade edemeyiz. Aramıza sızacak her türlü tehlikeden uzakta olmayı istiyoruz.

ALMAN MİLLETİNE SESLENİŞ

Hitler, Almanya'nın bir çığ gibi büyüyerek dünyanın en kudretli imparatorluğu hâline geldiği günlerde, Berlin'deki Sportpalast'tan Alman milletine hitaben 3 ekim 1941'de bir konuşma yaptı. On binlerce Alman'ın doldurduğu spor sarayı ve çevre meydan ve sokaklarda tarih boyunca görülmüş pek nâdir tezahürat cereyan etti. Almanlar führerlerini çılgıncasına alkışlarken, Hitler'in konuşması radyolardan bütün dünyaya yayılıyordu. Hitler milletine şöyle seslenmekteydi:

Alman erkeği ve Alman kadını!..

22 hazirandan beri Sovyet Rusya'yı istilâ için giriştiğimiz kesin savaşın önemi bütün dünyanın dikkatini çekmektedir. Bu olayın neticeleri ve azameti ancak gelecek nesiller tarafından en açık şekilde anlaşılacaktır. Yalnız gelecek nesiller bunun yeni bir devrin başlangıcı olduğunu farkedeceklerdir. Fakat bu mücadele bile benim isteğimle vuku bulmamıştır.

Sahtekâr demokratlar, Yahudiler ve Komünistler bütün Avrupa'yı iki seneden beri harbe icbar etmenin tek sorumlusu olarak dövüşmektedirler.

Artık son söz silâhlarındır.

Gerçek ve yalan arasında mücadele başladığından beri, her zaman olduğu gibi, savaş doğruluğun zaferiyle sona erecektir. Diğer yandan, İngiliz propagandasının söylediği yalanların hiçbir değeri yoktur. Tarih, İngilizler'i Berlin'de görmeyecek, Berlin başka devletlerce işgal edilmiyecek, aksine Almanya'nın düşmanlarını birbiri ardına mağlûp edişine şahit olacaktır.

Sevr Andlaşması

Yazan: İhsan Ilgaz

DÂMAD Ferid Paşa, Sultan Vahîeddin'in kız kardeşi Mediha Sultan'la evliydi. Evvelce, Paris ve Londra'da sefaret kâtipliklerinde bulunduğundan Fransızca ve İngilizce bilirdi. Âyan azalığı devrinde, kendisini okumaya veren bu zavallı, okuduğundan hiç de faydalanamıyanlardandı. Vahîeddin, veliahdliği zamanında okuduklarını dinlemiş, iki dili çok iyi bildiği için yeniştesinden, sadârete getirdiği zaman çok faydalanacağını sanmıştı.

19 nisan 1920'de, San Remo'da Mareşal Foch'un başkanlığında toplanmış olan askerî barış komitesi, Türkiye'nin kaderini tayin edecek olan projeyi hazırlamaktaydı. Türkiye'yi parçalamayı amaç güdenler, Yunanlılar'dan da istediklerini öğrenmek istemişlerdi. Hazırlıklar tamamlanınca, Osmanlı devletinin barış görevlileri Fransa'ya çağırıldı. Tevfik Paşa ile Reşid Bey, 11 mayıs 1920'de Paris'e gittiler. Barış andlaşmasının ağır maddelerini gören Tevfik Paşa:

— Bu şartlar, müstakil bir devlet mânâsıyle bağdaşamaz!... diyerek imzalamadan geri dönmüştü.

Durumu fırsat bilen Dâmad Ferid Paşa, kendisini barış andlaşması delegasyonuna başkan seçtirerek 25 haziranda Paris'e gitti.

İngilizler, Osmanlı hükûmetine ve Mustafa Kemal taraftarlarına gözdağı vermek için, Mudanya ve Bandırma'ya asker çıkardılar. Yunanlılar da Lloyd George'dan aldıkları emre uyarak, Ege bölgesinden kuzey ve doğuya doğru ilerlemeye başlamışlardı.

Ferid Paşa, 30 haziranda Türk delegasyonu adına yüksek konseye bir bildiri okuması iznini aldı. Bunda, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki yanlış hareketini belirterek kendisini affettirmeye çalışacağını söyleyerek, Türkiye ile Vilson Prensipleri'ne uygun bir barış andlaşmasının düzenlenmesinde ısrar etti. Trakya'da, Istanbul ve Edirne'nin emniyeti için Istanbul'un kuzey batısından geçen savunmaya elverişli bir sınır hattı gösteriyordu. Anadolu'da ise, kuzeyde Batum'a kadar olan bütün toprakları, doğuda, Dicle nehri ve savaştan önceki Türk - İran sınırına kadar olan yerlerin Türkler'le meskûn olduğunu anlatıyor ve buraların Türk sınırı içinde bulunmasında direniyordu. Musul, Diyarbakır, Haleb'in bir kısmını içine alan bir güney sınırını (hemen hemen Millî Misak'ta gösterilene yakın) istemekteydi.

Bundan başka, Türkiye'nin korunması için Ege denizindeki adaların da Türkler'de kalmasının gerekli olduğunu ileri sürüyordu. Türkiye, Ermenistan sınırı üzerinde tartışıp bir anlaşmaya varabilirdi. Araplar'a gelince, Suriye, Filistin, Hicaz, Asir, Yemen ve Irak'a bağımsızlık tanınabilecekti. Bunun yanısıra Türkiye, Mısır ve Kıbrıs'ın durumuyla

Hazırlıkları

ilgili olarak, İngiltere ile gerekli görüşmeleri yapmaya hazırdı. Osmanlı halkı, hiçbir şekil ve surette, imparatorluğun parçalanmasını veya muhtelif devletlerin mandası altına girmesini kabûl etmiyecekti.

Ferid Paşa çok yüksekten konuşmuştu. Galip devletler için yenik bir devletin böylesine ileri bir istekte bulunması bir nevi şımarıklıktı. Clémenceau barış andlaşması Fransız heyeti başkanı olarak 20 temmuz 1920'de kendisine yazdığı mektupta çok ağır ithamlarda bulunuyor:

«Türkiye hiçbir sebep ve mâzeret olmaksızın ve hiçbir taraftan kışkırtılmadan bu savaşa katılmış ve yenilmiştir. Aynı din ve soydan olmıyan milletlerin onun boyunduruğundan kurtarılması İtilâf Devletleri'ne düşmektedir. Bu görevi de, bu milletlerin menfaatlerine uygun şekilde uygulayacaktır. Ne yazık ki Türk muhtırası, bu görüşe ters düşmektedir. Size göre hiç de kabûl edilemiyecek olan, imparatorluğunuzun ağır baskısı altında kalan ve sizlerle uyuşup geçinemiyen milletler, yine aynı sınırlar altında kalmalıdır.

«Toprağınızın küçültülmesini, Müslümanlığa bir darbe olarak kabûl edişiniz hatâlıdır.

Sizler — belki biz hata etmiş olalım — elbette umduklarınızı bulamıyacaksınız. Muhtıranızın bir yerinde, bundan sonra büyük bir kültür ve ekonomik hamleye girişeceğinizi bildiriyorsunuz. Bu hiçbir suretle bizi ilgilendirmez. Eğer siz Türk toplumu arasında bu önemli ilerleyişe öncü olabilirseniz, size gösterebileceğimiz kadar büyük yardım yapılacaktır» diyordu.

Ferid Paşa için yapılacak hiçbir şey kalmamıştı. Istanbul'a döndü. Sevr andlaşmasının sorumluluğunu paylaşmak üzere bir saltanat şûrası toplanması tezini ortaya attı. Aynı zamanda kendini destekliyen Istanbul gazetelerinde, Ali Kemal Peyam-ı Sabah'ta, Refî Cevat ve Refik Halid Alemdar'da Sevr'i savunan ve Anadolu hükümetine, Mustafa Kemal'e çatan makaleler yazmaya başladılar.

22 temmuz 1920'de sarayda padişahın başkanlığında toplanan saltanat şûrâsında şu kurullar bulunmaktaydı: Vekiller heyeti, âyan üyeleri, Devlet Şûrası ikinci başkanları, Temyiz Mahkemesi başkanları, Dîvân-ı Muhasebat birinci ve ikinci başkanları, eski bakan ve elçiler, şeyhulislâm tarafından seçilecek altı kişi, bahriye nazırı tarafından seçilecek dört yüksek üye, Dâr'ül-hikmet-i İslâmiye (İslâmî ilimler okutan yüksek derecede bir okul) dan seçilmiş iki üye, Fetvahane'den seçilmiş iki üye, üniversiteden seçilen on beş profesör, barodan seçilecek üç üye, basından seçilmiş sekiz üye, Ticaret Odası'ndan dört üye, Hilâfet Merkezi

medreselerinden dört üye, vahdet-i millîyeden iki kişi ve diğer Müdafa-i hukuk kuruluşlariyle, İtilâf ve Sulh Selâmet partilerinden iki kişi olmak üzere büyük bir kurul meydana getirilmişti.

Toplantı padişah tarafından açılmış, açılıştan sonra sadrâzam, içinde bulunulan durum hakkında şûrâya katılan üyelere bilgi vermişti. Sözün on beş dakika olarak tahdid edilmesi üzerine ilk defa Millî Ahrar partisinden Refik Bey itiraz etmiş, fakat kabûl edilmemişti. Konuşmaya katılan âyan üyelerinden Ahmed Rıza Bey, âyandan Seyyid Bey, Galib Kemâlî (Söylemezoğlu), Rauf Ahmed Bey, Yusuf Ziya Bey, Süleyman Nazif Bey genellikle Vilson prensipleri ışığında bir Türkiye'nin kurulması hususunda geniş isteklerde bulunarak Sevr'in daha yumuşatılmasını istemişlerdi. Süleyman Nazif ise yaptığı konuşmada: «Sadrâzam Paşa tebliğlerinde doğu vilâyetlerinde bulunan Ermeniler'e geniş ölçüde bazı imtiyazlar vaad ve taahhüdünde bulunuyorlar. Bu vaad ve taahhüdün yerine getirilmesinin ne kadar önemli olduğunu bazı istatistikler ve tarihî delillerle arzedeceğim. Doğu vilâyetleri, 1888 yılında altı vilâyet olarak kabûl edilmişti. Sonra doğu vilâyetleri genişletildi. Burada Türkler ve Hıristiyanlar oturmaktadır. Yine Avrupalılar'ın yapmış olduğu resmî istatistiklerle muhakkaktır ki savaştan önce, orada, dört milyon Türk'e karşılık, altı yüz bin Hıristiyan vardı. Nisbet savaştan önce yüzde on iken, savaştan sonra yüzde beşe indi. Doğu vilâyetlerinin Erzurum, Bitlis vilâyetlerinde Türkler çoğunluktadır. Diyarbekir ve Elaziz Hıristiyanlarına gelince, bunlar yalnız Ermeni değildir; aralarında Süryânî, Keldânî, Nesturî olanlar da vardır...» gibi Dâmad Ferid Paşa'nın yanıldığı noktaları gösteren konuşmaları olmuştu.

Sevr antlaşmasının imza edilmesine karşı olan Ferik (Korgeneral) Rızâ Paşa.

Saltanat şûrâsı uzun konuşmalardan sonra karara kalmıştı. Genellikle toplantıda bulunanlar, hükümetin ısrarı karşısında Sevr'in kabûlünü, âdeta mecbur muş gibi görüyorlardı. Sevr'de istenenler özellikle şunlardı:

a. Istanbul, azınlıkların hakkı korunduğu sürece, Türkler'de kalacak.

b. Boğazlar, savaş sırasında da açık olacak, bir kurul idare edecek, bütçesi ve bayrağı olacaktı.

c. Doğuda, bir Kürt devleti kurulacaktı.

d. Yine doğuda, Ermeniler'in çoğunlukta bulunduğu yerlerde, müstakil bir Ermenistan meydana getirilecek, sınırını Başkan Vilson tayin edecekti.

e. Yunanlılar Trakya'da, Midye'nin doğusunda, Podima'nın yedi kilometre kuzey doğusunda bir noktadan, Marmara kıyılarında Kalikradya'nın bir kilometre güney doğusuna kadar uzanan hattın batısında kalan kısmı alacaklardı. İzmir, Türk hâkimiyeti altında olacak, fakat idaresi Yunanlılar tarafından yapı-

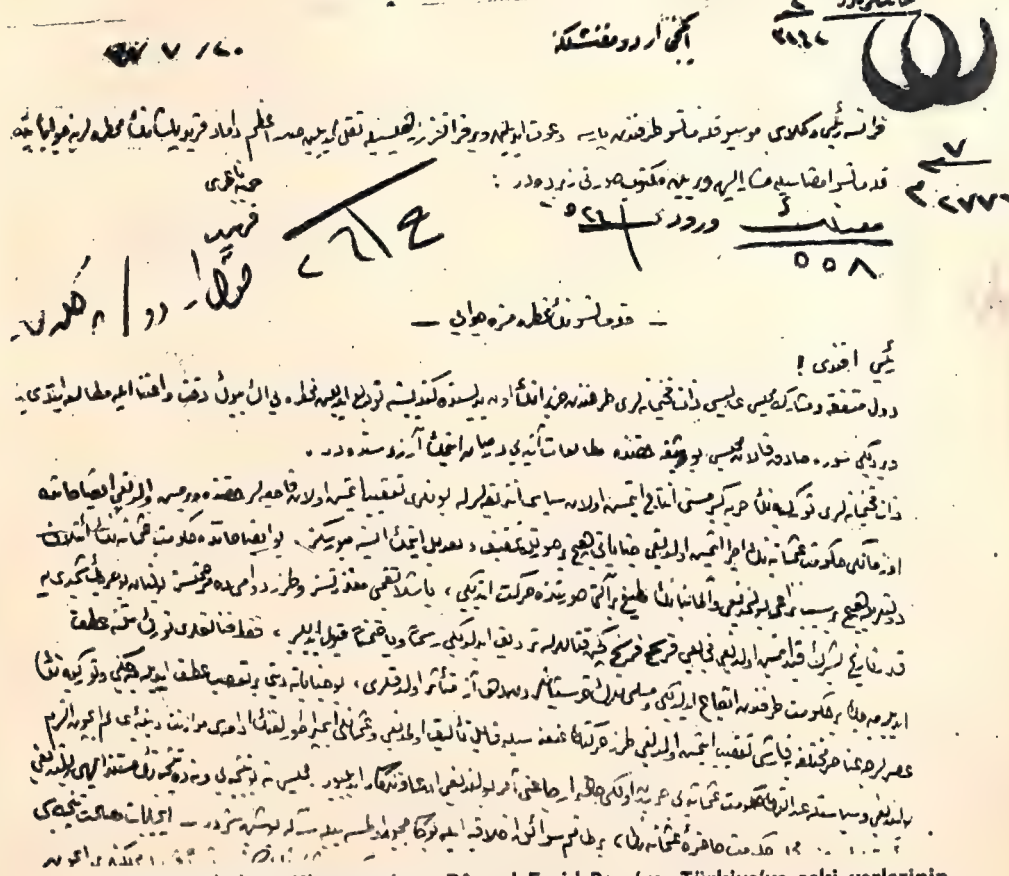

Fransız Başbakanı Klemanso'nun Dâmad Ferid Paşa'ya, Türkiye'ye eski yerlerinin geri verilemeyeceğini bildiren cevabı.

lacaktı. İmroz, Bozcaada, Yunanlılar'a verilecekti.

f. Fransa Suriye'yi,

g. İngiltere, Arabistan ve Irak'ı alacaktı.

h. Mecburî askerlik olmıyacak, elli bin kişilik bir ordu kurulabilecek, bunun da otuzbeş bin kişisi, jandarmaya ayrılacaktı. Türkiye'nin ağır silâh, top, tank, uçak, zırhlısı olmıyacaktı.

İşte saltanat şûrâsı, bu şartları içine alan Sevr andlaşmasının kabulü sorumluluğunu yüklenmek için kurulmuştu. Bu, Türk devletinin yok olmasına imza koymak demekti.

Orada bulunanlar bunun kabûlü lehinde rey vermiş, sadece bir tek kişi, Rıza Paşa, bu görüşte olmadığını, büyük bir medenî cesaretle belirtmişti.

Saltanat Şûrâsı'ndan sonra andlaşmayı imzalamak üzere, o zaman bayındırlık bakanı olan, Hâdi Paşa ile Danıştay başkanı Rıza Tevfik, Bern elçisi Reşad Halis'ten kurulu bir heyet, Demokrasi adlı Fransız vapuru ile gönderilmişti. Ali Kemal, Peyam'da; Refi Cevat da Alemdar'da sevgilerle uğurlıyarak, memlekete Sevr güneşinin doğmasını beklediklerini yazıyorlardı.

Bizans'ın Son Günleri : 2

PATRİK TÜRKLER'İ ÖVÜYORDU

Yılmaz Öztuna

ÜNLÜ Bizans tarihçisi Dukas, Paleologoslar ile Kantakuzinoslar arasındaki katliâmı şöyle anlatır:

«Bu katliâmdan ancak 6 kişi kurtulabildi. Birisi, büyük babam Prens Mihail Dukas idi. Bu 6 kişi, kıyafet değiştirerek Bizans'tan kaçabildi ve her biri bir tarafa sığındı. Büyük babam, Aydın-oğlu Îsâ Bey'e sığındı. Îsâ Bey, büyük babama çok iyi muamele etti; türlü lutuflarda bulundu ve onu Efes'e yerleştirdi».

Gene Dukas, Bizans'ın son imparatorluk hanedanı olan Paleologoslar'ı şöyle anlatıyor:

«Paleologos hanedanından ilk Bizans İmparatoru, tahtın meşrû sahibi olan İoannis Laskaris'in gözlerini çıkardı. Laskaris'e sadakat yemini eden Bizanslılar, bu olay karşısında kıllarını bile kıpırdatmadılar. Bu hareket, Yahudiler'in Hazret-i İsa'ya karşı yaptıkları zulümlerden dolayı herkesin lânetini kazanmalarına ve sonunda dünyanın her tarafına dağılıp mahvolmalarına benzer. Bizanslılar da, aynı şekilde hareketleriyle, herkesin lânetine hak kazanmış vaziyettedirler.»

Bu suretle tanınmış bir Bizanslı prens ve tarihçi, Bizans'ın başına gelenlere gene kendi ahlâksızlıklarının sebep olduğunu açıkça itiraf etmektedir.

Bizanslılar'dan birçoğu Türkler'e muhtaç olduklarını anlamışlardı. Türkler'in ahlâkça yüksekliğine, dürüstlüklerine, adaletlerine hayran olan Hıristiyanlar çoktu. Tarih, bunun sayısız misalleriyle doludur. Meselâ Kartal yakınlarındaki Aydos kalesinin fethi olayı, güzel bir misal teşkil eder:

Aydos kalesinin alınmasına Osmanlı komutanlarından Gazi Abdurrahman Alp memur edilmişti. Fakat kale metindi, muhasara uzayıp gidiyordu. Osmanlılar'ın da henüz metin kaleleri düşürecek silâh ve teşkilâtları yoktu. Muhasara esnasında kale komutanının güzelliğiyle meşhur kızı, Abdurrahman Gazi'ye âşık oldu. Bir mektup yazıp taşa bağlıyarak Türk ordugâhına attı. Mektupta, kalenin nasıl alınabileceğini Abdurrahman Gazi'ye anlatıyordu. Türk tarihçisi Âşıkpaşazade, olayın hikâyesine şöyle devam ediyor:

«Gazi Abdurrahman, kızın dediği yere geldi. Kız dahi onu beklemekte idi. Gazi Abdurrahman'ı görünce, hisar bedeninden ip sarkıttı. Abdurrahman Alp ipe yapıştı. Örümcek misali ipi devşirip hisara çıktı. Kız ile buluştu. Kale kapısına geldi. Kapıdaki kâfir muhafızını pâreledi. Kapıyı açtı. Kapı önünde bekleşen Türk gazilerini içeri kodu. Doğru kale tekfurunun sarayına gittiler. Tekfur sarhoş yatar idi. Sabah olunca hisar alındı. Abdurrahman Gazi, tekfurun kızını esir alıp Orhan Bey'e götürdü. Çünkim Allah fazliyle hisar fetholundu; Orhan Gazi, tekfuru ve malını aldı; kızı Abdurrahman Gazi'ye verdi.»

Abdurrahman'ın 80 kişiyle Aydos'u alması heyecan yarattı. Tekfurun kızın-

Bizans'ın fethinde önemli bir rol oynayan Anadoluhisarı.

dan bir oğlu doğdu ki, Kara Abdurrahman diye anılan bu çocuk, babası gibi ünlü bir Türk komutanı olmuştur.

Orhan Gazi'nin zevcesi ve oğulları Süleyman Paşa ile Sultan Murad Gazi'nin anneleri de bir Bizans tekfurunun kızı idi. 15 yaşlarında iken Türkler'in eline esir düşmüş ve Orhan Gazi ile evlenmişti. Türkler'i candan seven ve onlar tarafından pek sevilen Nilûfer Hatun, tam bir Müslüman-Türk olarak öldü. 2 camî, tekke, ismini taşıyan çay üzerinde köprü gibi birçok hayrat yaptırdı. Âşıkpaşazade şöyle diyor:

«Zehî devlet ki hâtûn buldu Hak'dan
Ki burcundan belirdi gün şafakdan
O burcdan kim tulû' etdi Murâd Hân
Süleymân Paşa hem çıkdı nikaabdan
Selâtîn ankaalar hâtûn doğurdu
Cihân rûşen nûr ol çerâğdan.»

Bu sıralarda çok güçlüleşen Sırplar, Selânik gibi pek önemli bir şehri Bizans'tan almak istiyorlardı. Bizans'ın kendi kuvvetleriyle Sırplar'a karşı durması imkânsızdı. Derhal Orhan Bey'den yardım istiyen Kantakuzinos, Türkler sayesinde kurtuldu. 20.000 kişilik bir Türk kuvveti Selânik'i Sırp istilâsına karşı korudu.

Rumeli'ndeki Bizans topraklarına tamamen hâkim olan Kantakuzinos, Istanbul'u da rakibi olan genç imparator İoannis'in elinden almak istedi. Kantakuzinos, yanında Orhan Gazi'nin verdiği Türk kuvvetleri olduğu halde, baskın şeklinde Istanbul'a girdi. Bu suretle 1347'de Türk birlikleri, ilk kere olarak, bir yabancının hesabına, fakat fâtih sıfatiyle Bizans'a girdiler. Bu olayı Dukas şöyle anlatıyor:

«Orhan, 10.000 Türk gönderdi. Bunlar Istanbul Boğazı'nı geçtiler. Türkler, şehir halkı tarafından sevinçle kabûl edildi.

Istanbul sokaklarında neşeyle dolaştıktan sonra Türkler, İmparatoriçe ve Bizans halkı tarafından ağırlandı.»

1347 yılının yazında Orhan Gazi, yanında zevcesi olan imparator Kantakuzinos'un kızı Prenses Theodora olduğu halde Üsküdar'a geldi. Burada İmparator ile dâmadı Orhan Bey görüştüler. Theodora, babasını teşyi maksadiyle Istanbul'a kadar gitti ve 3 gün Istanbul'da kalıp Orhan Gazi'nin yanına döndü. İmparator'un ricası üzerine Orhan Bey, 6.000 kişilik bir Türk birliği daha gönderdi. Bu birlik, Sırplar ile savaşmak üzere, Kantakuzinos'un emrine girdi.

Orhan Bey'in yeniden gönderdiği 10.000 kişilik bir Türk ordusu sayesinde Kantakuzinos, 1352'de müttefik Sırp-Bulgar ordusunu yendi ve Bizans'ı istilâdan kurtardı. Bu Türk ordusunun başında Orhan Gazi'nin büyük oğlu veliaht-şehzade Süleyman Paşa bulunuyordu. İmparator, bu yardımlara karşılık olmak üzere, Gelibolu yarımadasında Çimpe kalesini Süleyman Paşa'ya hediye etti. Bu suretle Türkler, ilk defa olarak Avrupa topraklarında bir kale sahibi oldu. Süleyman Paşa 1354'te Gelibolu gibi önemli bir üssü Bizans'ın elinden baskın tarzında aldı. Bunun üzerinedir ki Kantakuzinos, Türkler'i Avrupa işlerine karıştırdığına pişman oldu. Fakat iş işten geçmişti. Az zamanda Tekirdağ'a kadar olan Marmara'nın Avrupa kıyısı, Osmanlı Türkleri'nin eline geçti.

Türkler'in Gelibolu yarımadasını ele geçirmesine fırsat verdiği için Kantakuzinos, Bizanslılar'ın nefretini kazanmıştı. İmparatoriçe olan kızı Eleni'ye Bizanslılar açıkça «fahişe» diyerek hakaret ediyorlardı. İmparatoriçe Eleni, 13 yaşlarında iken bir erkek çocuk doğurdu. Çocuğa «Andronikos» adı verildi. Genç imparator ve Kantakuzinos'un saltanat ortağı ve dâmadı V. İoannis ise, vaktini sefahat ve rezaletle geçiriyordu. Bu sıralarda V. İoannis, Kantakuzinos tarafından Bozcaada'ya hapsedilmişti. Kayınpederi

Bizans Fâtihi II. Sultan Mehmed'in kaftanı.

aleyhine Istanbul halkının almış olduğu vaziyeti duyunca fırsatı kaçırmadı. 1354 ocağının bir kara kış günü, ansızın Bozcaada'dan kaçıp Istanbul'a geldi. Kantakuzinos tahttan çekildi ve rahip oldu. Daha 28 yıl manastırlarda yaşadı ve maceralarını anlatan ünlü tarihini bu sıralarda yazdı. 91 yaşlarında iken Mora'da bir manastırda öldü.

Süleyman Paşa'nın Çorlu'yu da alması, artık tahtının tek sahibi bulunan V. İoannis'i telâşlandırdı. Türkler ile iyi geçinmek siyasetini takibe başladı. Bu sıralarda Orhan Gazi'nin Prenses Theodora'dan, yani V. İoannis'in baldızından doğmuş olan 9 yaşındaki oğlu Şehzade Halil, İzmit Körfezi'nde kayıkla dolaşırken Foçalı Ceneviz korsanları tarafından kaçırılmıştı. Şehzade Halil, tam 3 yıl Cenevizliler'in elinde esir kaldı. Nihayet 100.000 altın kurtuluş parası üzerinden Cenevizliler ile anlaşıldı. Bu paranın yarısını İmparator, yarısını da Orhan Gazi ödiyecekti. Istanbul'a getirilen ve aynı

zamanda bir Bizans imparatorunun torunu olan Şehzade, İzmit'e yollandı, babası Orhan Bey'e teslim edildi. Şehzade Halil, imparator V. İoannis'in kızı ile nişanlı idi. Bu Prenses de Şehzade ile aynı yaşta idi. Büyüyünce evleneceklerdi. Oğluna kavuşan Orhan Bey çok sevindi; genç Şehzade'ye Kocaeli sancakbeyliğini verdi.

1362'de Orhan Gazi, 38 yıllık bir saltanattan sonra öldü. Büyük oğlu Rumeli Fâtihi Süleyman Paşa öldüğü için, yerine, ikinci oğlu Murad Gazi geçti. Türkler hızla Edirne'yi, Filibe'yi aldılar; Trakya'ya, Güney Bulgaristan'a hâkim oldular; Makedonya'yı ve Istanbul'u tehdide başladılar. Haçlı orduları, Türkler tarafından perişan edildi. Türkler'in Avrupa'dan sökülüp atılamıyacağı anlaşıldı.

Gittikçe artan Türk tehlikesine karşı Avrupa hükümdarlarından ve Papa'dan yardım istemek üzere V. İoannis, Avrupa'ya gitti. Macaristan ve Bulgaristan üzerinden İstanbul'a dönerken Bulgaristan kralı tarafından tevkif edildi. Aylarca Niğbolu kalesinde hapsedildi. Bizans, imparatorunu esirlikten kurtaramadı. V. İoannis'in dayısı olan Savua Kontu, ta İtalya'dan gelip Bulgaristan kıralını tehdit ederek yeğenini kurtardı. Fakat büyük masraflara giriştiği iddiası ile para isteyip uzun müddet yeğeni V. İoannis'in yakasını bırakmadı.

V. İoannis 1369'da tekrar Roma'ya gitti. Avrupa'nın yardımını temin için Katolik olmaktan başka çare yoktu. V. İoannis, 4 kardeşin huzurunda Roma'da resmen Katolik oldu. Bu, bir Bizans imparatoru için yüzkarası ve ihanetti. Bütün Bizans, hükümdarından nefret etti. Fakat gene de V. İoannis, Türkler'e karşı ciddî bir yardım elde edemedi. Hattâ Venedik'e uğradığı zaman, Venedik Cumhuriyeti'ne olan borcundan dolayı tevkif edildi. Yerine Istanbul'da naip olarak bıraktığı büyük oğlu Andronikos, istenen parayı: «Param yok!» cevabı ile göndermedi. Ancak imparatorun Selânik valisi olan diğer oğlu Manuil para gönderip babasını kurtardı. İşte, Bizans imparatorları bu hâle kadar düşmüştü. Hükümdarın ahlâkı hakkında Bizanslı tarihçi Prens Dukas şöyle yazıyor:

«İmparator İoannis budala idi ve yalnız kadınların güzel ve çirkin olup olmadıklarından anlardı. Bir de kimin güzel ve cazip karısı olduğunu ve nasıl elde edileceğini bilirdi. Türkler ile başa çıkamıyacağını anlayınca, Sultan Murad'ın keyfine tabi oldu ve Türk hükümdarı ne isterse yerine getirmekte dakika fevtetmedi. Sultan Murad cezalandırılmasını istediği için büyük oğlu veliaht Andronikos'un gözlerine mil çektirdi. Üstelik Türk hükümdarının büsbütün gözüne girmek için Andronikos'un yeni konuşmaya başlayan oğlu İoannis'e de aynı cezayı tatbik etti... Kör oğlu Andronikos'u, karısı ve küçük oğlu ile beraber Anemas zindanlarına attı. Bunlar burada iki yıl kaldılar. Sonra Latinler'in yardımı ile hapisten kaçtılar. Andronikos'un gözlerine mil çekildiği zaman yalnız bir gözü kör olmuştu; diğeri görüyordu. Küçük İoannis'in ise iki gözü birden şaşı olmuştu ve daima göz kapaklarını kapayıp açıyordu... Bu facialar arasında V. İoannis zevkine devam ediyordu. Çok yiyip içmekten ve suiistimallerden yarı ölü bir haldeydi.»

Bizanslılar, Balkanlılar gibi Türk idaresini Latin Avrupalılar'ın idaresine açıkça tercih ediyorlardı. Bu fikirde olmıyanlar, küçük bir azınlıktan ibaretti. Hırvat tarihçisi Dabinoviç şöyle diyor:

«Istanbul Patriki, 1385'te Papa IV. Urbanus'a yazdığı bir mektupta, açıkça Türkler'i övüyordu. Çünkü Türkler, fethettikleri topraklarda Ortodoks kilisesinin hiçbir imtiyazına dokunmuyorlardı. Türk devletinde tam bir vicdan hürriyeti havası hüküm sürüyordu.»

Bütün bu kargaşalık ve çökme alâmetleri içinde Bizans, yüzyıllardanberi devam eden alışkanlıklarını, eğlencelerini bırakmıyordu. Büyük hipodromda araba

Fetihte en büyük rolü oynayan Rumelihisarı'ndan bir görünüş.

yarışları, türlü spor yarışmaları yapılıyordu. Bu müsabakalar, büyük ölçüde kavgalara, bahsi müştereklere vesile oluyordu. Kumar almış yürümüştü. Bizans'ın eski zenginliğinden, refahından, ticaretinin canlılığından, sanayiinin parlaklığından gerçi eser kalmamıştı. Fakat kumar, içki ve her türlü ahlâksızlık için gene de para bulmak mümkün oluyordu. Kendi başkentlerinde, Istanbul'da bile Bizanslılar'ın nüfuzu tam değildi. Başta Cenevizliler olmak üzere Latinler, sık sık Bizans'a kafa tutuyorlardı. Bizans daima Latinler'e borçlu ve muhtaç olduğu için, bizzat İmparator bile onların yerli yersiz müdahalelerine karşı koymaktan â-

cizdi. Bizanslılar, eğlence ve zevkten tamamen gevşemiş vaziyetteydiler. Savaştan ve döğüşmekten nefret ederlerdi. Ancak sokak ve meyhane kavgalarından zevk alırlardı. Bir Bizans ordusu bile var denilemezdi. İhtiyaç halinde İmparator, Türkler ile arası iyi ise Türkler'i, Türkler'e karşı savaşacaksa Avrupalı türlü milletleri, Cenevizliler'i, Venedikliler'i, Katalanlar'ı, hattâ Balkanlılar'ı ücret karşılığında davet ederdi.

Devlet düzeni ve iktisadî durum gibi içtimaî vaziyet de iyi olmaktan çok uzaktı. Saray mensupları ve muhafızları ile eski asîl sınıftan arta kalan mahdut birkaç aile, bütün Bizans'a hükmediyordu. Halkın hiçbir hakkı yoktu. Keyfî vergiler ve angaryalarla eziliyordu. İmtiyazlı sınıf için halkın hiçbir şeyinin değeri yoktu. Halktan beğendiği kadını veya genç kızı ailesinden çekip istediği kadar yanında alıkoyardı. Zaten fuhuş almış yürümüştü. En yüksek ailelere mensup kadınlar, hattâ imparatoriçeler bile yaşayış tarzları yüzünden halkın diline düşmüştü. Halkta hanedana karşı hiçbir hürmet hissi kalmamıştı. Halk tabakasının ç k bağlı olduğu tek manevî duygu olan dine, yani Ortodoks mezhebine karşı imparatorların zaman zaman aldıkları tavır, hanedanın itibarını büsbütün kırmıştı. Gerçekten imparatorlar, Türkler'e karşı yardım temin etmek veya borç para alabilmek için, sık sık Katolikler'e taviz veriyorlardı. Latinler, Katolikler ve bunların en büyük mümessili mevkiinde bulunan Papa'dan ise Bizans halkı nefret ederdi. Onun için, Türk hâkimiyetini tercih eden oldukça önemli bir zümre türemişti. Bu zümre gittikçe de artıyordu; aralarında büyük devlet adamları bile vardı. Zira Latinler'in İstanbul'a yaptıkları tahribat ve zulüm unutulmamıştı. Türkler'in ise tebaları olan Hıristiyan ahaliye gösterdikleri müsamaha ve şefkat, binbir misalle hergün biraz daha iyi anlaşılıyordu. Türkler gibi üstün ahlâkta, gerçek bir içtimaî devlet düzenine sahip bir milletin, Bizanslılar gibi ahlâksızlık ve düzensizliğin uçurumuna yuvarlanmış ve bu uçurumdan çıkmak ihtimali olmayan bir millete en kısa zamanda hâkim olması mukadderdi; tarih kanunlarına uygundu. Yalnız Doğu'da değil, Batı'da da «Bizans», ahlâksızlığın, entrikanın, sonu gelmez çekişmelerin senbolü olmuştu.

Osmanlı Tarihinde İbret Verici Bir Taht Mücadelesi

Şehzâde

2

Yazan : Hilmi Daregenli

PADİŞAH tarafından ele geçirilmesini sağlamak için Sokullu'ya gönderilen emir: «Herkesin şecaat ve merdaneliği zuhura gelecek zamandır» cümlesi ile başlıyor, muvaffakıyet hasıl olduğunda emeği geçenlerin rütbece, mansıpça, mükâfatlandırılacakları vaad ediliyordu.

Şehzâde Bâyezid'in Arabistan cihetine kaçmak ihtimali bulunduğu Şehzâde Selim tarafından padişaha arzedilmesi üzerine, Güney'deki Türkmen Kâhyalarına, Beylerine, Arap Şeyhlerine de uyanık bulunmaları için emirnameler gönderildi. Kanunî'nin büyük endişesi, macerası henüz hatıralardan silinmemiş olan Şehzâde Cem olayının yeni bir benzerinin meydana gelerek, devletin başına bir gaile açılması tehlikesinden ileri geliyordu.

SINIRA DOĞRU

İran sınırına doğru yol alan Şehzâde Bâyezid için ilk merhale Sıvas'tı. Orada fazla kalınmıyarak hareket edilecekti, zira yakinen takiplerinde bulunan Şehzâde Selim kuvvetlerinin her an onlara yetişmesi tehlikesi vardı. Sıvas'ta kısa bir süre dinlenen şehzâde daha epeyce sürecek olan yolculuk için lüzumlu ihtiyaçlarını tamamlayıp, Sıvas sancakbeyinden de 30.000 altın borç alarak Erzurum'a hareket etti. Bâyezid'in ardından Şehzâde Selim, takip kuvvetlerinin başında Sıvas'a vardığı zaman, Bâyezid'in Sıvas'tan birkaç gün evvel ayrıldığını öğrenince onu elinden kaçırmış olduğuna çok üzüldü. Kendisi Sıvas'ta kalarak Malatya, Antep ve Sıvas sancak beylerini Bâyezid'i taki pile görevlendirdi.

Şehzâde Bâyezid ve maiyeti ara sıra kendilerine yetişebilen takipçilerin öncüleri ile çarpışarak sarp yamaçların arasındaki vadilerden geçerek nihayet Erzurum'a vardı. Yolculuk süresince halktan da 18.000 altın tahsil edilmişti. Erzurum Beylerbeyisi Ayas Paşa idi. Ayas

Bâyezid'in Ölümü

Paşa Bâyezid'in kaçmasına engel olmadığı gibi, şehzâde tarafından talep edilen eksikleri karşıladı.

Şehzâdenin ihtiyacı olan erzak ile hayvanlarına lâzım olan birkaç yük nal ve nal çivisini de temin etti. Ayas Paşa'nın Bâyezid'in firarını önleyecek yerde ona yardımda bulunduğu Şehzâde Selim tarafından padişaha arzedilince, Ayas Paşa'nın idamına irade çıktı. Ayas Paşa idam edilerek Şehzâde Bâyezid'e yaptığı yardım hayatına mal edildi. Erzurum'dan hareketinden sonra kendisini takip eden Sancak Beyleriyle çarpışa çarpışa yol alan şehzâde ve maiyetinin kurtuluş ümitleri İran sınırına yaklaştıkça artıyordu. Kanunî her geçen günün Şehzâde Bâyezid'i İran sınırına daha fazla yaklaştırdığını görünce, Bâyezid'in İran'a geçmeyi başarabileceği ihtimalini de göz önünde bulundurarak İran Şahı Tahmasb'a Şehzâde Bâyezid'in kendisine isyan ederek İran'a iltica etmek üzere bulunduğunu bildirmiş, onun İran hudutlarından içeri alınmamasını, böyle bir iltıcanın İran tarafından kabulünün iki memleket arasında imzalanmış 1555 tarihli Amasya Antlaşması hükümlerine aykırı olacağını ilâve etmişti.

Fakat Şah Tahmasb, kardeşi Şirvan hâkimi Elkas Mirza'nın kendisine isyan ederek Kırım yoluyla Türkiye'ye iltica ettiği zaman onun Kanunî tarafından itibarla kabul edildiğini ve Kanunî'nin İran seferinde kendisine karşı Türkler'in ondan yararlanmak istenildiğini unutmamıştı. Sınır beylerine durumu bildirerek, Şehzâde Bâyezid'in İran sınırına vardığında saygı ile karşılanıp itibar edilmesini ve durumdan kendisini haberdar etmelerini bildirdi.

Kanunî'nin Bâyezid'in İran sınırına varabileceği hususundaki tahmini doğru çıkmıştı. Şehzâde türlü meşakkatlerle karşılaşarak, oldukça uzun bir yolculuktan sonra kendisini takip edenlerle vu-

ruşa vuruşa İran sınırı dolaylarındaki Saad Çukuru mevkiine varmıştı. Burada kendisine yetişen takipçilerle kendi kuvvetleri arasında son şiddetli çarpışma oldu. Şehzâde Bâyezid'in sadık askerleri efendilerinin İran sınırını aşabilmesini temin için canlarını dişlerine takarak çarpıştıkları hengâmede şehzâde ağırlıkları ve maiyetinin büyük kısmı ile sınırı aşarak İran topraklarına girdi.

ŞEHZÂDE BÂYEZİD İRAN'DA

Şehzâde ve maiyeti İran topraklarına girince rahat bir nefes almışlar ve doğruca İran'ın serhat şehirlerinden Revan (Erivan) a inmişlerdi. Revan muhafızı (Şah Kulu Sultan) evvelce Şah Taahmasb'dan aldığı emre uygun olarak şehzadeyi ancak hükümdarlara gösterilecek büyük bir saygı ile karşıladı. Şehzâde ve maiyetinin her türlü ihtiyaçlarını karşılıyarak istirahatlarını temin edip, onları Revan'da misafir etti. Şehzâdenin Revan'a vardığı günlerde İran Şahı Tahmasb, Esterâbâd dolaylarında kendisine karşı olan aşiretlerle mücadele etmekle meşguldü. Durum derhal Şah Kulu Sultan tarafından kendîsine arzedildiği zaman şah zaten payitahtı olan Kazvin'e dönmek üzere bulunuyordu. Kendisi için Tanrı'nın bir lutfu addettiği bu sevinçli olayı duyunca vakit kaybetmeden hemen Kazvin'e döndü.

Muteber kişilerini mihmandar olarak Revan'a gönderip, Şehzâdeyi Kazvin'e davet etti. Şehzâde Bâyezid ile Şah Tahmasb'ın Kazvin'de buluşmaları 1559 yılının kasım ayında oldu. O gün bütün Kazvinliler günün erken saatlerinden itibaren İran'ın Safevî hanedanının kurucusu Şah İsmail'i dize getiren Yavuz Sultan Selim'in torunu ve şimdi hükümdarları bulunan Şah Tahmasb'ın, savaşlarda karşısına çıkmak cesaretini gösteremediği Kanunî Sultan Süleyman'ın âsî oğlunu görebilmek için sokaklara dökülmüştü.

Şehzâde Bâyezid önünde şahlanan atların üstünde bir heykel gibi duran muhafızları ardında maiyeti ile Kazvin sokaklarından bir fatih gibi geçti. Şah şehzadeyi büyük törenle karşıladı. Ona bir baba şefkati göstererek kucaklayıp öpmüş, İranlılar'ca en itibarlı kimselere yapılması âdet olan an'aneye riayet edilerek, içleri kıymetli taş, altın ve inci dolu otuz tabak şehzâdenin başına serpilmişti. Bu resmî karşılanıştan son derece duygulanan hassas şehzâde gözleri dolarak yazdığı şiirinde, o günkü duyguları nı dile getiriyordu (1).

Şah Tahmasb şehzâdenin ikametine bir saray, askerlerine de kışlalar tahsis etti. Hayatı hakkında hiçbir endişe duymaması için onu babasına asla teslim etmiyeceğine yemin etti. Bununla beraber Şehzâde Bâyezid'de iç huzuru yoktu. Şahın davetleri, ziyaretleri, iltifatları, karşılıklı hediyeleşmeler onun içinden günün birinde şahsının babası ile şah arasında, bir pazarlık konusu olacağı endişesini çıkaramıyordu. Hâlâ babasına kendisini affettirmek çarelerini düşünüyordu.

Bir süre sonra Istanbul ile Kazvin arasında başlıyan haberleşme ve görüşmeler sonucu, Şah Tahmasb'ın şehzâdeye karşı değişen davranışları onun endişesinde ne kadar haklı olduğunu meydana koyacaktı.

Bâyezid olayı Istanbul için âsî şehzâdenin İran'a sığınması ile kapanmamış, bunun aksine olay daha ziyade önem kazanmıştı. Kanunî gibi bir hükümdar veliahdlığı kesinleşmiş oğlu Şehzade Selim'in en güvendiği kumandanlarından Sokullu Mehmed Paşa'nın ve bütün sancak beylerinin takiplerine rağmen oğlunun başarıyla sonuçlanan firar olayını hazmedemiyor, otoritesinin ve onurunun sarsıldığını hissediyordu.

Oğlu İran'da kaldıkça ne kendisinin, ne de veliahdı bulunan Şehzade Selim'in huzur içinde olmayacakları aşikârdı.

(1) Şehzâde Bâyezid babası gibi içli bir şairdir Şiirlerinde «Şâhî» adını kullanmıştır.

Şah Tahmasb'ı bir bahçede tasvir eden eski bir İran minyatürü.

Huzurun temini için de Şehzâde Bâyezid'in vücudunun ne pahasına olursa olsun ortadan kaldırılmasından başka çare yoktu. Bunun içindir ki, Şehzâde Bâyezid'in İran'dan pişmanlık içinde yalvararak yaptığı af talepleri, hassas bir şair olan babasını duygulandırdığı halde, kendisine karşı gelmiş âsî oğlu hakkında verdiği karardan vazgeçmesine sebep teşkil etmiyordu. Şair oğuldan gelen manzum ricalar, şair baba tarafından aynı vezinle sert şekilde reddediliyordu. Istanbul'un, şehzâdenin İran'a iltıcasından hemen sonra başlayan teşebbüsleri, uzun yazışmalara, görüşmelere yol açmıştı. Şah elinde bulunan şehzâdeyi babasına pahalıya mal ederek, savaş alanlarında mahrum kaldığı başarıyı hiç değilse pazarlıkta elde etmek istiyordu.

PAZARLIK BAŞLIYOR

Uzunca bir süre Istanbul ile Kazvin arasında görüşmeler ve haberleşmeler devam ettiği halde kesin bir sonuca varılamıyordu. Şah Tahmasb şehzâde ve oğullarının iadesine karşılık Bağdad vilâyetini istiyor, bu istek reddedilince, Kerbelâ ve Meşhed'deki İran vakıflarına nezaret etmek üzere kendisinin bir memur bulundurmasına müsaade edilmesini, oğullarının Osmanlı ülkesi içinde sancak beyliklerine tayin edilmelerini istiyordu.

Padişah İran'a idarî veya mülkî bir tavizde bulunmaktansa, şahın tamahını çekecek miktarda bir para tediyesini tercih ediyordu. Görüşmeler bu yola döküldü. Şah Tahmasb günün birinde Kanunî'den gelen bir nâmede: Dokuz kere yüzbin altının kendisi; üç kere yüzbin altının oğlu şehzâde Selim tarafından (toplam 1 milyon 200.000) şehzâdelerin teslimine karşılık mutemetlerine Erzurum'da teslimine razı olunacağı bildirilince oldukça uzun süren pazarlık bitmiş oldu. Taraflar anlaşmış oluyorlardı. Şah Tahmasb için ortada kalan tek engel, Şehzâde Bâyezid'i babasına teslim etmiyeceğine dair etmiş bulunduğu yemindi. İran din bilginleri tevil yolu ile bunu da hallettiler. Şöyle ki; Şah, Şehzâde Bâyezid'i babasına teslim etmeyeceğine yemin etmişti. Şehzâde babasına değil de Şehzâde Selim'in adamlarına teslim edilirse şah ettiği yemini bozmamış olurdu!

ŞEHZÂDE BÂYEZİD'İN SON GÜNLERİ

Istanbul ile Kazvin arasında pazarlık

Kanûnî'nin 22 yaşında ölen şehzâdesi Mehmed için yaptırdığı Şehzâde camii.

devam ederken iki yıla yakın bir zamandan beri İran'da bulunmakta olan şehzâdenin günden güne durumu ağırlaşıyordu. Bâyezid affı için yaptığı birbirini takip eden ricalarına müsbet hiçbir cevap gelmemesinden, şahın kendisine karşı davranışlarının tamamen değişmesinden, Istanbul ile Kazvin arasında çoktan başlamış olan görüşmelerin artık pek yakın bir gelecekte sonucu kesin olarak kendi mahvına sebep olacak bir uyuşma ile gerçekleşeceğini hissediyor, kazaya rızadan başka elinden bir şey gelmiyeceğini anlıyordu.

Bazı olaylar şehzâdenin durumunu daha da fazla ağırlaştırdı. Kazvinliler'in

Kanûnî Sultan Süleyman.

onun İran'a geldiği ilk gnülerde silâh talimlerini hayranlıkla izledikleri seçkin askerlerinin mühim bir kısmı İran ordusu saflarında savaştırılmak üzere şehzâdenin sözde muvafakatı alınarak Esterâbâd cihetine sevkolundular. Şehzâdenin yakınlarından Arap Mehmed'in efendisine yaptığı bir ihanet de şah ile Bâyezid'in arasının büsbütün açılmasına sebep oldu. Bu ihanet Arap Mehmed'in Şah Tahmasb'ın şahsına, efendisi Bâyezid'in bir suikast tertiplemekte olduğu yolunda yaptığı iddia ve ihbardı. Arap Mehmed yaptığı tezvirden dolayı efendisi Bâ-

yezid tarafından idam edilmek suretiyle cezalandırıldı ise de, böyle bir cezalandırılış, yapılan iddia ve ihbarı çürütecek yerde Bâyezid'in üstüne daha çok şüpheleri çekti. Sonu gelmeyen dedikoduların etkisi ile ayaklanan halk, şehzâdenin oturmakta olduğu saraya saldırdı ve tecavüzü şehzâdenin ve oğullarının canlarına kasdedecek derecede ileri götürerek muhafızlarından ve askerlerinden bine yakın adamını öldürdüler. Olayı duyan şah, galeyanı, gönderdiği adamlarla önlemiş, bu üzücü olaydan dolayı şehzâdeden görünüşte de özür dilemişti.

Istanbul ve Kazvin arasında pazarlıkta uyuşma olup da, Şehzâde Bâyezid'in Kanunî ve Şehzâde Selim tarafından gönderilecek yetkililere teslimi kararlaştırıldıktan sonra Şah Tahmasb onu sıkı bir tarassut altında bulundurmağa karar verdi. Bunun en kolay yolu da şehzâdenin misafirliğine nihayet verilip, hapsedilmesiydi. Bu hususun temini için Şah Tahmasb kendisine kırgın olan şehzâdenin sözde gönlünün alınması için bir ziyafet düzenledi. Şerefine çekilen ziyafete gelmekte olan şehzâde pusuya düşürülerek, muhafızlarından ve maiyetinden bir çoğu öldürüldü. 4 oğlu ile hapsedildi.

Kanunî tarafından Şehzâde Bâyezid ile 4 oğlunu (2) teslim almakla görevli Van valisi Husrev Paşa ile Kapucubaşı Sinan Ağa, Şehzâde Selim tarafından hem elçi, hem de cellât olarak gönderilen Çavuşbaşı Ali Ağa, Kazvin'e 1561 yılının Eylül ayında gelmiş bulunuyorlardı. Osmanlı elçilerinin Kazvin'e varışı Arabî aylardan Muharrem ayına raslamıştı. Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin, Yezid kuvvetleri tarafından Kerbelâ'da Muharrem ayında şehit edilmiş olması sebebile, bu ay resmen Şîî mezhebini kabûl etmiş olan İran için kutsal bir matem ayı idi. Yüz yıllar öncesi Kerbelâ'da geçmiş facianın acısı içinde derin yaslara bürünmüş, dövünerek gözyaşları dökmekte olan İran matem gösterilerine sahne olmakta bulunuyordu.

Gelen heyet işini hemen görüp bir an evvel bu matem havası içinden sıyrılmak için acele ediyordu. Belki de bu ağır matem havası onlara işlenmesi emredilen cinayetin ne kadar ağır bir görev olduğunu hatırlatıyor, insanî duygularını bir an için bile olsa harekete getiriyordu.

Artık bedbaht Şehzâde Bâyezid ve evlâtları için ecel çanı çalınmıştı. Şah Tahmasb'ın emri ile hapsedildikleri yerden çıkarıldılar, saçları ve sakalı tamamen tıraş edilmiş, sırtında soluk yeşil eski bir aba, başında âdî bir sarık, belinde ipten bir kuşak bulunan Şehzâde Bâyezid ile oğulları teslim edilecekleri heyetin huzuruna getirilinceye kadar Kazvin sokaklarında kutsal Muharrem ayı dolayısıyla Sünnîler'e karşı kin ve nefret gösterilerinde bulunan mutaassıp İranlılar tarafından türlü hakaret ve tecavüzlere maruz kalmışlardı.

Şah Tahmasb şehzâdeyi yeminine sadık kalarak babasının adamlarına teslim etmeyip Şehzâde Selim'in elçisi cellât Çavuşbaşı Ali Ağa'ya oğulları ile beraber teslim etti. Çavuşbaşı Ali Ağa Şehzâde Bâyezid ile dört oğlunu katlederek görevini hemen yerine getirdi (Kazvin, 25 Eylül 1561).

Görevlilerin işleri bitmiş değildi. Şehzâdelerin cesetleri Osmanlı ülkesine nakledilerek gömülecekti. Bu işin hazırlığı da çabucak yapılarak, hareket edildi. Tabutları İran sınırını aşıp da Amasya yolu ile Sıvas'a getirilinceye kadar yol boyunca gözyaşları ile karşılayan halk görevlilere hakaretler, cinayetin sorumlularına lânetler yağdırıyordu. Şehzâdelerin defnedilecekleri yerin eski payitaht Bursa olması beklenebilirdi. Bursa Istanbul'un fethinden sonra da öldürülmüş bazı şehzâdelere ebedî istirahatgâh olmuştu, fakat Bâyezid ve şehzâdelerin cesetleri Sıvas'tan ileri götürülmeyerek, şehir haricindeki sahraya gömüldüler.

---

(2) Şehzâde Orhan, Mahmud, Osman, Abdullah.

Antik Çağda Ana Tanrıça ve Tapınakları

Yazan: Mehmed İ. Tunay

Ana Tanrıça Artemis'in Istanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki heykeli.

ŞAİRLERE destan ve mitolojilere konu teşkil etmiş olan tanrıça Artemis vahşi tabiatın ilâhesidir. Ünlü tanrıça, Kalimakhos'da şöyle geçer:

«Dağlarda yaşamak ve kadınlar sancılanıp benden yardım istemedikçe insanların şehirlerine karışmak istemiyorum.»

Artemis, tanrılar tanrısı Zevs ile Leto'nun kızıdır. O da kardeşi Apollon gibi sırtında altından yapılmış ok ve yay taşır. Hiçbir zaman tazısını yanından ayırmaz, onunla beraber ormanlarda, dağlarda ve tepelerde dolaşır. Tabiat tanrıçalığının yanında, yeni evlenen kızların, doğuran anaların ve balıkçıların da tanrıçasıdır.

Antik Yunan dünyasının hemen her yerinde bu tanrıya tapılmış; O'nun adına şehirler kurulmuş, tapınaklar yapılmış ve festivaller tertiplenmiştir.

Yunan dünyasının Artemis'i Anadolu'nun yabancısı değildir. Anadolu'da Artemis'ten yıllar önce Kybele; ondan da yüzyıllar önce yine ana tanrıçalar vardır. Bugün için bilindiği kadarıyla Artemis'in ilk örnekleri, günümüzden 10 bin yıl önce, Konya yakınındaki Çatalhöyük ve Burdur yakınındaki Hacılar'da yapılan kazılarda bulunmuştur. Anadolu'nun ilk ana tanrıçası olan Çatalhöyük ve Hacılar anaları yıllar sonra Kalikmahos'un Artemis için söylediklerini yansıtmaktadır; «Doğuran Ana Tanrıça». Bunların en güzel örnekleri de Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndedir.

Bereket senbolü olan ana tanrıça yüzyıllar sonra yerini yine Anadolulu bir diğer tanrıçaya, Kibele'ye bırakmıştır.

Toprak ve Bereket tanrıçası olan Kibele Anadolu'nun her yerinde saygı ve sevgi görmüştür. Kibele adına düzenlenen oyunlar, festivaller ve şenlikler çok meşhurdur. İlkbaharda tabiatın canlanması ile başlayan şenlikler, sonbaharda ölmekte, bunu ertesi ilkbaharlar ve sonbaharlar takip etmekteydi. Yıllar boyu süren bu şenlikler sırasında tanrıça Ki-

bele için erkekler, şenliklerin en yüksek noktasına ulaştığı sırada kendi kendilerini hadım etmekteydiler. Kibele ile başlıyan Hadım Rahipler'i biz yıllar sonra Artemis'in yanında da görmekteyiz.

Anadolu'da Kibele'ye yapılanların aynı, Yunan dünyasında Artemis'e yapılmıştır. Artemis'in Anadolu'nun ana tanrıçası olduğu devrede Efes, Sart ve Magnesia gibi antik şehirler de bu inanışın dinî merkezleri olmuştur.

Anadolu'da Artemis'e tapınma ve ondan yardım bekleme daha ziyade çiftçi ve toprakla uğraşan halkın baş vurdukları bir yol olmuştur. Bu, âdeta karşılıklı bir alış veriş şeklinde oluyordu. Toprağından bol mahsul elde etmek istiyen çiftçi geliyor, Artemis'e adaklarda bulunuyor, mahsulünü elde edince verdiği sözü yerine getiriyordu. Bu adaklar merkezlerde onun adına yapılan tapınakların merdivenleri üzerine bırakılan eşya şeklindedir.

Efes'te bulunup İstanbul Arkeoloji Müzesine konan bir heykel: Artemis mâbedinin kadın rahiplerinden biri.

Daha ziyade bir alışkanlık olan bu şekil bilhassa Batı Anadolu'daki Efes şehrinde çok rağbet görmüştür. Son yıllarda yapılan kazılarda çıkarılan çok göğüslü Artemis heykelleri ile tanrıçaya verilen önemi anlamış oluyoruz. Çok göğüslü heykellerden bol mahsul elde edilen yolların oran ve çokluğunu görmek gayet kolaydır. En büyük şehirden en küçük köye kadar Artemis'e inanan antik dünyanın, her yerinde bu böyle idi.

Büyük merkezlerde bu törenlerin yanında ayrıca adına yapılan tapınaklarda da ibâdetlerini görüyorlardı. En eski örnek olan Manisa'da, Salihli'nin Sard köyündeki Artemis tapınağı bugün giden ziyaretçilere eskiyi bir dereceye kadar yaşatacak özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. Krezüs'ün Altın Şehri'nin bu mermerden eserinde bir çift sütunun gelen ziyaretçileri karşılamakta olduğu görülür. Burası tapınak olarak yapılmış, Artemis adına borç para istiyene para verilmiş, bir nevi banka olarak kullanılmış, akıl hastalarının sükûnet bulması için de hastahaneye çevrilmiş bir yerdir. Çeşitli kurum ve hizmetler için çalıştırılmış olan bu tapınak, Bizanslılar zamanında da yanına yapılan bir kilise ile günümüze kadar bazı kısımları ile gelebilmiştir. Amerikalılar'ın son yıllardaki araştırmaları yapının eski mânâ ve gayesine ulaştırılması yolunda girişilen hareketlerin öncülüğünü teşkil etmektedir.

Bir Krezüs ki, yalnız kendi başkentinde bir Artemis tapınağı yapmakla kalmamış, önemli bir merkez olmasına rağmen kendisinden yardım talebinde bulunan Efes şehrinin isteğini kırmayıp 36

Artemis'i temsil eden, çeşitli çağlarda yapılmış heykeller

adet süslü sütun göndermiştir. Tapınağın hiç denecek kadar az bir kısmının kaldığı, süslü sütunlarının Avrupa müzelerine dağıldığı Efes'teki bu ikinci büyük örneğin parçaları İstanbul Arkeoloji müzesinin hazine kısmındaki Efes eserleri arasındadır. İrili ufaklı fildişi ve altın eserler tapınağın zenginliği hakkında bir fikir verebilecek güçtedir.

Benzer yönleri olan bu iki tapınaktan başka birçok küçük örneğin yanında devâsâ bir üçüncüsü daha vardır. Aydın ili, Söke ilçesindeki Magnesia Artemis tapınağı; gerek Sard gerek Efes'tekinden daha geç bir tarihte inşa edilmiştir. Diğerlerinden farklı olarak, Yunan dünyasının en büyük mimarı Hermogenes'in eseridir. Gerek oran ve gerekse ölçü yönünden idealdir. Bu tapınağın da bir çok parçalarının Avrupa müzelerine dağılmış olmasına rağmen frizleri İstanbul Arkeoloji müzesindedir. Friz üzerinde; Yunanlılar'la kendilerini savaşmaya adamış Amazonlar'ın mücadelesi görülmektedir.

Üç büyük örnek de tanrıça Artemis için yapılmış olmaları yönünden onu diğer tanrı ve tanrıçalardan kolaylıkla ayırmaktadır.

Asırlar Boyunca Selânik

1

Beyaz Kule'nin bugünkü durumu.

Apostolos Vacalopoulos'un

A History Of Thessaloniki

adlı eserinden ilâveler yaparak yayınlayan

Osman Öndeş

Hayat Tarih Mecmuası ilâvesidir.

İstanbul, 1972

Eser ve Yazarı Hakkında

«ASIRLAR Boyunca Selânik»'i hazırlarken, Apostolos Vacalopoulos'un yazdığı «A History of Thessaloniki - Selânik Tarihi» adlı kitabı esas aldım. Apostolos Vacalopoulos, konuyu tarih açısından ele alarak incelediği için, Türk idaresinin yüceliğini belirtmiş, zaafa düştüğü devirler gibi bu devirleri de tarafsız bir görüşle kitabının sayfalarına almıştır.

Selânik erkenden demiryoluna kavuşmuş bir Türk şehriydi. Istanbul hükümet merkeziydi ama atlı tramvay, Selânik'te daha önce işlemeye başlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa elektrik Selânik'e geldi ve ilk defa elektrikli tramvay Selânik'te görüldü.

Duru Türkçe akımının öncüleri «Genç Kalemler» mecmuasını Selânik'te çıkarmaya başladılar. Bu, Fecr-i Âtî ekolüne güçlü bir karşı çıkıştı. Ali Canip Yöntem, Aka Gündüz, Âkil Koyuncu, Kâzım Nami, Ömer Seyfeddin gibi edipler mücadelelerini Selânik'te hep «Genç Kalemler» mecmuasındaki yazılarıyla yürüttüler. Yunus Nadi, Selânik'te oturur ve «Rumeli Gazetesi»nin başyazarlığını yapardı. Radovişteli Mustafa Bey'in «Ayna» Dergisi ilk defa Selânik'te yayınlandı. Midhat Paşa, Selânik valisi idi bir zamanlar. Meşrutiyet devrinin ünlü maliye nazırı Cavid Bey, Selânik'te Fevziye Mektebi müdürü idi; Talât Bey ise basit bir posta memuru..

Enver Paşa gibi Türk ordusunun ünlü isimleri fikir tartışmalarında Selânik'teki toplantılarda yetiştiler. Atatürk Selânik'te dünyaya geldi ve hürriyet mücadelesine bu şehirde başladı.

Selânik'te Atatürk'ün doğduğu ev.

BİR gün Sultan Murad Han Gazi, vezirlerine: «Şu Selânik denen şehir ırak mıdır, yoksa yakın mıdır?» diye sord Vezirler: «Sultanım! Serez'den hunkâr göçü ile dört göçtür» dediler. Hunkâr: «Ya, niçin durursunuz? Çabucak sefer hazırlığını görün» dedi. Hemen toplar ve mancınıklar hazırlanmaya başladı ve Gelibolu'dan gemiler dahi getirdiler. Gazâ niyetidir diye çağırttılar. Yürüdüler. Selânik hisarına doğru vardılar. Üzerine düştüler. Etraftan dahi hayli gaziler toplandı. Cenge başladılar. Bir nice gün iyi cenkler ettiler. Sonunda hunkâr: «Hey paşalar! Bu hisarın alınmasına tedbir bulun» dedi. Evrenosoğlu Ali Bey: «Hey devletli Sultanım! Bu hisar cengi hayli zahmetlidir. Bu hisarı, Sultanım, yağma etmek gereklidir ki, bu alına» dedi.

Sultan Murad Han Gazi: «Bire bu hisar yağmadır» diye bağırttı. Hemen ki gaziler yağma haberini işittiler, hemen hisarın etrafından dahi hücum edip yürüyüş ettiler. Ve merdivenleri hisarın surlarına dayadılar. Kâfirlere göz açtırmadılar. Gaziler, ganimet malına boğuldular. Esirler aldılar. Fevkalâde doyumluklar oldu. Şehrin evleri boş kaldı. Ama isteği olup kalana, evleri mülklüğe verdiler. Vardar Yenice'sinin halkını sürdüler, Selânik'e getirdiler. Selânik içinde onlar dahi oturdular. Sözün hulâsası kâfir memleketini, İslâm memleketi ettiler. Şehir ki alındı, her şey düzene bağlandıktan sonra mücahidler sultanı Sultan Murad Han Gazi: «Hey gaziler! Bundan ulu nimet olmaz ki gaziler hisarı yağma edeler, Tanrı'ya ortak koşanları zorla İslâm'a getireler. Şimdi ben bu gazileri sevdim. İnşallah sizinle ben şimdiden sonra gazâ etsem gerektir» dedi.

Bu fethin tarihi, mücâhidler sultanı Murad Han Gazi elinden hicretin 833' ünde (Milâdi: 30 eylül 1429-18 eylül 1430) vâki oldu.

Bu bâb onu beyan eder ki, Sultan Murad Han Gazi ki diledi, Selânik gazasından sonra Macaristan'a gide (1).

1430 yılında Selânik halkı bir haberin korkusu içinde titrediler. Doğudan gelen haberlere göre, II. Sultan Murad' ın başında bulunduğu Türk ordusu, Selânik'e doğru ilerliyordu. 17 mart günü, Venedikli Amiral Antonio Diedo, üç kadırgasını limanda mevzilendirerek, halkın maneviyatını yükseltmeye çalıştı. Kalelerde yer alacak insan gücü ise, savunmanın zaafını teşkil ediyordu. Zira 2 ilâ 3 mazgala, ancak bir asker düşmekteydi. Ayrıca, askerlerin yeterli silâhlarla techiz edilmemiş olması da ayrı bir faktördü. Velevki, yeterince asker bulunsaydı ve silâhları sağlansaydı bile, müdâfiler en önemli olan bir hassadan, inançtan mahrumdular.

26 mart pazar günü; Sultan Murad'ın yaklaştığı görüldü. Türk ordusu savaş sancaklarını açmaksızın araziye yayılmış, öylece ilerliyordu. Türkler'in yüce adaletleri, Hıristiyan milletler için bir kurtuluş yolu olmuştu. Bizzat kendi krallarından, prenslerinin zulümlerinden kaçan halk, Türk ordusunun himayesine sığınmaktaydı. Nitekim, II. Sultan Murad'ın ordusu ardında, her fethettiği topraktan sonra artan bir Hıristiyan topluluğu geliyordu. Bunların ilerigelenleri, Sultan Murad'a Türk ordusunun Selânik çevresinde görünmesinin, belki de kan dökülmeden fethi sağlayacağını söylemişlerdi. Bu bakımdan, Sultan Murad, sulh yolu ile şehrin teslim edileceğini umarak savaş sancaklarını açtırtmadı. Lâkin düşünceler ve teklifler aksi çıktı. Şehre hâkim olan prensler ve zâdegân sınıfı, kiliseler yoluyla, halkı korkuya itelemiş ve savaşa kandırmıştı da. Haliyle, Türk askeri menzil içine girince, kale duvarlarından ok yağmuru başladı ve Türkler sür'atle geri çekildiler.

Bunun üzerine Sultan Murad, ordusu-

(1) Âşıkpaşaoğlu Tarihi, Atsız sâdeleştirmesinden.

XIX. yüzyılda Selânik.

na kale çevresinde yeniden mevzi aldırdı ve şiddetli bir hücum hazırlığına girişti. Türkler, her gün deve ve öküz kervanlarının ulaştırdığı yardım malzemeleri ile muhasara zincirini güçlendirdiler. Bu hazırlık üç gün boyunca devam etti.

Üçüncü günün akşamı, Türkler sayesinde bağımsızlığa ve adalete kavuşmuş Hıristiyan tabaadan birkaç kişi, kale duvarlarına yaklaşıp, Sultan Murad'ın emrini tekrarladılar ve karşı koymaya devam ettikleri takdirde, sabahleyin büyük taarruzun başlayacağını bildirdiler. Hattâ bu taarruz sadece kara cephesindeki kale duvarlarına değil, deniz yönündeki istihkâmlardan da yapılacaktı.

Haber hızla kalelerden şehre yayıldı ve panik yarattı. Ayrıca, Venedik kuvvetlerinin çoğunlukla kara cephesine bakan kalelerden alınıp, deniz kısmına istihkâm edilmeleri, halk arasında Venediklîler'in kaçmak üzere plan yaptıkları inancını doğurdu. Bütün gece kimse uyuyamadı, korkularından bir kısım asker, savunma mevkilerini terkedip şehre ve halkla beraber kiliselere sığındı.

Henüz daha şafak sökerken, Türk hücumu başladı. Bu öyle bir atılıştı ki, bir çığdan beterdi. Asker, din adamlarının iman telkin eden sözlerine huşû ile kendini kaptırıyor ve yüce inancını, vatanının şeref ve refahı yolunda kalkan ederek, hücuma kalkıyordu. Türk askeri, namus ehli komutanlarının ardında kancalı halatlar fırlatıyor, duvarlara merdivenler dayıyor, iskeleleri yaklaştırıyor, yukarıdan gelen ok ve taş yağmurunda yaralanıyor, ölüyor, ama ardından gelen her Türk askeri yılmadan yükseliyordu.

Orduya bu harekâtta Serasker Sinan Paşa komuta etmiştir. Sultan Murad ise, kaleyi ve şehri, yüksek bir mevki olan Trigonion'un devrimizde Eptapyrghion hapishanesi olan kesiminden izlemiştir.

VENEDİKLİLER KAÇIYOR

Sabah saat 9 civarında beklenen akın seli, Trigonion civarına ulaştı ve çığ dalgası duvarları aşıp şehre, sokaklara yayıldı. Bu arada Venedikli vali ve birkaç idareci apartopar limana, hazır duran gemilere kaçmaya muvaffak oldular. Türk ordusu öncü birlikleri sahile ulaştı. Venedik gemileri açılıncaya kadar zayiat verdirdikleri gibi, mürettebatlarından 270 kişiyi öldürdüler. Can verenler arasında, son Selânik Dukası Leonardo Gradenigo'nun oğlu Paolo Contarini de vardı.

Türk birlikleri, zaferin akabinde şehir halkını saklandıkları yerlerden çıkartıp, kafileler halinde karargâhlarına sevkettiler. Burada bilhassa çocuklar ailelerinden alınıp, ayrı bir yerde toplandı. Selânik, bir kere daha yağmaya maruz kaldı ve en ağır hasarı, St. Demetrius kilisesi gördü. Ancak Sultan Murad kısa zamanda duruma hâkim oldu, yağmaya kalkışan askerleri, evlerden, kiliselerden çıkarttı ve aldıkları her şeyi sahiplerine iade etti. Hattâ, şehrin ileri gelen kişilerinden pek çoğu için, bizzat kendisi fidye ödeyip, onları esir etmiş askerlerinden alarak, hürriyetlerini iade etti. Türkler'in gösterdikleri adalet kısa zamanda şehre yayıldı, Sultan Murad'ın yardımları dillere destan oldu ve şehrin önemli bir kısım halkı, Müslüman oldu. Sultan Murad'ın fidye ödeyerek azad ettiği kişiler arasında Kuzey Sırbistan'ın önderlerinden, Türk düşmanı ve koyu Hıristiyan din adamı George Brancovitch de vardı.

Padişah şehre girdikten sonra, derhal asayiş kuruldu ve karşısına çıkan ilk kilisede zafer namazını, erkânı ile birlikte kıldı. Böylece bu namazın kılındığı Acheiropoietos kilisesi, camiye çevrilen ilk mâbed oldu. Zamanımızda dahi, Türk fütûhatını tes'id eden bir kitâbe, kilisenin kuzey sütunları üzerinde mevcut bulunmaktadır. Altar kısmından rahatlıkla okunan kitâbede **«Selânik şehri 833 senesinde Sultan Murad Han tarafından fethedilmiştir»** yazısı mevcuttur ki, 1429 ilâ 1430 yıllarına tesadüf eder.

Türk hükümranlığı ile, Selânik üzerindeki Venedik hâkimiyeti son bulmuş ve en mâkul bir hesaplama ile Selânik'in kaybı 200.000 altın dukaya mal olmuştur.

Selânik, milâttan önce 310 yılında kurulduğundan beri ticarî önemini asla kaybetmemiştir ve hâlen Yunanistan'ın ikinci büyük şehridir. Bu tarihî belde, Makedonya yarımadasının en uygun bir bölgesinde sür'atle gelişme göstermektedir.

Ancak, yazları çok sıcak, kışları çok soğuk geçen Selânik, Istanbul ile aynı paralel üzerinde olmasına rağmen, bu büyük şehrin iklim avantajlarından mahrum bulunmaktadır. Bu sebeple, yazları öğleden sonra bütün iş yerleri kapanır ve ikindi serinliği basıncaya kadar sokaklar, caddeler derin bir sessizliğe gömülür.

Selânik, Helenistik çağlarda, Yunan medeniyetinin Orta-Asya ve Arap yarımadasına uzandığı devirlerde kuruldu. Bu çağlarda, dünya, yeni ticaret yolları arıyordu. Nitekim Antakya ve İskenderiye, iki büyük merkez olarak yine bu çağda yükseldi. Makedonya Kralı II. Philip M. Ö. 386 - 336 yıllarında kuzeye ilerleyip Makedonya'yı ele geçirirken, Büyük İskender M.Ö. 356 - 323 yıllarında ülkesini Anadolu'ya ve Mısır'a kadar geliştiriyor, Antakya gibi bir belde, önemli bir uygarlık merkezi olurken, Büyük İskender adına bugünkü İskenderun, İskenderiye şehirleri kuruluyordu. Ancak bir karşılaştırma yapılırsa, Makedonya'da veya çevresinde ithalât ve ihracat dengesi bakımından eşitlik sağlayabilecek bir li-

man şehri mevcut değildi. Velhasıl, Kral Cassandrea, eski Potidaea şehri civarında deniz ticaretine çok elverişli, geniş bir yer seçti. Böylece bugünkü Selânik şehri M.Ö. 316 yılında, aynı sahada kuruldu ve yerleşme sağlandı. Kral Cassandrea, karısı, yani Büyük İskender'in kız kardeşi Amyntas'ın oğlu Philip'in kızı Thessaloniki, adını, bir cemîle olarak bu şehre verdi.

Kral Cassandrea, çevredeki 26 adet köy veya küçük kabile vâri toplulukları bu bölgeye hicret ettirerek Selânik şehrinin sakinlerini sağladı. Bu köyler arasında Apollonia, Chalastra, Therma, Gariskos, Aineia ve Cissus gibi tanınmış olanları da vardı. Bu tarihten itibaren, bir ticaret merkezi olarak sür'atle gelişmeye başlayan Selânik, Yahudîler'in akınına maruz kaldı.

Selânik'in hızla gelişimi, M.Ö. II. yüzyılda en yüksek seviyesine ulaşmış ve Roma İmparatorluğu için bir engel teşkil etmeye başlamıştı. Roma'nın iştahını çeken bu belde, nihayet Roma Konsülü Aemilius Paulus tarafından M.Ö. 168 yılında Pydna meydan muharebesinden sonra ele geçirildi.

İstilâlar birbirini takip etti ve Roma idaresinden sonra germen kavimlerinden Gotlar'ın hâkimiyetine girdi. Selânik halkı, sonunda Gotlar'a karşı ayaklandığından, itaatsizlikleri, ağır katliamlarla cezalandırıldı ve 7000 Selânikli, hipodroma doldurulup, yaşa, cinsiyete bakılmaksızın parçalandı.

Avar ve Slavlar'ın taarruzlarına uğrayan, zaman zaman tahrip ve soygun gören Selânik, 893 - 971 yıllarında Bulgar Kralı Symeon ve 976 - 1014 yıllarında Samuel'in devamlı baskıları altında kaldı.

TÜRK YÖNETİMİNE DOĞRU

Selânik'teki Zealot idaresi son bulduktan sonra, düzen bir kere daha bozuldu ve İmparator V. İoannes ile İoannes Kantekuzinos arasında yıllarca devam eden savaşlar, beldeyi harabeye çevirdi. Dahildeki huzursuzluklar, Sırp, Bulgar ve Türk akınlarıyla şiddet buldu. Ancak şehir, hâlâ bir karşı koyma gücüne sahipti ve Kantekuzinos'un ordularına dayandı. Savaşlar sona erdiği ve V. Paleologos'un zaferi ile nihayet bulduğu zaman ise, şehir tamiri imkânsız, güç şartlar içine düşmüş haldeydi.

I. Sultan Murad zamanında, Türk orduları 1354 yılında, Avrupa yakasında seferlere başladılar. Türk milletinin beraberlik içinde oluşu, cengâver bir ruh ile savaşması karşısında, Yunanlılar, Bulgarlar ve Sırplar, birbirlerinin kuyusunu

Bugünkü Selânik'ten bir görünüş.

kazmaktan, savunmaya pek vakit bulamadılar ve kendi felâketlerini hazırladılar. Netice olarak, Sırplar'ın 1371'de Hebrus yakınında Çirmen'de yenik düşmelerinden sonra üç Balkan devleti; Sırbistan, Bulgaristan ve Bizans İmparatorluğu, Osmanlı devletine haraç vererek hayatlarına devam edebilir hâle düştüler.

Bu arada cereyan eden diğer bir hadise, Bizanslılar'ın Türkler'den ne kadar korktuklarını ve Türkler'in tabiî vaziyetine düşüşlerinin derecesini gösterir. Şöyle ki, Selânik Valisi Manuel, Serez'i işgal etmeye kalkışmış, bu olaya pek fena hiddetlenen I. Sultan Murad Çandarlı Hayreddin Paşa'yı ordunun başına geçirip, Serez'e göndermişti.

Selânik, 1385 veya 1387 yıllarında Hayreddin Paşa ile Evrenos Bey komutasındaki Türk orduları tarafından ilk defa alınmış, fakat burada kısa bir süre kalınmıştır. Şehir, Yıldırım Bâyezid devrinde iki defa muhasara edilmiş ve bir süre sonra yine Rumlar'ın eline düşmüştür. II. Sultan Murad zamanında Bizans İmparatorluğu ahlâk ve yönetim bakımından bunalımlar içinde bulunmaktaydı. Aziz Demetrius ve Aya Sophia katolik kiliseleri, Başpiskopos Gregorius'un Sultan Murad'a ricası üzerine Hıristiyan tebaaya bırakıldı.

Türkler, genellikle şehrin yüksek semtlerini ve Acropolis kısmını tercih ettiler. Müslüman mahalleleri bu yörede yayıldı. Rumlar'a aşağı kısımlar ve Vlatedes manastırının çevresi kaldı.

Türkler, bu yıllarda hakikaten âdil bir idare kurdular ve şehir samimî bir İslâm karakteri kazanmaya başladı. Kiliseler yanlarına inşa edilen minarelerle cami hâline getirildi. Şehrin sokaklarını dolduran Anadolu'nun yörük insanları, müezzinlerin ezan sesleriyle sahneyi tamamlıyor ve Türk hâkimiyeti, âdet ve örfüyle, adalet ve efendiliğiyle din farkı gözetmeksizin halkına refah getiriyordu.

Böylece Thessaloniki diye bilinen belde, Bizans renklerini süratle kaybederek Türkleşti, adı ise Türk dilinde, artık Selânik idi.

TÜRK YÖNETİM ŞEKLİ

Şehrin idarî teşkilâtı, Türkler'in ilk yerleştikleri günlerden itibaren anlatılmalıdır. Belgeler, Bizans idaresindeki Selânik idarî yönetim sistemine, Türkler'in dokunmadıklarını ve hemen hemen aynen devam ettiklerini göstermektedir. Sadece Bizanslı valinin yerini bir Türk paşası almıştır.

Bizansın askerî yönetime dayanan feodal yönetimi korunmuş ve Sipahiler bu sistemin temsilcileri olmuşlardır. Feodal sınıfın en tanınmış isimlerinden biri Evrenos Bey ailesidir. Türk idarî teşkilâtının toprak idaresini gösteren, Selânik tapu dairesine ait belgeler, halen Makedonya tarih arşivlerinde muhafaza edilmektedir.

Selânik'te arazi üç guruba taksim edilmişti. Bunlardan padişaha ve çocuklarına ait olan topraklara «Hassa arazisi» denilmiştir. Küçük mülkiyetler «Timar», büyük arazi mülkiyetleri «Zeamet» adını almıştır ki, sipahilere aittir.

XVII. yüzyılda zeamet sahipleri, savaş anlarında 6000 kişilik bir askerî gücü, bütün ihtiyaçlarını karşılamak ve ayrıca «eşkinci» denilen 12.000 kişilik muharip bir kuvvet çıkarmak kaidesine tâbi tutuldular.

YAHUDÎ İSTİLÂSI

Her din ve mezhep sahibi kavimlere hoşgörürlükle kapılarını açan Türk idaresi, Avrupa'da Hıristiyan devlet idarelerinin Yahudîler'e karşı giriştikleri katliâmı, dehşetle izledi. Bu devirlerde Avrupa'da Yahudîler'e karşı derin bir nefret vardı ve Yahudîler'in toplumlarına felâket getirdikleri söyleniyor, veba gibi

Selânik surlarının bugünkü hâli.

korkunç salgın hastalıkları «pis Yahudîler'in yaydıkları» iddia olunuyordu. Bu sebeple, Yahudîler'i işkenceler içinde öldürülüyorlardı.

İspanya'dan başlıyarak, Fransa ve Almanya'ya ulaşan dehşet olaylarında, bir milyondan fazla Yahudî katledildi. İşte, günden güne sayıları süratle azalıp, Avrupa'da tükenmeye mahkûm olan Yahudîler'i, II. Sultan Murad ve kendisinden sonraki padişahlar ölümden kurtardılar. Avrupa'nın nefret ettiği bu topluma ülkelerinde yer verdiler, itibar ettiler. Türk hükümdarlarının âdilâne yönetimleri, Yahudîler için ölümden dönüş yahut yeryüzünde bir cennet demekti. Böylece, Macaristan ve Almanya'dan kaçan Yahudîler, kafileler hâlinde Selânik'e yerleşmeye başladılar.

En büyük Yahudî yerleşmesi II. Sultan Bâyezid zamanında (1481 - 1512 seneleri arasında) vuku buldu ve şehirde Yahudî nüfusu son derece yükseldiğinden, şehir Yahudîleşmiş bir hâl aldı. Ancak son grup, İspanyol asıllı Yahudîler'di ve Kral Ferdinand ile Kraliçe İsabella'nın acımak bilmeyen işkence ve katliamlarından kaçıyorlardı. 1492 senesinde Türk hudutlarına ulaşan bu kafileler 40.000 civarında idi. Bunlar Selânik'e değil, Istanbul ve Edirne'ye geniş miktarlarda yerleştirildiler.

1668 yılında Selânik şehrinde konaklamış olan Evliyâ Çelebî, şehrin 16 semtinde Rumlar ve Ermeniler'in oturduklarını ve bu semtlerin Türk mahallelerinin altında kaldığını yazmaktadır. Asırlar boyunca Türk simasını kazanan ve koruyan bu güzel şehir, el'an sebepleri kesinlikle bilinmemekle beraber, kasdî olarak yakılmış ve Türk harsının örnekleri kül edilmiştir.

SELÂNİK KALESİ

XVII. yüzyılda Selânik tamamen bir Türk şehri karaktrini almış durumdaydı. Kanun ve adalet işleri şeriat hükümlerine göre yürütülmekte ve vilâyet mülkî âmiri olarak, bir paşa bulunmaktaydı.

Avrupa'ya doğru yapılan fütûhat devam ettiğinden, şehirde kuvvetli bir ordu mevcudu bulunurdu. Venedik veya Malta şövalyelerine karşı, yöreyi korumak maksadıyla ordunun Elbasan, Akris, Üsküp, Priştine ve Selânik kalelerine taksim edildiği görülür.

Selânik Kalesi 4 kilometre uzunluğundadır ve beş kapısı mvcuttur. Bunlar; Liman Kapısı, Vardar Kapısı, Kule Kapısı, Kalamara Kapısı ile Yeni Kule Kapısı adını taşır.

XVII. yüzyılda şehirde 48 Müslüman, 56 Yahudî, 16 Rum ve Ermeni mahallesi vardı. Yahudîler'in Türkler tarafından XV. yüzyıl ortalarında iskân edildiği düşünülürse, Rum azınlığın gerçek yüzü ortaya çıkar. Türkler'in tercih ettikleri semtler Yedi Kule, Vardar, Kalamara, Kasım Paşa, Ortanca ve Ayasofya semtleriydi.

Yahudîler, genellikle liman çevresinde ve yine liman dahilindeki İskele Kapısı semtinde yaşarlardı. Bu semt, sahil kesiminde, mermer bloklu bir rıhtım bölgesiydi ki, halen Yunanlılar'ın Plateia Eleftherias adını verdikleri Bağımsızlık Meydanı'nın karşısına isabet etmektedir.

Şehremini ve Kâhyalık kayıtlarına göre, Selânik'teki mesken mevcudu bu yıllarda 33.060 idi. Güney Doğu kesimindeki evlerin ana cepheleri, genellikle limana bakar durumdaydı. Batı yöresindekilerin yapısı ise ovaya dönüktü. Bunlar gayet azametli taş binalardı; geniş ve çok sayıda odaları, iki ilâ üç avluları vardı. Çatılar, Türk karakterine uygun bir tarzda cumbalı, çardaklı, kırmızı kiremitli, seyri bir zevk olan evlerdi. Şehir erkânına ve eşrafına ait yüzü aşkın köşk ve saray yavrusu binalar da vardı. 1917 yangınından evvelki Selânik tamamen şark motifleri ile süslü, bir Türk şehri idi.

Şehrin su ihtiyacının Yenisu ve Chor-

tiatis membalarından sağlandığını, Kâtib Çelebî anlatmaktadır.

Selânik'te hâkim olan dil, büyük çoğunlukla Türkçe ve İspanyol Yahudîcesi idi. Misafirperverlik, hürmet ve geleneklere riayet, bu şehrin genel havasına hâkim unsurlardı. Türk âyânının cübbeleri ipek satenden yapılır, yakaları samur kürkle çevrilirdi. Elbiselerde muhtelif renkte astar kullanılırdı. Orta sınıf halkın kumaşları, İngiliz pamuklusu veya Drama imâlâtı yünlü kumaşlardı.

Kadınlar, cariyeler ferace giyerlerdi. Zengin ailelerde kadınların feraceleri, çok iyi kalite ipekliden olurdu. Türkler'le, Yunanlı ve Yahudiler'i, giyinişleriyle ayırd etmek mümkündü. Nitekim, Rumlar mavi, Yahudiler sarı, Türkler ise beyaz sarık giyerlerdi. Selânik iktisaden güçlendikçe, Osmanlı imparatorluğunda pek çok yeniliklerin merkezi haline gelmişti.

CAMİLER VE HAMAMLAR

Selânik'teki muhtelif tip âbide, mâbed, çarşı vesair eserlere topluca gözatalım:

Şehirde 36 büyük sinagog, 30 kilise ve 46 cami vardı. Türkler, Anadolu'da olsun, Rumeli'de olsun zaptettikleri yerlerde sür'atle idarî teşkilât kurarlardı. Bu tarz yönetimde en büyük kuruluş, eyalet idi. Bilhassa Rumeli'de hemen imar faaliyetlerine geçerler, Anadolu halkını buralara iskân edip, cami, medrese, imâret nev'inden dinî, ilmî ve sosyal kurumlar inşa ederlerdi. Selânik'te Türk yönetimi hemen her semte bir cami, imâret ve çeşme yaptırtmış, bir kısım kiliseleri de camiye çevirmiştir. Birer minare ilâve edilerek ve iç teyzinatları bozulmadan, İslâm kültürünün vecizelerini havi levhalarla süslenen Acheiropoetos Kilisesi, Eski Cami; Aya Sophia Kilisesi, Hacı Süleyman Efendi Camisi; Saint Demetrius Kilisesi, Kasımiye Camisi diye tanınmıştır.

Alatza Camisi zamanımıza kadar muhafaza edilmiş olup, renkli çinilerle süslü bir san'at eseridir. Bu cami halen Selânik'in yüksek kesimi olan Sophocles ve Saint Nicholas sokakları arasında ve Kasandra sokağının yukarısında bir mahallededir. Burmalı Cami ikinci önemde diğer bir Türk yapısıdır. 1917 yangınında harap olmuş, müteakiben durumu fırsat bilen Yunanlılar tarafından yerle bir edilmiştir. Hâlen yerinde «Vienna» oteli mevcuttur.

Istanbul'daki en basit kilise veya azizlerin yatırları için yaygaralar kopartan Yunan toplumu, Selânik'teki Hamza Bey camisi için bir cevap verebilmelidir; zira Hamza Bey camisi günümüzde Alkazar isimli bir sinemadır.

1917 yangınına kadar hemen her semtte tekke, medrese ve mevlevîhâneler mevcuttu. Bunların çoğu 1917 yangını ile harab olmuş, diğerleri ise sistemli bir şekilde, muhtelif sebepler uydurularak yıkılmış, Türk renkleri yokedilmiş ve yerlerine başka binalar inşa edilmiştir.

XIX. yüzyıl sonlarında Selânik'te 11 adet hamam vardı. Bunların herbiri bir oyma gibi Türk-İslâm motifleriyle süslenmiş, pek güzel mimarî eserlerdi. Bey Hamamı diye bilineni ise, en nâdide çinilerle bezenmişti. Şehir hamamlarının bir kısmı el'an çalışır durumda ise de, geri kalanları, genellikle depo hâline getirilmiş veya bakımsızlıktan harap olmuştur. Köşkler, saraylar ve diğer âyân evlerinde 300 hamam bulunduğu bilinmektedir. Yahudî ve Rum mahallelerine pislikten girilmediği devirlerde, Türk âyânının sağlık şartlarına riâyeti, Batılı yazarlara bile konu olmuştur.

HANLAR, ÇARŞILAR

Selânik'te Türk devlet idaresine ait 16 büyük han, şehir çevresine yayılmış pek çok kervansaray, çeşme, din, dil ve mezheb farkı gözetmeden, her muhtaca açık olan sebilhane ve imârethaneler vardı. Bütün bu eserler 1912 senesine kadar çalışır durumdaydılar.

Evliyâ Çelebî, «Seyâhatnâme»sinde Selânik bedestenine hayran olduğunu belirtmektedir. Bir ince san'at eseri olan Bedesten, yani kapalıçarşı, 1917 yangınında hasar görmüş olmasına rağmen, tamir edilmiş olup, hâlen Selânik'in önemli bir alışveriş merkezi hâlindedir. Dükkânlarının çeşitleri, satılan malların envaı bakımından bedesten, yaşıyan bir Türk çarşısıdır.

Kapalıçarşı, taş yapısı, kubbeli ve kurşun kaplı damı, ağır ve demir kapıları ile Türk hâkimiyetinden Rumlaştırılan Selânik'e yadigâr kalmış muhteşem bir eserdir ki, hâlen şehrin en işlek semti ve âdetâ kalbi olan büyük mağazaların bulunduğu bölgededir. Evliyâ Çelebî, «Kim bu ticaret dergâhına girerse gözleri kamaşır ve baharat, zencefil ve çeşit çeşit hoş kokulu otların havasında şaşırır» diyor.

1917 yangınından evvel, şehirdeki dükkân adedi 4400 idi ki, çeşitli esnaf, tüccar ve imâlâtçıyı barındırırdı. Mamafih başlıca san'at ticaretti. Dükkânlarda genellikle âyetler yazılı levhalar görülürdü. Bu levhaları Türkler gibi, Yahudîler dahi asarlardı.

TİCARET

Yahudîler, Selânik'te dokuma sanayiini kurmuş ve geliştirmişlerdir. Yıllarca ticaret sahasında büyük başarı sağlamışlar, sonra Avrupa'nın şark halılarına karşı ilgilerini anlıyarak, halıcılığa el atmışlardı. Nitekim XVI. yüzyılda Selânik'te Yahudîler'in sahip oldukları dokuma tezgâhları, 40.000 yeniçeri için, mavi ve yeşil renkli, yünlü kumaş imâl ederdi. Ayrıca, yine Yahudîler'in yaptıkları ipekli hamam peştemalları vardı ki, şöhreti pek fazla idi.

Selânik keçeleri, gerek kalite ve gerek desenleri bakımından ün yapmıştı.

Eski Selânik'i gösteren bir gravür.

XIX. yüzyılın sonlarında Beyaz Kule.

Çoğu dokuma tezgâhları Yahudîler'e aitti. İspanya'dan, Fransa, Almanya, Sicilya ve hattâ İngiltere'ye kadar her ülkeden kovulan, katledilen ve Türk padişahları tarafından kurtarılarak, İslâm âleminin yüceliğinde yeniden hayata gelen Yahudîler, ne gariptir ki, ezelî yapılarını değiştirmemiş ve «Yahudî Yahudî'yle çalışır» kaidesini asla bozmamışlardı.

Bir diğer meşhur Türk eseri, Mısır Çarşısı idi. Bu çarşı, İskele Kapısı civarındadır. Çarşı içinde 500 dükkân vardı ki, büyüklüğünü tarife yeterlidir. Buraya Mısır Çarşısı denilmesi | Mısır'dan Uzak-doğu'ya kadar her diyarın mallarının bulunmasından ötürü idi.

Kale duvarları ile liman arasında, Keresteciler diye bilinen 50 dükkânlı bir semt vardı. Bugün bu dükkânlar yoktur. Yanlız Yunan Bankası ile Millî Banka'nın arka cephelerinden geçen bir cadde vardır ki, adı Hodos Aigyptu, yani Mısıryolu'dur ve asırlar evvelinin hâtıraları ile doludur.

BOZACILAR VE KAHVEHANELER

Selânik'in havasına ve günlük hayatına karışmış bir diğer renkli simâ da, bozacılardı. Selânik bozası, asırlarca ün yapmış ve halkın millî meşrubatından biri hâline gelmiştir. Bu sebeple Vardar meydanında, bugün dahi şöhretli bozacı dükkânları bulunmaktadır. Ne var ki, boza bile Selânik'in yeni sahiplerinin lûgatçesinde «klasik Yunan içkisi» olup çıkıvermiştir.

Kahvehaneler Şark âleminin vazgeçilmez bir alışkanlığıdır. Selânik Türkler'le beraber bu mistik havaya bürünmüş ve şehrin pekçok semtinde kahvehaneler açılmıştı. Bunlar arasında 17 tane büyük kahvehane vardı. Gayet yaşlı çınar ağaçlarının dibinde, toprak bahçeleri ekseriya ıslak ve sardunya çiçekleriyle bezenmiş olan bu kahvelerde zaman, en renkli ve âhenkli bir şekilde geçer, sohbetler, din, dil farkı hissedilmeden devam ederdi.

Kahvehanelerin hayatına sonraları sâ-

zendeler, hânendeler, meddah ve soytarılar, saz şairleri, karagöz gösterileri ve türlü san'atkârlar girmiştir. Bugün dahi, Yunanlılar'ın hayatında örf ve âdetlerinde Türk harsının öz alışkanlıklarını görmek mümkündür. Böylece el'an hayatiyetini korumaya devam eden kahvehaneler, modern Selânik şehrinin dış yapısına verilmek istenilen Grek hava ile tezat teşkil etmektedir. Ancak bu kahvehanelerde geçmiş asırların hayatını, alışkanlıklarını ve hattâ hâlâ vazgeçilemiyen Karagöz gibi hayâl oyunlarını bulabilir, tekrar tekrar yaşıyabiliriz.

KARAGHİOSİS VE HATZİAVATİS

Biz — Karagöz Türk oyunudur — diye birden parlayıp sönen kızgınlık içinde söylene duralım, Yunanlılar, yaşı yetmişe ulaşmış ünlü gölge oyuncusu Vasilaros'un «Ben Karagöz oyununu 1912'den evvel Selânik'te Türk ustalardan öğrendim» demesine rağmen, Türkler'den kaptıkları hayal san'atını kendi mallarıymış gibi teşhir etmektedirler. Yolunuz Selânik'e düşerse, işte böyle tipik bir kahvehane perdesinde «Karagöz'ün Düğünü» oyununu «O Gamos Tou Karagiozi» adıyla seyredersiniz! Yunan dilinde Karagöz, Karaghiosis, Hacivat, Hatziavatis oluvermiştir.

Şehrin Türk görünüşü, 1917 büyük yangını ile harap oldu ve hemen hemen bütün Türk mahalleleri alevler altında eridi. Bugün, Türk semtlerinin yerinde betonarme apartımanlar yükselmektedir.

SELÂNİK LİMANI

Gayet emin bir demir yeri olduğu gibi, sahil boyunca uzanan yüksek kale duvarları ve kuleler ile batı ve doğu uçlarına kadar son derece mahfuz bir bölge idi. Mevcut kuleler toplarla donatılmıştı ve liman ağzına tevcih edilmiş vaziyetteydiler. Bu sebeple, limana taarruz etmeye kalkışacak bir düşman filosu, derhal kulelerdeki top istihkâmları tarafından ateş altına alınıyordu. Evliyâ Çelebî «Seyâhatnâme» sinde bu kulelerden bahsederken, «Aslan Kalesi» veya «Kalamarya Kalesi» ni tarif eder ki, Osmanlı tarihinde Selânik şehri kadar ünlü olan bu kale, «Beyaz Kule» diye bilinir. Uygar Selânik şehrinin zamanımızda bir tanınma vasfı olmaya devam eden «Beyaz Kule» nin adı artık Lefkos Pyrgos'dur ve nâdide bir parkın ortasında durmaktadır.

Kanunî Sultan Süleyman devrine kadar, ayni mahalde benzer bir kule harabesi vardı. Padişah bu harabeyi kısmen yıktırdıktan sonra, yerine zamanımıza kadar ulaşan kuleyi inşâ ettirdi. Kule, limana yaklaşan gemilerin kolay yön tayin edebilmeleri maksadıyla beyaz badana ile boyandığından ötürü, «Beyaz Kule» diye tanınmıştı. Fakat bir süre hapishane hâline getirilmiş ve genellikle rejim aleyhtarı siyasîlere mesken olmuştu. Mustafa Kemal Selânik'te iken, burasını mahfel haline sokmuştu.

Selânik limanı, şehrin ihtiyacına kifâyet ediyordu. Dünyanın dört yanından; Karadeniz, Akdeniz, Ege, Basra Körfezi, Hind Okyanusu, Mısır, Suriye, Cezâyir, Trablusgarb, Cenova, Fransa, vesair limanlardan gelen sayısız gemiye yetecek iskeleleri vardı.

II. Sultan Abdülhamid'in saltanatı devrinde girişilen imar hareketleri sırasında, Selânik limanı da geliştirilmişti.

FİKİR HAYATI

Selânik, Osmanlı imparatorluğunun ilerici unsurlarının yaşadığı, yerleştiği bir şehir olmuştur. Hattâ yenilik hareketleri, fikirler, Selânik'te yeşermiş, şekil bulmuş ve oradan Istanbul'a yayılmıştır. Türk aristokratları arasında pek çok şair ve edib vardı ki, Selânik'te yaşamayı tercih ederlerdi.

XVII. yüzyılda her alanda ileri devrini yaşıyan Selânik'te ilim adamlarımız gayet başarılı çalışmalar yapmaktaydılar.

Bunlardan Seyyid Lâtîf Çelebî, doktor ve operatör olarak mahareti ile ünü Avrupa'ya ulaşmış bir kişi idi.

Yahudîler ise, Selânik'te aynı derecede ileri gitmiş bir toplum hâlindeydiler. Kâtib Çelebî, eserinde «Hora adı ile bilinen bir Yahudî okulu vardı ki, iki yüzden fazla öğretmeni ve binden fazla öğrenciyi barındırırdı. Üst katlarda gayet zengin kütüphaneler mevcut olup, 4 ilâ 5 yaşındaki çocuklardan 30 ilâ 40 yaşındaki büyüklere kadar öğrenci öğrenimine devam eder ve okuma yazmadan, metafiziğe kadar çeşitli öğretim dalları vardı» diyordu.

Yahudîler, zenginliklerini daima kendi toplumlarının hayrına dikkatle kullanmış ve asırlar sonrasının İsrail'i için, Selânik'te, onları katliamdan kurtaran Türk milletinin aleyhinde çalışmaktan şaşmamışlardır.

DÖNMELER

1665 senesinde Sabatay Sevi adında bir Yahudî, kurtarıcı bir önder kisvesinde Selânik'te görüldü. Verdiği öğütler, hitabet kabiliyeti sâyesinde, Yahudî toplumu arasında tanındı ve dayanışma sağladı. Öyle ki, İzmir doğumlu olan Sabatay Sevi, Selânik'te her sınıf Yahudî'nin bir nev'i peygamberi seviyesine ulaştı.

Sabatay'ın fikirleri zamanla Selânik dışına ulaştı ve Almanya, Fransa, Polonya, Mısır ve İran'daki Yahudî cemiyetlerini etkisi altına aldı. Kendisi bütün Doğu Akdeniz sahil şehirlerine seyahatler yapıyor ve Yahudî topluluklarına vaazlarda bulunuyordu. Konuşmalarında dinî kurallardan faydalanıyor ve mutaassıp dindar kitleleri derhal etkiliyebiliyordu.

Kendine «kralların kralı» ünvanını veren Sabatay, Kral Davud'un hâkimiyetini kurmak üzereydi ki, Türk hükûmeti tarafından yakalandı ve önce Istanbul'da, sonra Edirne'de hapsedildi. Hapishaneden kaçmaya teşebbüsü, öldürülmesi demek olacağından, 1666 yılında Müslüman olmayı kabûl etti. Yahudî kolonileri üzerinde geniş etkisi bulunan bir şahsın İslâmiyet'i kabûl etmesi, büyük bir olaydı. Ancak, Sabatay hapiste iken, Kur'ân'ı incelemiş, İslâmiyet'in derin etkisinde kalmıştı. Türk idaresi bu tarihten sonra Sabatay Sevi'yi serbest bıraktı. Fakat şimdi bambaşka bir hüviyete bürünmüş olarak yine gezilerine başlamıştı. Onun inandırıcı vaazları İslâmiyet yönündeydi bu sefer. Konuşmaları kısa zamanda etkisini gösterdi. Yahudî toplumunda kitle hâlinde din değiştirme akımı başladı. Hattâ gayet zengin ve tanınmış yüzlerce Selânikli Yahudî ailesi bile, Müslümanlığı kabûl etti. Türkçe'mizde «Dönme» tâbiri, işte bu Müslüman Yahudîler için kullanılmıştır. Bu akım, bilhassa Selânik'te başlamış, Ege adalarına kadar yayılmıştır. İnanıyoruz ki, asırlar önce kendilerini ölümden kurtaran Türk milletini bir kardeş bilmişlerdi. Din, dil, mezhep farkı gözetmeksizin bütün insanları eşit gören, yüce bir toplum, Türk milletiydi. Sabatay Sevi'nin başlattığı bu akım sırasında, Türk kültürü ve dili o derece âmil oldu ki, İslâmiyet'i kabûl eden Yahudîler, örf ve âdetlerini, hattâ tuhaf bir İspanyolca olan Kastilya aksanlı dillerini dahi terkederek Türk'leştiler. Öyle ki, bir süre sonra dönmeler arasında Yahudîce bilen kalmayacaktı.

Yunan neşriyatında bu olay istismar edilmiş ve Sabatay Sevi'nin Türk baskısından ve eziyetinden kurtulmak için başvurduğu bir hile olarak gösterilmiştir.

Selânik, Türk topraklarından ayrıldıktan sonra, 1923 yılında yapılan cemaatlerin değiştirilmesi anlaşması gereğince, Selânik'teki bütün Türkler'le beraber, kökleri Yahudî olan Müslümanlar da tereddüt etmeden anavatanlarına doğru yola çıktılar.

BASİLE BARSKİJ'İN GÖZÜNDEN SELÂNİK

Selânik, pekçok gezginin uğrağı olmuş-

tur. Bunlar arasında ilgi çekici bir hâtırat da Rus keşişi Basile Barskij'e ait olandır. 1702 yılında Kiev'de doğan Basil Barskij, 1742 senesinde yine Kiev'de ölmüştür.

Barskij, hacca gider gibi, Hıristiyanlığın bütün mukaddes yerlerine geziler yaptı. Hâtıralarını da Orta Çağ'ın esprisi içinde verdi. Selânik'te uzun bir süre kalan Barskij intıbalarını şöyle nakleder:

«Selânik şehri deniz kıyısında, görünüşü çok cazip ve surlarla çevrilidir. Uzaktan bakıldığında, şehrin yayılışı biraz Roma'yı andırıyor. Evler taştan ve hepsi kiremitle kaplı. Fakat mimarîsi eski ve güzel değil. Şehirde birkaç tane zengin saray gördüm, fakat İtalya'dakine benzemiyor. Halbuki İtalya'da saraylar beş katlı ve hepsi birer san'at eseri kadar ilgi çekici. Selânik'te gördüğüm saraylar âzamî üç kat üzerine yapılmış; evler ise genellikle iki katlı.

«Şehrin şöhreti, bence güzelliğinden ve kalelerinin kuvvetinden değil, gerek karadan ve gerekse denizden, bütün ülkelere olan bağlantısından ileri geliyor. Bilhassa limanda Venedikli, Fransız, Mısırlı, İngiliz, Alman, Sırp, Dalmaçyalı ve Romen tüccar gemileriyle karşılaştım. Hattâ Ukrayna'dan gelen her türlü ve her çeşit tüccar, mallarını Selânik'e getirip, ister parekende, isterse toptan satış yapıyor. Çevre yörelerden her nev'î gıda maddesi, bilhassa buğday getiriliyor. Sebzelerinin ve ekmeğinin çeşit ve lezzetli, pek memnun edici.

«Limana gelen tüccar gemileri mal getirdikleri gibi, bilhassa buğday yüklüyorlar.

«Dinlerine gelince, şehir sakinleri arasında Türkler'den başka Yahudîler, Katolikler ve Rumlar var. Ben, şahsen şehirde aşağı yukarı 30 cami tesbit ettim.

«İşittiğime göre, Yahudîler Selânik'te altmıştan fazla okul açmışlar. Bunlar ilme çok değer veriyorlar hattâ akademi bile açmışlar. Burada felsefe dahil, bütün ilim dalları öğretiliyor. Ben, bahsedilen akademiye gittim ve filozoflarla karşılaştım ki, birbirleriyle tartışma hâlindeydiler.

«Şehirdeki Yahudîler çok zengindir. Bütün ticaret ve para onların elinden geçiyor. Bilhassa zengin olanları uzun,

XX. yüzyılın başlarında Selânik'te bir cadde.

siyah cübbe giyiyor ve başlarına kırmızı sarık sarıyorlar.

«Selânik, genel bir görünüş içinde, camilerin hâkimiyetine bürünmüş bir Türk şehridir. Türkler, cadde ve sokaklara çeşmeler yapmışlar ki, hepsinden gürül gürül sular akmakta. Zengin Türk evlerinin önlerinde «Sebil» dedikleri küçük çeşmeler gördüm.»

Sabatay Sevi zamanında, Yahudî toplumunda meydana gelen Müslümanlaşma olaylarından sonra, dönme aileler, kısmen Müslümanlığın faiz vesaireyi haram sayışından dolayı, genellikle ticaret alanından çekildiler. Aynı zamanda denizlerdeki keşifler, Afrika yoluyla Hindistan'a ulaşılması, Selânik'in Doğu ile Batı arasındaki merkez olma önemini azaltı. Bütün bu gerilemelere rağmen, Yahudîler ticaret ve sanayi sahasındaki yerlerini kaybetmediler.

Türk idaresi, Selânik'e adalet ve eşitlik getirdi. Şehir ve çevresi, sakin ve sulh dolu devirler yaşadılar. Asayiş, devlete güven, pürüzsüz denecek şekildeydi. Bu düzen, bütün Osmanlı imparatorluğu topraklarında da ayni tarzdaydı ve yeni katılan ülkeler sür'atle Türk imparatorluğunun örf ve âdetlerine uyuyorlardı. Türk idaresine girmeyi, o devrin Hıristiyan toplumlar «Pax Romana - Ebedî Selâmet» diye adlandırmıştı.

Yükselme devrini yaşıyan imparatorluk, hâliyle sık sık fetihlere çıkıyor ve aynı şekilde denizden, karadan hücumlara maruz kalıyordu. Ege sahilleri için tehlike teşkil eden bu hücumlar, genellikle Venedik donanmasına mensup filoların, değişik noktalardan meskûn yerlere yaptıkları baskınlar şeklinde olanlardı. Venedikliler'den alınan Girit (1645 - 1669), muhasarası süresinde 1645'den itibaren başlıyarak, Selânik kadısı ve devlet erkânı, civar kazalara dahi emir yayınlıyarak, sahillerde mahallî imkânlarla tedbir alınmasını ve mukaddes sefere, Allah yolunda yardım edilmesini istemişti. Ancak ferman üzerine ferman çıkarılmasına rağmen, zeâmet ve tımarların hazırlamakla sorumlu oldukları eyalet kuvvetlerinin, Gelibolu'ya intikalleri gecikmelere uğramıştı.

Padişahın ilk fermanı 17 şubat 1646'da yayınlanmıştır. «Her kim ki, bu mukaddes sefere katılmakta ihmal gösterir, yahut gecikmeye cesaret eder veya katılmayı reddederse, Hazret-i Muhammed'in vaad ettiği cennet kapıları onun yüzüne kapanmış olacaktır» deniliyordu.

Âşikâr olan şudur ki, XVII. yüzyıl ortalarına doğru bir emir kumanda aksaması başlamış, bu asırda Selânik dolaylarında ilk defa eşkıyalar türemiştir. Nitekim Vermion ve Olimpos bölgelerin de Kleftes denilen Rum çeteleri, halka zarar vermekteydiler. Bunda idare makanizmasının başındakilerinin adaletten ayrılmalarının, geniş etkisi vardır. Bilhassa Türklüğün ezelî düşmanı Rusya'nın, Türk kültürünü yıkmak kasdıyla milliyetçilik fikirlerini işlemesi ve yayması, XVIII. yüzyıl başında Hellenizm'in kurtarıcısı pozunu takınmasının rolü büyük olmuştur.

DEĞİŞEN SELÂNİK

Önemli dış âmiller XIX. yüzyılın ikinci yarısında Selânik'te kendini gösterdi ve bütün İmparatorluk topraklarında durgunluk hareketleri başladı. Selânik Fransız konsolosu 24 ekim 1886 tarihinde şunları yazıyordu:

«Selânik'te her cins ticaret yapılıyor, ama ticaret ve ekonomiye sahip olanlar genellikle Yahudîler ve bir kısım Rumlar'dır. Bu firmaların, Ragusa, Ancona ve Venedik ile çok sıkı bağlantıları var. Liman, Batı'dan gelen tüccar gemileriyle daima dolu. Bunlar, yün, koyun pöstekisi, mum ve ipek yüklüyorlar. Selânik'ten alınan bu maddeler Avrupa fabrikalarına aktarıp mamûl hâle getiriliyor.»

XIX. yüzyıl yeni bir devrin başlangıcı oldu. Türk mimarisi mistik renkleri ve rahat çizgileriyle, atalar yurdu Selânik'i

1917 yangınından önce Selânik'te bir meydan.

yeniden süslemeye başlamıştı. Yahudîler, yine ticarete hâkim olan kitleydiler. Rumlar ise sinsi çabalarla, Ortodoksluk hâmisi görünen Rusya'nın oyunlarından istifade ederek, küçük bir azınlıktan, büyük bir toplum hâline gelmeye, Tükr' ün Venedikliler'den aldığı bu yurdu, kendilerine mâl etmeye çalışıyorlardı. Önceleri 1718 Pasarofça Muahedesi ile ticaret sahası, azınlıklar için gayet cazip hâle getirilmiş, bunun ne denli bir tehlike olduğu pek anlaşılamamıştı. Netice olarak, Selânik XVIII. yüzyıl başında yeniden ticaret alanında ilerledi ve gelişen bir iş merkezi hâline geldi. Fakat, bu defa İngiltere ve Fransa gibi emperyalist devletlerin sömürmesine konu olacak ve azınlıklar, Osmanlı imparatorluğunun temiz kanını, kene gibi emmeye devam edeceklerdi. Aslında Selânik'teki emperyalist çatışmalar, çekişmeler, daha evvelki senelerde başlamıştı.

Hakikat olan bir husus vardı ki, İngilizler Rum azınlığını kalkındırmak için, yahut hoş görünmek maksadıyla, ünlü kumaşlarını Rum tüccarlar vasıtasıyla Selânik'te satmaktaydılar. Maamâfih, Rumlar tamamen İngiliz taraftarıydı. Fransız konsolosu Armand 20 temmuz 1703'te şöyle bir yazı yazmıştı: «İngiliz mamûlleri bizim kumaşlarımıza nazaran daha büyük alıcı bulmakta ve satışlarımızı düşürmektedir. Maamâfih, eğer bizim imalâtımız da, İngiliz kumaşları gibi daha iyi kaliteli ve cazip desenli yapılabilirse, satışlarımız artacaktır.»

Fransız konsolosu, gayet kesif çalışmalarla, Fransa'nın ekonomik etkisini, ileriki yıllarda Selânik ve çevresinde geliştirmeye muvaffak oldu. Hâliyle bu başarı Rum ahalinin gönülden fethedilmesi ve Osmanlı imparatorluğu aleyhine bir takım faaliyetlerin körüklenmesi şeklinde başarıldı. Meselâ, Fransa bir kısım Rum tüccarlarını gayet cazip tekliflerle Kavala, Volos, Zagora, Skopelos gibi şe-

hir ve kasabalara Fransa'nın fahrî konsolosu olarak tayin ettirdi. Bu durum, günümüze kadar devam eden Hatay'daki fahrî konsolosluğa benzemektedir.

Bu şahıslar tamamiyle Fransız çıkarları için, âdetâ gönüllü olarak çalışmayı şeref bildiler. Kimisi gizlice Fransız pasaportu taşımaktan ve Fransız kolonisi içinde yer almaktan gurur duydu.

HODOS FRANKON

Fransız kolonisi, Selânik'te süratle şekil bulurken, 1774 yılında Bâb-ı Âlî'den kopartılan bir izin sayesinde Selânik'te Saint Louis kilisesi inşa ettirildi. Kilisenin arazisi, Fransız konsolosluğunun bulunduğu ve evvelce Cizvit keşişlerine ait olan köşkün yanı idi. Bugün, Selânik'te Katolik cemaat hemen yok gibidir. Ancak XVIII. ve XIX. yüzyıldan kalma Protestan ve Katolik mezarlıkları, ziyaretçilerin hâtıralarına hürmeten muhafaza olunmaktadır. Şehrin merkezî bir semtinin adı ise, gizli emellerin senbolü olan ve Franklar'a izafeten verilen «Hodos Frakon» yani «Frank Yolu» dur.

İTHÂL VE İHRAÇ YOLLARI

XVIII. yüzyıl ortalarında Selânik limanından ithâl edilen mallar arasında bilhassa şu maddeler vardı: Kâğıt, beyaz sabun ve Fransız imâlatı kükürt, şeker, çivit, kahve (Güney Amerika'dan). Ayrıca, Holanda ve İngiltere'den kumaş, Messina ve Venedik'ten ipekli kumaş, Roma'dan muhtelif cins kumaş, Cenova'dan kâğıt mamûlleri, kâğıt, teneke, işlenmiş bakır eşya, kına, Hindistan cevizi, karanfil, tarçın, zencefil, kurşun, lehim, av saçması, tel kablo, çelik ve yoma halat.

Peşpeşe gelen savaşlar, ticareti zarara sokmuş, piyasada durgunluk hâsıl olmuştur. Zira, bilhassa Rumlar paralarını saklamışlar, Yahudîler ise vaktinde tedbir alıp servetlerini başka ülkelere aktarmışlardır.

Selânik'ten ihraç edilen mallar ise, genellikle ham maddeler, yün, yapağı, tütün, pamuk, ham ipek, mum vesair ikinci sınıf maddelerdi.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, son

Selânik'te Türbe - Yedikule Kapısı diye anılan semtin eski bir resmi.

derece zengin hâle gelen Yahudî ve Rum tüccarlar, yönetim makanizmasındaki memur, müdür, paşa gibi işlerine uygun gördüklerini kirli emellerine âlet etmeye cür'et etmişlerdi. Bu hâlin Selânik'te yaygınlaştığı esefle görülür. Dönme Yahudîler'e gelince, bu toplum, bilhassa büyük arazileri çok ucuz fiyatlarla Türkler'den elde etmiş olduklarından, arazi veya binaların icarlarıyla geçinir bir siyaset tutturmuşlardı. Faiz nispetleri çok zaman yüzde yirmi ilâ yirmi beş gibi fahiş bir seviyede idi ve bir nev'i tefecilik almış yürümüştü.

TİCARET HAYATI

Bu devirde Selânik, gemilerin kısmen onarımına yarıyan bir limana sahip olduğu gibi, geniş anbarları ve rıhtımları sayesinde Avrupaî denecek bir havadaydı. Böylece, yalnız Türk ekonomisinin değil, iğrenç emellerini din perdesi altında saklayan komşu devletlerin de can damarı hâline gelmişti. Bu senelerde Selânik'in nüfusu 60 ilâ 70.000 civarında tahmin olunmuştur. Halkının büyük çoğunluğu Türk, geri kalan azınlık Rum, Yahudî, Arnavut vesair unsurlardan müteşekkildi. Devlet idaresinde, bir sancakpaşalık makamı mevcut olup, sorumluluk sahası, batıda Vardar'a, doğuda Kavala'ya kadar uzanıyordu. Selânik'in Serez, Larissa ve Vardar ticarî yönden birbirleriyle sıkı ilişkilerle bağlıydılar ve Selânik bu ticarî akımın merkezi idi.

Yahudîler ilkel olarak ev tezgâhlarında başlattıkları kumaş dokuma sanayiini bu asırda daha ileri götürmüşlerdi. Ambades denilen bir cins aba kumaşı ihraç ediyorlardı. Yöre, ticaret alanında güçlendikçe, emperyalist devletlerin ekonomik yarışmalarına ve çekişmelerine sahne oldu. Bu devirde, şehirde Fransız, İngiliz, Venedik ve Holanda konsoloslukları, Almanya, Danimarka, Napoli ve Ragusa fahrî konsoloslukları kurulmuştu. Mevcut 18 ticarî şirketin 11'i Fransız, 2'si İngiliz, 1'i Venedik, 1'i Avusturya ve 2'si Almanya'nın himayesindeki Livorno'lu Yahudîler'le, Fransa'nın himayesindeki yine Livorno'lu diğer bir kısım Yahudîler'den karma olarak kurulmuştu.

Son örneğe dikkat edilirse, Yahudîler'in ne derecede geniş ağlar ördükleri ve yönetim usullerini nasıl her ülkeye dağıtarak şekillendirdikleri görülür. Bu devir, Türk toprağında «Vur abalıya» misali Türk yurdunun ekonomik yönden talân edildiği sahalarla doludur.

Bu yıllarda Doyran, Serez, yukarı Yanya bölgelerinde kargaşalıklar çıktı. Dünya Ortodoksları'nın koruyucusu maskesine bürünen Rusya, Yunan medeniyeti hayranı İngiltere, kültür yüceliğine vardığından bahisle Fransa, aslında sadece bazı topraklar ve haklar sağlamak, ekonomik çıkarlar temin etmek maksatlarıyla cemaatleri kışkırtmaya devam ettiler. Öyle ki, İstanbul'daki yabancı okullarda Rum ve Bulgar öğrenciler, gerilla usullerine göre eğitildiler ve ayrı vatan olma ülküsüyle işlendiler.

İlk önemli çatışmalar 1770 senesinde görüldü ve kurulan gizli örgütlerle eşkıya çetelerinin Makedonya'ya yayılmaları sağlandı. Diğer cephesiyle Selânik'in ticarî hayatı XVIII. yüzyıl içinde sendelemelere maruz kaldı. Fransa'nın Selânik konsolosu Félix Beaujour «Tableau du Commerce de la Gréce» adlı iki ciltlik eserinde, Selânik'in yüzyıl sonundaki hayatını nakletmiştir. 1768-1774 Türk - Rus savaşlarından sonra, yenilgimiz, 1774 Küçük Kaynarca Muahedesi ile sonuçlandı.

Yine aynı yüzyıl boyunca, Yunanistan' dan Amerika'ya başlayan göç akımı, Türk topraklarında yaşıyan Rum azınlık arasında da ilgi gördü ve Amerika'ya yerleşenler, bu defa ticaret ilişkilerini göç ettikleri ülkelerden yürütmeye devam ettiler.

Askerlik ve memurluktan müteşekkil devlet yönetimi dışında, diğer konulara rağbet etmememiz yüzünden, Selânik'te gayet sıhhatli bir Yahudî ve Rum burju-

Selânik Yahudiler'inden bir grup.

vazisi belirmişti. Maddî yeteneklerinin had bir seviyeye ulaşması sayesinde, pek çok açılmaz sanılan kapıları açabiliyorlardı. Kapitülasyonlar ve Rusya, İngiltere ve Fransa gibi devletlerin müdaheleleri de karışınca, öncelikle Selânik'teki kiliselerin tamirine başlandı. Milliyetçilik konusunda istismar edildiği ve bilhassa Rusya'nın desteğini gördüğü bu senelerde, Yunan gerillaları, Rum zenginlerden kâh tehditle, kâh istekle muazzam para yardımı sağladılar. Hellenizm sür'atle kışkırtılmaya devam etti.

Bulgarlar'ın Selânik ve Batı Trakya' daki istekleri şiddet bulurken, Bulgar oyunlarının merkezi yine Selânik oldu. İleride Bulgarlar'ın Selânik'te gayet modern okullar açtıkları görülecektir. Rum orta sınıf halka gelince, para kuvvetinin, sosyal hiyerarşide tesirini farkedecek seviyeye ulaşmışlardı. Hellenizm âşıkı görünmek bu toplumda moda olmuştu.

Asırlar boyunca Selânik, ekonomik ve kültürel gelişmesine devam ettikçe, nüfus sür'atle arttı. Selânik'te görülen ahşap evler bu devirlerin yadigârıdır. Lâkin ahşap evler bitişik nizamda inşa oldukları gibi, sokaklar son derece dar ve kaldırımsızdı. Bazı evlerin cumbaları, komşuların kollarını uzatıp, el sıkışmalarına yetecek kadar yakındı. Bazı semtlerde ise, evlerin damlarından yürüyüp, bir başka mahalleye gitmek mümkündü. Isınma, soba ve mangalla sağlanırdı. Soba borularının umumiyetle camlara açılan delikten geçirilip yukarı uzatılması, yangın âfetleri için büyük bir tehlike teşkil ediyordu. Netice olarak en ufak bir yangın korkunç tahribata yol açıyordu.

ESKİDEN BİR TÜRK ŞEHRİ VARDI..

Bilhassa Vardar Rüzgârı denilen ve kuzey-batıdan esen şiddetli havalarda, yangından çok korkulurdu. Şehrin ahşap semtleri rüzgâr altı yönündeydi. Selânik 1840, 1849, 1877 ve 1890 yıllarında maruz kaldığı yangın âfetlerinden sonra âdetâ harabe hâline geldi. 1910 bü-

yük yangınında, pek çok mabed ve mahalle harap olmuş, 1917 yangını ise Selânik şehrinin Türk renklerini, hâtıralarını iz bırakmamacasına silip götürmüştür. Bugün Neoktista diye bilinen ve tamamen modern binalarla iskân edilen semtte, evvelce şark motifleri ile süslü, yüce bir Türk evi vardı. Zaman zaman yapılan kazılarda pekçok bina temeline rastlanılmaktadır. Buralar, kavrulmuş toprak anlamında «Kammena» diye anılır.

Selânik'te yangın çıktı mı, alınan tedbirler, diğer şehirlerimizdekinden farklı olmazdı. Yalnız tulumbacıların çoğunluğu bir devirde Yahudîler'den meydana gelmekteydi. Meşhur «Yangın var, yangın var, ben yanıyorum..» kantosunun nakaratı, bugün dahi pek çok yaşlı Selânikli'nin hâtıralarında yaşamaktadır.

SALGIN HASTALIKLAR

Son yıllarda ahşap yapı mimarisinin, düzenli bir şehircilik anlayışı içinde yerleştirilmemiş olması yüzünden, zamanla kanalizasyon ve içme suyu ihtiyaçları belirmişti. Ahşap evlerde bütün temizlik kaidelerine riayet edilmesine rağmen, buralar sarî hastalıkların yayıldığı semtler hâline gelmiştir. Zira bu evler, fare, her cins böcek ve hattâ yılanların yerleştiği, ürediği yerlerdi hâliyle. Ayrıca doğru dürüst bir kanalizasyon bağlantısı inşâ edilmemişti. Pis sular ekseriya evlerin bahçelerine açılan çukurlara dökülürdü.

Yeterli bir şehir su şebekesi bulunmadığından, fakir semtlerde su ihtiyacı kuyulardan karşılanırdı. Bilhassa Yahudî mahalleleri pislikten geçilmez, onların oturduğu semtler, gayet ağır kokardı.

Selânik'in Vardar Kapısı dışında kalan bölgede, durgun sularla kaplı bataklıklar bulunduğundan, sıtma zaman zaman yaygın hâle gelirdi. Asırlar boyunca, Doğu'dan gelip bütün Avrupa'yı saran cüzzam ve veba gibi hastalıkların felâketine uğrayan Selânik, ağır kayıplar vermiştir. Selânik'in diğer şehirlerimize nazaran daha fazla salgınlara maruz kalmasının başlıca sebebi, bir büyük liman şehri olmasından ötürüdür. Şöyle ki, Asya ve Mısır'da ortaya çıkan kolera belâsı, genellikle deniz yoluyla yayılmıştır. Bunların en dehşetlileri 1553, 1555, 1572, 1581, 1588, 1609, 1648, 1679, 1689, 1712, 1714, 1730, 1748, 1763, 1832, 1893, 1911 ve 1913 kolera ve veba salgınlarıdır ki, Selânik halkını kırıp geçmiştir. Salgınların sebebi ilk devirlerde bilinmediğinden, meselâ veba salgını çıktığı zaman, halk Avrupa'da olduğu gibi birbirinin elbiselerini giyerek musibetlerden korunacaklarını sanırlardı. Mevcut kayıtlardan birinde şu bilgiler mevcuttur:

«1740 yılında çok fecî veba hastalığı Selânik'i sardı. Her gün ölüm nisbeti Türk ahalide 147, Yahudîler'de 31, diğer azınlıklardan Rumlar'da 14 idi. Salgın sonunda şehirde cem'an on bin civarında ölüm kaydedildi.»

Müteâkip senelerde, salgınlardan korunma çaresi olarak şehir dışına, temiz havalı köy veya bağ evlerine sığınmak şekli bulundu. Ama halk salgın hastalıkların genellikle gemiler vasıtasıyla getirildiğini farkettiğinden, her yeni yük gemisinin limana gelişinde, uzaklara kaçışır oldu. Yahudîler'in salgınlarda fazla zayiat vermeleri, evlerinin liman çevresinde bulunmasından, ticaretle uğraşmalarından ötürü, gemi personeliyle sıkı temasta olmalarından ileri gelmekteydi. Salgınların Yahudîler arasında sür'atle yayılmasının bir diğer sebebi de, son derece pis olmalarıydı. Yahudîler, salgınlardan yıldıkları için, ufukta bir gemi belirdi mi, fırtına geliyormuş gibi tedirgin olur ve kalabalık gruplar halinde Eski Liman çevresine koşuşurlardı. Burada, yıllardır attıkları çöplerin üstüste yığılmasından hâsıl olmuş tepemsi bir yer vardı, üzerine tırmanır ve var kuvvetleriyle limana yaklaşan gemiye doğru, «Nonlo vogliama! Nonlo vogliama — İstemi-

yoruz! İstemiyoruz!» diye bağırırlardı.

Selânik, yangınlar ve salgın hastalıklara rağmen asırlar boyunca gelişmeye devam etti.

SAN'AT VE KÜLTÜR GELİŞMELERİ

XVIII. yüzyıl sonundan itibaren tahta geçen padişahların ıslahat çabaları sayesinde Selânik, sür'atli gelişmeler gösterdi. III. Selim, II. Mahmud, kültür ve san'at alanında cemiyetimize Avrupa'nın yeniliklerini getirdiler. II. Sultan Mahmud'un 1826'da yeniçerilik teşkilâtını kaldırması sayesinde Selânik de, tamamiyle ahlâksızlık menbaı hâline gelmiş bir teşkilâttan kurtulmuş oldu. Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz, reformları, dirayetle yönettiler. İdare makanizması Fransız sistemine uyduruldu ve sancaklar, kazalar, nahiyeler, bu sisteme göre düzenlendi.

Devlet yönetimindeki yenilikler devam ederken, yine büyük devletlerin gizli emelleri Türk hudutlarından içeri sızmış, Selânik'te Rumlar'la işbirliği yapıyordu. Bilhassa Bulgarlar, çok küçük bir topluluk teşkil etmelerine rağmen, gayet modern eğitim tesisleri açarak, Batı Trakya'yı Bulgarlaştırma yarışına giriştiler. Yahudîler'e gelince, Kral Dâvud'un krallığını birgün tekrar kurmak hayali içinde, gayelerine uygun büyük yatırımlara giriştiler. Moise Alatini, Juda Nehama, Modiano ve diğer Yahudî okulları, Yahudî zenginlerinin para yardımlarıyla açıldı. Hâliyle bu maksatla bir iane usulü tatbik edilmekteydi ve dünyanın her köşesinde şubesi bulunan «Alliance Israélite» Yahudî birlik cemiyetinin Paris'teki merkezinden idare olunuyordu. Bu arada, Fransızlar, Selânik'te kendi maksatlarına göre bir okul açarak, misyonerlik gayelerine uygun bir eğitim müessesesi meydana getirdiler.

Rumlar'a gelince, 1868 yılında Margaritus Dimitsas yönetiminde açtıkları spor okulunda gerillaları ve geleceğin düzenli ordusunu yetiştirmeye başladılar. 1850 yılında Yunanlılık Kurumu'nun desteğiyle bir Rum kız okulu açılmıştı. 1875 yılında Atinalılar Yunan Kültürünü Yayma Kurumu kuruldu ve bu kurum da azılı bir Türk düşmanının idaresinde Rum öğretmenler yetiştirmeye başladı. Bu okuldan yetişenler, Selânik ve çevresindeki Rum okullarının başına getirilir ve Rum çocuklarına daha okul sıralarından itibaren Türk düşmanlığı aşılanırdı.

Selânik içinde serbest çalışan, fakat âşikâr şekilde birer gizli örgüt ve fesat yuvaları olan «Eğitim Dayanışma Organizasyonu» ve «Hayırsever Kardeşler» gibi kuruluşlar, Rusya, İngiltere ve Fransa'nın desteğiyle kuvvetleniyorlardı.

Umumiyetle gençler, Selânik'te ilk ve orta öğrenimi yaptıktan sonra, bazan da doğrudan doğruya ilk öğrenimi müteakip, Avrupa okullarına gönderilirdi. Türk toplumu ise, çocuklarını mahalle mekteplerinde okutmaktaydı ve hâliyle kendi kendimizi geri bırakıyorduk. Halbuki Rumlar ve Yahudîler ve hattâ Ermeniler, birbirleriyle yarış hâlinde, çocuklarını Avrupa'da tahsil ettiriyorlardı.

ŞEHİRCİLİK ÇALIŞMALARI

1866 yılı, şehrin imarında bir dönüm noktası teşkil eder. Zira, sahili, Selânik'ten ayıran yüksek duvarlar yıktırılmaya başlanmış ve böylece geniş bir sahil şeridi meydana gelmiştir. Aslında, bu kale duvarları, denizden gelebilecek hücumlardan şehri korumak maksadıyla inşâ edilmişti ki, değişen şartlar karşısında artık değeri kalmamış bulunuyordu. Duvarların yıkılması sayesinde Selânik yeniden gelişti, şehrin incisi sayılan kordonboyu havalisi, nâdide bir yerleşme, dinlenme ve gezinti mahalli hâline geldi. Yüzlerce apartman, konak ve villanın sıralandığı kordonboyu rıhtımları, Sultan Abdülhamid devrinde inşa edildi. Rıhtım inşaatında, Yalıkapı Kulesi ve müteâkip yıllarda tarihî Tophane Kulesi yıktırıldı.

Türkler'in camiye çevirdiği bir kilise.

Şehrin imarı ve tanzimi sebebiyle, bazı eski eserler yıkıma maruz kaldılar. Meselâ; Kalamara Kapısı ile Beyaz Kule yakınındaki Roma Kapısı denilen sütunlu geçitler yıktırıldı. Şehir duvarlarının yıkımı sonraki senelerde devam etmiş, Vardar Kapısı da aynı âkıbete uğramıştır. Nüfus arttıkça, şehir, sıtmalık bölge olan, Bara yöresine doğru genişlemiştir. Mamafih yine Sultan Abdülhamid devrinde bataklık bölge ele alınmış ve açılan drenaj kanalları sayesinde, sıtma tehlikesi tamamıyle bertaraf edilmiştir.

Selânik'te ilk belediye, idaresinin 1869 yılında faaliyete geçmesi sayesinde, şehrin sağlık kontrol imkânları da genişledi. Temizlik İşleri İdaresi yine bu yıllarda kuruldu ve şehir sokakları, ilk defa çöpçüler tarafından temizlenmeye başlandı.

SULTAN ABDÜLHAMİD DEMİRYOLU İNŞA ETTİRİYOR

Selânik, elektrikle donatılmış ilk Türk şehridir.

1889 yılında şehrin, güney-batı duvarları yıkılınca, Beyaz Kule'ye kadar uzanan bir şehir yolu inşa edildi. Müteâkiben yeni yollar açılırken, eski dar yollar, istimlâklerle genişletildi. 1890, 1896 ve 1898 yangınları, şehir imarında yol yapımı için yardımcı oldular.

1893 yılı, Selânik için tamamiyle başka bir devrin başlangıcı gibidir. Zira ilk tramvay, imparatorluğun Selânik şehrinde çalışmaya başlıyarak, şehri bu yönde de birinci yapmıştır. Fransızlar'ın inşa ettikleri şebeke üzerinde vagonlar, atlarla çekilirdi ve ilk zamanlar, Rusya'dan ve Macaristan'dan bu maksat için kuvvetli atlar getirilmişti. 1903 yılında şehir elektrik şebekesi ile donatılınca, tramvaylar da elektrikle çalışır hâle getirildi.

Demiryolu Selânik'e 1811'de ulaşmıştı. Bu hat Üsküp ile Selânik'i birleştiriyordu. 1888'de ikinci bir teşebbüs, Sırp demiryolları ile Selânik hattının iştirâki şeklinde olmuş, bu suretle Selânik'ten Belgrad'a kadar yük ve yolcu seferleri başlamıştı.

XIX. yüzyıl sonunda hudutlarımız içinde demiryolu inşaatı hızla ilerlemekteydi. Nitekim, bir diğer demiryolu şebekesi, 1893 yılında Batı Makedonya'ya

kadar uzanarak, işletmeye açıldı. İki yıl sonra demiryolu şebekesi doğuda Dedeağaç'a kadar ulaşmıştı.

Demiryolu siyaseti, Makedonya ekonomisini sür'atle etkiledi ve halkın ürünlerini pazarlama imkânını yarattı. Sonuç olarak, Selânik halkının refah seviyesi hızla gelişti, nüfusun şaşılacak şekilde artış gösterdiği bir gerçekti. 1865 yılında 50.000 olan nüfus, 1880 yılında 90.000, 1895 yılında 120.000'e yükseldi. Ticarî müesseseler ise, milletlerarası bağlantılarıyla, ciddî ve Avrupaî manzarası olan kuruluşlar hâline ulaşmışlardı.

Tabiî, bu şirketlerin sahipleri, işletmecileri ve sair idarecileri yine Rumlar veya Yahudîler'di. Ticaret alanının hakiki sahipleri ise, Avusturya, Macaristan, İngiltere, Fransa şirketleriydi.

Bankacılığı ise tamamıyle bu devletlerin himayesine sığınmış azınlık bankerler, veya doğrudan doğruya bu devletlerin malı olan bankalar temsil ediyordu. Bu firmalar, geniş ithalât ve ihracat işleri yaparlar, gerek kredi ve gerekse değerlendirme işlerinde, kendi çıkarlarına uygun beyannameler hazırlarlar, devlet dairelerinde ortaya çıkan pürüzleri halledecek bir makamı daima bulurlardı.

Zengin bir tüccar sınıfı çoğaldıkça, pahalı yapılar şehir mimarisine katıldı. Beyaz Kule'den Karaburun semtine kadar görülen muhteşem villalar, bir devrin frenklik özentiliğini anlatır durur.

Bugünkü Selânik'ten bir görünüş.

1853 - 1856 Kırım Harbi'nden sonra, Selânik limanı, önemli gelişmeler gösterdi. Bu durum, bilhassa Avrupa ve Balkan devletlerinin ilgilerinden dolayı idi. Rumlar, 1821, 1822 ve 1854 yıllarındaki milliyetçi isyanların bastırılmasına rağmen, bağımsızlık mücadelelerine devam ettiler. Nihayet, Yunanlılar kendi meselelerine bir çözüm yolu bulabilmek için 1861 yılında Istanbul'da bir görüşme yapılmasını sağladılar.

Temsilciler, Türkiye'nin Avrupa topraklarını taksim etmek üzere gizli müzakerelerde bulundukları sırada, Bulgarlar, derhal pürüzlü bir durum yarattılar, bütün kiliseleri temsil eden patriklik makamını elde etmeye ve bağımsız Akris başpiskoposluğu veya Tırnova Patrikliği'ni yeniden kurmaya kalkıştılar. 1870 fermanı ile Bulgar piskoposluğu ve müteâkıben patriklik teşkil olundu ve peşinden Bağımsız Bulgar kilisesi hizmete girdi. Bulgaristan'ın tam kurulma zamanıydı. Hakikatte bu gayeye Balkanlar'daki İslav milliyetçilik ceryanları sonunda, yani beş sene sonra ulaştılar. Tabîi bu meselede, Ege ve dolayısıyle Akdeniz'e çıkmak isteyen Rusya'nın parmağı vardı.

Yunanistan'a gelince, gözünü Makedonya'ya dikmiş; gizli emelleri için Selânik şehrini hedef almıştı. 1866 - 1869 yıllarında cereyan eden Girit isyan hareketleri sırasında, Balkan memleketlerine karşı, Rusya hâmî sıfatıyla yardımda bulunuyor, topraklarımızda karışıklıklar çıkartıyordu. Ajanlar, Balkanlar'ın her köşesine yayılan Panislavizm propagandasını gayet zengin şartlar içinde yürüttüler. Böylece topraklarımızda pek çok yabancı okullar açtırıldı ve Selânik'te inşa edilen bu cins okullara hesapsız para yardımı yapıldı. Bu hareket, kiliseler ve Fener patrikhanesi tarafından desteklendi; kitaplar ve her türlü propagandayı sağlayacak yayınlar, misyonerler vasıtasıyla hudutlarımızdan içeri taşındı. Ama yine de, asıl yönetici ve fesat yuvalarının başı, Istanbul'daki Rus büyükelçisi Ignatiev'di.

1875 yılı temmuz ayında Hersek'te bize karşı girişilen isyan hareketleri, ağustos ayında Bosna eyaletine sıçradı. Sırplar ve Karadağlılar, Türkler'e karşı iyice silâhlandırılmıştı. Günler geçiyor, ufuklarda kara bulutlar beliriyordu, bu hal, Türk makamlarını iyice tedirgin ediyordu. Asırlardır, Türk toprağı olan ve milyonlarca Türk nüfusunu barındıran bu ülkeler, Türk karakteri kazanmış, Türkleşmiş şehirler, kasabalar ve köylerle doluydu. Bu sebeple Hıristiyan unsurların vahşetlerine karşı, toplumumuzda bir mukavemet başladı. 1875 yılı aralık ayında silâhlanan Türk ahali, Yunanlılar'ın katliamlarına karşı koymak üzere harekete geçtiler. Selânik'li Rumlar bu gazaptan korkmuş ve sinmiş görünüyorlardı.

FRANSIZ VE ALMAN KONSOLOSLARININ KATLİ

Psikolojik bakımdan gayet hassas bir noktaya varmış olan Selânik halkının dikkat nazarları 21 nisan 1876 günü, basit bir olaya çevrildi. Aynı gün Boğdan köyünün Türk kadınları Stefano isimli bir Rum kızını yakalamış ve onu Müslüman yapmaya zorlamışlardı. Gelen haber buydu ve şehirdeki Rumlar tarafından bu şekilde yayılıyordu. Hakikatte bir Türk gencine âşık olan kız ile genç, temiz bir aşk ile birbirlerine bağlanmışlardı.

Birkaç gün sonra genç kız Selânik'e gelip resmen Müslümanlığı seçmek istedi. Kızın annesi de yanındaydı ve trenle Selânik istasyonuna vardıkları zaman, kadın birden kızın üzerine atıldı ve onu sürüklemeye çalışırken, istasyon memurlarını yardımına çağırdı. Derhal bir çatışma ve kavga başladı ki, zaptiyeler kızı Rumlar'ın elinden alıp, selâmete çıkardılar. Fakat çevrede toplanan Türk ahali ile Rumlar arasında kavga başla-

mıştı. Bu şiddetli kavga, Rumlar'ın kaçmasıyla son buldu.

Genç kız, Türkler tarafından kurtarıldığı için sevinç içindeydi ve caddede ilerlerken, Müslüman olmak istediğini bağırarak söylüyordu. Kızın bu hâli ve tertemiz bir aşktan öteye geçmeyen hisleri, gittikçe artan halk tarafından duyulduğu halde, Rumlar işi büyütmeye çalışıyor, Türk toplumunda haklı infial artıyordu.

Stefano, zaptiyelerin ve yaşlı, genç Türkler'in muhafazası altında valinin konağına doğru ilerlerken, Rumlar büyük topluluklar hâlinde saldırıya geçtiler ve silâhlarla, bıçak ve sopalarla birden atılarak, kızı sürükleye sürükleye Amerika'nın Selânik konsolosu olan Hacı Lazarus'un evine kaçırdılar.

Hacı Lazarus, Selânik'li bir Türk vatandaşı idi ve Amerika'nın himayesine sığınmış bir tüccardı. Yaptığı bir sürü karanlık işlerle, zahire alım satımı ile son derece zenginleşmiş olan Hacı Lazarus, azılı bir Türk düşmanı idi!

OLAYLAR GENİŞLİYOR

5 ve 6 mayıs geceleri halkımız, meydanlarda toplanmaya başladı. Binlerce Müslüman ahali ellerinde yeşil sancaklar, Selânik Müftüsü İbrahim Efendi'nini vaazını dinlediler. Müftü İbrahim Efendi, ekmeğimizi yiyen ve sırtımızdan zengin olan Rumlar'ın, bir genç kız ile erkeğin temiz aşklarını dahi istismar edecek kadar hainleştiklerini tekrarlayarak, dinimize ve Türk'lüğe karşı yapılan bu hakarete cevap verilmesini istedi. Gayeleri normal yoldan Stafano'yu geri almak ve dileğini yerine getirmekti. Ama direnilirse, zora başvurulacaktı elbette.

Ertesi sabah, saat on sıralarında bir kısım Türkler Vali Mehmed Rif'at Paşa'nın konağı avlusunda toplanıp, Stefano'nun serbest bırakılması isteğinde bulundular. Paşa, pencereden topluluğa dağılmalarını ve gereken teşebbüste bulunacağını söylediyse de, halk dağılmadığı gibi, büyüyerek yerinde kaldı. Müteâkiben, Zaptiye Müdürü Miralay Salim Bey, meselenin kendilerince halledileceğini bildirmesine, hattâ aralarından bir heyet seçerek, vali beye daha uygun şartlarda isteklerini açıklayabileceklerini anlatmasına rağmen, hava gerginliğini kaybetmedi. Bu arada dört kişiden müteşekkil bir heyet, vali ile görüştüyse de, bir netice alınamadan ayrılmayacaklarını bağıran halk, direnmeye devam etti.

HALK SELİMPAŞA CAMİİNE AKIYOR

Son derece hiddete gelen halk kitleleri, bir barut fıçısı hâlinde vali konağından hareketle, Selimpaşa camiine yöneldiler. Daha ziyade Saatli cami diye bilinen mâbed, bir süre sonra hıncahınç dolmuş ve tekbir sesleri göğü kaplamıştı.

Müslüman'lığı seçen genç kadının azabına son vermek için, kızı hapseden Rum Hacı Lazarus'a gönderilen haberlerden bir netice alınamamıştı. Şımarık ve son derece küstah Lazarus, Amerikan konsolosluğu kisvesinden istifade ederek, Stefano'yu kitlediği odadan serbest bırakmamakta ısrar ediyordu. Halk, sonunda Lazarus'un evine hücum kararı verirken, Vilâyet Meclisi azaları da Saatli camiye varmış, halkı sakinleştirmeye çalışıyorlardı.

Artık ok yayından çıkmak üzereydi. Selânik Türkleri galeyana gelmiş, beri yanda fesat yuvalarından kötülükler yayan Rumlar, ortalıktan silinmişlerdi. Her an bir isyan çıkabilirdi. Durumun vahametini anlayan Fransız, Alman, Avusturya ve İngiliz Konsolosları dahi müessif olaylardan korkmaya başladılar. Bu maksatla Alman Konsolosu Eric Abott, kavas vasıtasıyla Hacı Lazarus'a bir yazılı haber göndererek «olayların gelişmekte olduğunu ve tehlikeyi önlemek için kızı teslim etmesinin gerektiğini, ancak bu şekilde kanlı hadiselerin önlenmiş olacağını» bildirdi. Ancak kavas yolda oyalandığından, Eric Abott bizzat telefonla Hacı Lazarus'u aradı. Kendisini bulamayınca, annesine durumun vaha-

metini bildirdi. Öğrendiğine göre, genç kız elan Hacı Lazarus tarafından tutulmaktaydı.

Öğleden sonra saat 14.30'da Fransız Konsolosu Jules Moulin ile Alman Konsolosu Eric Abott, valinin konağına gitmeye karar verip, yola çıktılar. Yanlarında muhafız kimse bulunmadığı gibi, normal giyimliydiler. Konağa vardıkları zaman, civardaki bir kısım Türk ahali, valinin Saatli camiye gittiğini söyleyerek, yol gösterdiler. Halbuki, düşünmeden camiye yönelen konsolosları büyük bir tehlike beklemekteydi. Nitekim, camiye girdikleri anda, korkunç bir dalgalanma oldu ve feryatlar arasında her iki konsolos linç edildi.

Olaylar, konsolosların ölümünden sonra da devam etti. Lâkin Eric Abott'un yazdığı kâğıt neden sonra kardeşi Alfred Abott'un eline geçmişti. Camiden gönderilmiş olan pusulada Eric Abott «ölüm tehlikesi içinde olduklarını söylüyor, genç kadını bulup valinin konağına sür' atle teslim edilmesini» istiyordu.

Alfred Abott, sür'atle Amerikan konsolosluğuna koştu. Saat öğleden sonra 3 olmuştu. Hacı Lazarus meydanlarda yoktu. Kapıyı annesi açtı, ona «Stefano'yu nerede bulabileceğini?» sordu. Stefano, yine yerli Rumlar'dan olup, Avusturya'nın fahrî konsolosluğunu yapan Avgerinos'un evine götürülmüştü. Bu defa oraya koştu ve kızı oradan alıp İngi-

Bugünkü Selânik'te eski bir kilise.

liz konsolosluğuna teslim etti. Sür'atle camiye ulaştırmalarını rica etti. Ama artık vakit çok geçti. Camide galeyana gelmiş olan halk, valinin, askerlerin, komutanların nasihatlarını, yatıştırıcı sözlerini dinlemeyerek konsolosları katletmişlerdi. Akabinde hain Lazarus'un evine doğru yola çıktılarsa da, yolda İngiltere konsolosluğu kavasının getirmekte olduğu genç kız ile karşılaştılar. Akın ve hiddet birden durdu ve kızı aralarına alarak geriye döndüler.

Olay bu noktada mahallî anlamda bitiyor, fakat devletin başına bir belâ olarak başlıyordu. Hadisenin yaratıcıları, bu vatanın ekmeğini yiyip, son derece zengin hayat süren yerli Rumlar'dan Hacı Lazarus, anası ve Avgerinos gibi hainler, Amerika'nın ve Avusturya'nın fahrî konsolosluğu veya konsolosluğu etiketine bürünüp, son derece şımarık ve haysiyetsiz davranabiliyorlardı.

SUÇLULARIN CEZALANDIRILMASI

Facia haberi, aynı günün akşamı Istanbul'a ulaştı. Ertesi gün öğleden sonra, büyük devletlerin temsilcileri, Rus büyükelçiliğinde toplandılar. Osmanlı İmparatorluğu adına Hariciye Nâzırı Râşid Paşa hazır bulundu. Üzüntülerini açıkladı ve bilhassa Fransa ve Almanya temsilcilerinden özür diliyerek, suçluların en kısa zamanda cezalandırılacaklarını, katledilen konsolosların şeref ve mevkilerine uygun bir şekilde, törenle defnedileceklerini temin etti. Büyükelçilerden bir kısmı, cenaze töreninde çıkması muhtemel olaylar sebebiyle, törenin bir süre tehir edilmesini uygun görürken, diğerleri kendi kolonilerini korumak maksadıyla, Selânik limanına harp gemilerini göndermek kararındaydılar.

Konsolosların katledilmelerinden bu yana, devletler arasındaki diplomatik hava son derece gerginleşmiş ve Selânik olayının çevresinde, Osmanlı İmparatorluğu, bu hiddetin hedefi hâline gelmişti. Böylece, Avrupa devletleri müsaade bile almadan harp gemilerini Selânik limanına gönderirken, bir kısım harp gemilerimiz de Selânik'e yollandı.

12 mayıs günü şehirdeki asabî hava azalmış, Istanbul'dan gönderilen takviye birlikleri bu süre zarfında şehre ulaşmışlardı. 13 mayıs günü suçlulardan tespit edilebilenlerin tutuklanmasına başlandıysa da, harp gemilerinin limandaki sayısı artmaya devam etti. Hattâ asker yüklü Türk harp gemileri Selânik limanına vardılar. Emniyet makamları 36 kişiyi yakalamış, ertesi gün 16 kişi daha hapse sokulmuştu.

DAVANIN SONUCU

16 mayıs günü yapılan mahkeme sonunda 6 kişi idâma mahkûm edildiği gibi, karar hemen liman yakınındaki ve hâlen Plateia Eleftherios - Bağımsızlık Meydanında, masum Türk evlâtlarının ipe çekilmeleri suretiyle icra edildi. Bu olayı Rumlar sadık bir zevk içinde seyrettiler. Ne yazık ki, ipe çekilenler de, ipe çekenler de Türk'tü.

19 mayıs günü, iki konsolosun cenazesi tam bir debdebe içinde, muazzam bir törenle kaldırıldı. Ama Avrupa devletlerinin istekleri sona ermedi. Fransa, Almanya, İngiltere, Vali Rif'at Paşa ve sair sorumlu mülkî ve askerî idarecilerin de sorguya çekilmelerinde ısrar ettiler. Bâbıâlî dış baskılara boyun eğmek zorunda kaldı ve bu kişileri suçlu bularak, hafif cezalar verdi.

Bu defa, Avrupa devletleri yeniden seslerini yükselttiler ve cezaları az bulduklarını bildirerek, itiraz ettiler. Mecburen dava, Istanbul'da tekrarlandı ve vatanlarının asayişini sağlamaktan sorumlu asker, sivil idareciler, Batılı devletlerin sadık arzuları dinsin diye daha ağır şekilde cezalandırıldılar. Avrupa basınında Yunan medeniyeti hayranları elbirliği etmişcesine, Türkler'i barbarlıkla suçladılar. Avusturya konsolosunun Selânik konsolosluk 33/3-6-1876 sayılı yazısında

Selânik surlarından bir görünüş.

olaydan uzun uzadıya bahsediliyor ve çıkarlarına göre gerçekler istismar ediliyordu. Ancak Konsolos: — «Selânik halkının büyük çoğunluğunu Türkler teşkil eder» diye itirafta bulunduktan sonra, «6 mayıs günü cereyan eden facia sırasında öldürülen Eric Abott, Alman konsolosu olduğu hâlde, Rumlar'ı kışkırtanlardan biriydi,» diyordu.

Ufukta bir diğer tehlike beliriyordu. Bu, 1878 Osmanlı - Rus Savaşı diye tarihe geçecek musibet idi.

OSMANLI - RUS HARBİ DEVAM EDERKEN

Nihayet korkulan tehlike geldi çattı ve Ruslar'la savaşa mecbur bırakıldık. Ruslar yine de Makedonya'daki kışkırtıcı rollerine devam ettiler; Rumlar'a silâh yardımını arttırdılar. İmparatorluğun başka cephelerde de yıpratılması ve meşgul edilmesi için, Yunanlılar'ın direktifi altında Rumlar, çeteler hâlinde Türk köylerine, yolcularına saldırdılar. Harekâtın yönetmeni olan K. Vatikiotis, Yunanistan'ın Selânik konsolosuydu. Bu şahıs, Makedonya'nın teşkilâtlanmasında büyük hizmetlerde bulundu. Konsolosluk vasıtasıyle, itimad edilir adamlarını Selânik yöresi, Yenice, Vardar, Dedeağaç, Manastır ve sair bölgelere yaydı. Bu kişiler mahallî Rumlar'la temasları

Bugünkü Selânik'den bir görünüş.

arttırdılar ve Ruslar'ın sağladığı silâh ve cephaneleri muhtelif bölgelerde depo ettiler. Selânik Başpiskoposu olan Joachim, harekâtın dinî yönden istismarını yöneten kişiydi. Bilhassa zengin Rum aileleri, kiliseye büyük hibeler hapıyorlar ve kilise kanalıyla toplanan paralar çetecilere gönderiliyordu. Gerek ihtilâl komitesi ve gerekse kilise, Makedonya'da Rumlar'la meskûn bölgeleri kontrol altına almıştı. Filhakika, Başpiskopos Joachim, yardımcısı vasıtasıyle despotlarına özel mektuplar göndermekteydi. Bunlar arasında Nicolaus ve Theocietus gibi azılı Türk düşmanları vardı. Başpiskopos bir seferinde köylere kadar giderek ayaklanma hazırlıklarını takip etti.

Ancak, Türk ordu birlikleri bölgeyi muhasara ederek, çetecileri kısa zamanda ele geçirdi. Aynı günlerde, Edirne korveti Selânik sularına gelerek, sahil muhafaza hizmetine başladı, şüpheli gördüğü tekneleri çevirip, araştırma yaptı. Ardından Dedeağaç'a kadar olan bölgede sıkıyönetim ilân edildi.

Bu defa çeteciler Kitros Despotu Nicolaus önderliğinde dağlık Olimpos bölgesine gizlendiler. Asayişsizlik o derece artmıştı ki, 8 ocak 1878 pazar günü Olimpos havzası da sıkıyönetim bölgesi içine alındı. Rum ve Yunan çetecileri, askerimiz karşısında Tesalya'ya çekilerek, bir süre gözden kayboldular. Ancak Ortodoks kilisesi ile Selânik konsolosunun yürüttüğü ayaklanma olaylarında Selânik ve civar kasaba, köy halkları Türk olsun, Rum azınlıklar olsun çok zarar gördüler.

1877-1878 Osmanlı - Rus Harbi, Ayastefanos Anlaşması ile sona erdi ve dolaylı olarak Bulgaristan'ın kuvvetlenmesi sağlandı. Aynı zamanda Avusturya, Selânik'i Güneydoğu'da elde edilmesi gerekli bir hedef olarak görmekteydi ki, 7 ekim 1879 tarihinde Avusturya - Almanya anlaşması imzalandı.

Roma İmparatoru Maximianus'un Yazlık Sarayı

Yazan: G. V. Gentili

Çeviren : Aydın Dokur

BİR arkeoloji profesörü arkadaşım Sicilya'da uzun zamandır kazılar yapıyordu. Dönüşte bana:

— «İmparator Valerius Maximianus devrinde yapılmış muhteşem bir yazlık sarayı gün ışığına çıkardık, istersen sen de gel gör» deyince hemen sevinçle kabul ettim.

NEFİS MOZAİKLER

Hiç düşünmeden arkadaşım L'Orange ile kalıntıların bulunduğu yere gitmeye karar vermiştim. Hazırlıklarımızı kısa zamanda tamamlayıp yola çıktık.

Arkadaşım yolda anlatıyordu:

— Bana kalırsa kalıntılar bir kaç bakımdan önemli. 310 yılında İmparator Valerius Maximianus öldü. Bu saray ona ait olduğuna göre imparatorluğu sırasında orada yaşamış olmalı. Ayrıca İmparator Maximianus devrinde Roma devleti, eski ihtişâmını muhafaza etmekteydi ve sınırları kuzeyde İngiltere'den Kuzey Afrika'ya, Orta Doğu'ya kadar uzanıyordu.

L'Orange, Norveçli bir arkeologdu. Roma Üniversitesi'nde birlikte çalışmıştık. Roma İmparatorluğu'nun eski dönemleriyle ilgilenirdi.

— Hatırladığıma göre, 1929 yılına doğru o bölgede bazı şeyler bulunmuştu, dedim. Bunların İmparator Maximianus'un sarayıyla ne gibi bir ilgisi var?

L'Orange cevap verdi:

— 1929 yılında yapılan kazılardan ilk bulguları elde etmiştik. İşte o zaman orada büyük bir saray olduğunu tahmin ettik. Sonradan II. Dünya Savaşı araya girdi, çalışmalar aksadı. Savaştan sonra İtalyan hükûmetinin yardımıyla kazılara devam ettik.

— Bugün İmparator Maximianus'un sarayı bütünüyle ortaya çıkarıldı mı?

— Öyle gibi. Nefis mozayikleri de top-

Maximianus'un sarayının harabelerinden bir görünüş.

raktan temizledik. Zaten ilk mozayiki bulduğum zaman bunun büyük bir saraya ait olduğunu anlamıştım.

SÜTUNLU HOL

Syracusa'ya geldiğimiz zaman akşam olmuştu. Ertesi sabah erkenden yola çıktık.

Uzaktan İmparator Valerius Maximinanus'un muhteşem sarayının kalıntıları göründüğü zaman gerçekten içim ürperdi. 120 dönüm büyüklükte bir arazi üzerinde kurulmuş yazlık sarayın sütunlu holü bütün ihtişâmiyle gözler önüne serilmişti.

Sütunlu holün genişliği 12 metre, boyu 9 metre kadardı. Holün ortasında büyük bir çeşme vardı. Sütunlar ve çeşme kazılarla tam olarak meydana çıkarılmıştı.

Daha sonra harâbeleri gezmeye koyulduk.

Bölüm bölümdü kalıntılar; sütunlu holün hemen arkasında büyük bir salon vardı. L'Orange eliyle kapı kemerlerine işaret etti:

— Bana kalırsa burası imparatorun yemek salonu olacak, dedi.

Sütunlu holü, büyük salonu, yanındaki küçük odaları tek tek gezdim; yerleri inceledim.

— Evet tahminin doğru gibi, dedim.

Bazı duvarlarda mozayikler renk renk pırıldıyordu. Birinde Herkül'ün büyük boy bir resmi vardı. Arkeolog arkadaşım Herkül'ün resmini göstererek:

— İlk kazılarda bulunan mozayik, Herkül'ün resmidir, diye anlattı. Mozayik, o tarihten çok önce eski Yunan'da kullanılmıştır. Yunanlılar, mâlikânelerinin yahut büyük evlerinin döşemelerini renkli taşlarla yani mozayiklerle süslemeyi âdet edinmişlerdi.

NEFİS RENKLER

Holü geçtik; insan boyunda sütunların

çevrelediği büyük bir avluya girdik. Arkadaşım L'Orange, eliyle sütunlu avluyu gösterdi:

— Üzerinden asırlar geçmiş belki, yine de eski renklerin canlılığını koruyor. Bu, renk sanatının, şâhikasıdır. Çağımızda böyle güzel mozayik yapıldığını, teknik ilerlese bile bu vasıfta mozayik imâl edildiğini sanmıyorum.

Holü geçip yandaki büyük odaya girdim. Duvarlar hemen bir insan boyuna yakın büyüklükte çeşitli tiplerle süslenmişti. Kimi Romalı, kimi Afrikalı tiplerdi bunlar. Geniş bir mozayik panoya yaklaştım. Mozayik pano Afrika'daki bir av sahnesini canlandırıyordu.

Ortada bir Afrikalı kadın, elinde büyük bir fildişi tipik Afrika ağaçları... Sanıyorum ki eski Romalılar üstün bir mozayik sanatına ulaşmışlar. Yalnız gerek kadının, gerek panodaki hayvanların biçimleri tıpkı çocuk oyuncağına benziyordu. Panonun sağ tarafında garip biçimde bir kaplan vardı.

Arkeolog arkadaşım bu av sahnesini şöyle açıkladı:

— İmparator Valerius Maximianus' un mâlikânesinde çeşitli av sahnelerini canlandıran pek çok panoya rastlayacaksın. Özellikle Afrika av hayvanları resmedilmiş bu panolarda. Sebebi şudur: Kartaca savaşlarında, Roma orduları Kartaca'yı silip süpürmüşlerdi. Daha sonraki yıllarda da Afrika'nın içlerine kadar ilerlediler; burada yaşayan vahşî hayvanlar onları cezbetti. Birçok imparatorun buralarda büyük avlar düzenlediği bilinir.

— Yalnız renkler daha çok kırmızıya çalıyor. Hemen bütün panolarda kırmızı renk hâkim. Bu neden? diye sordum.

Arkadaşım başını salladı:

— İyi dikkat etmişsin, dedi. Tatlı renkler hâkim bu mozayik panolarda. Kırmızı, turuncu, al gibi renkler çok işlenmiş.

EFSÂNE TİPLERİ

Büyük sütunlu holden geçerek jimnaziyuma girdik. Oldukça büyüktü. Burasının karşılıklı iki duvarı hafiften kavisliydi.

L'Orange eliyle işaret etti:

— Burası aslında çok büyük bir bölümdür, dedi. İç içe geçmiş birçok odalardan meydana gelmiştir. Odalar irili ufaklıdır. Burası banyo, masaj, hamam ve dinlenme kısmıdır.

İyice meraklanmıştım.

— Romalılar'ın da hamamları ünlüdür hani...

— Öyledir. Bugün çok yaygın olan saunalar ilkel biçimde o devirde vardı. Gel gezelim.

Jimnazyumun duvarlarında nefis mozayikler vardı. Spor yapan kızları canlandırıyordu mozayikler. Yalnız dikkatimi bir şey çekti. Kızlar bugünün bikinisi gibi mayo giymişlerdi. Kimi disk atıyor, kimi koşuyordu. O devrin atlet kızlarını canlandırıyordu mozayik pano. Kızların mayoları kırmızıydı. Birkaçının elinde de yeşil defne dalı vardı. Arkadaşım anlattı:

— Romalılar jimnastiğe çok önem verirlerdi. Yaptığımız kazılarda onların sportif faaliyetlerini gösteren birçok şeyler bulduk. Onlara göre, spor, hayatı uzatırmış. Bu pano, kız atletleri temsil ediyor. Bak, yukarıda bir kız atlet gülle kaldırıyor. Yanındaki disk atıyor. Diğer ikisi de koşuyor. Alt sıradaki mozayikler ise mükâfat kazananları gösteriyor.

ROMA'NIN ÜNLÜ HAMAMI GİBİ

Roma imparatorluğu devrinde Romalılar'ın hamam safasını çok sevdiklerini biliyordum. İmparator Maximianus'un sarayında gördüğüm mozayik panoda bunu bir defa daha müşahede ettim.

Jimnazyumun hemen yanında büyük bir oda vardı. Odanın ortasında kocaman bir havuz; duvarlarda yine çeşitli mozayikler. Kimi jimnastik yapan atlet-

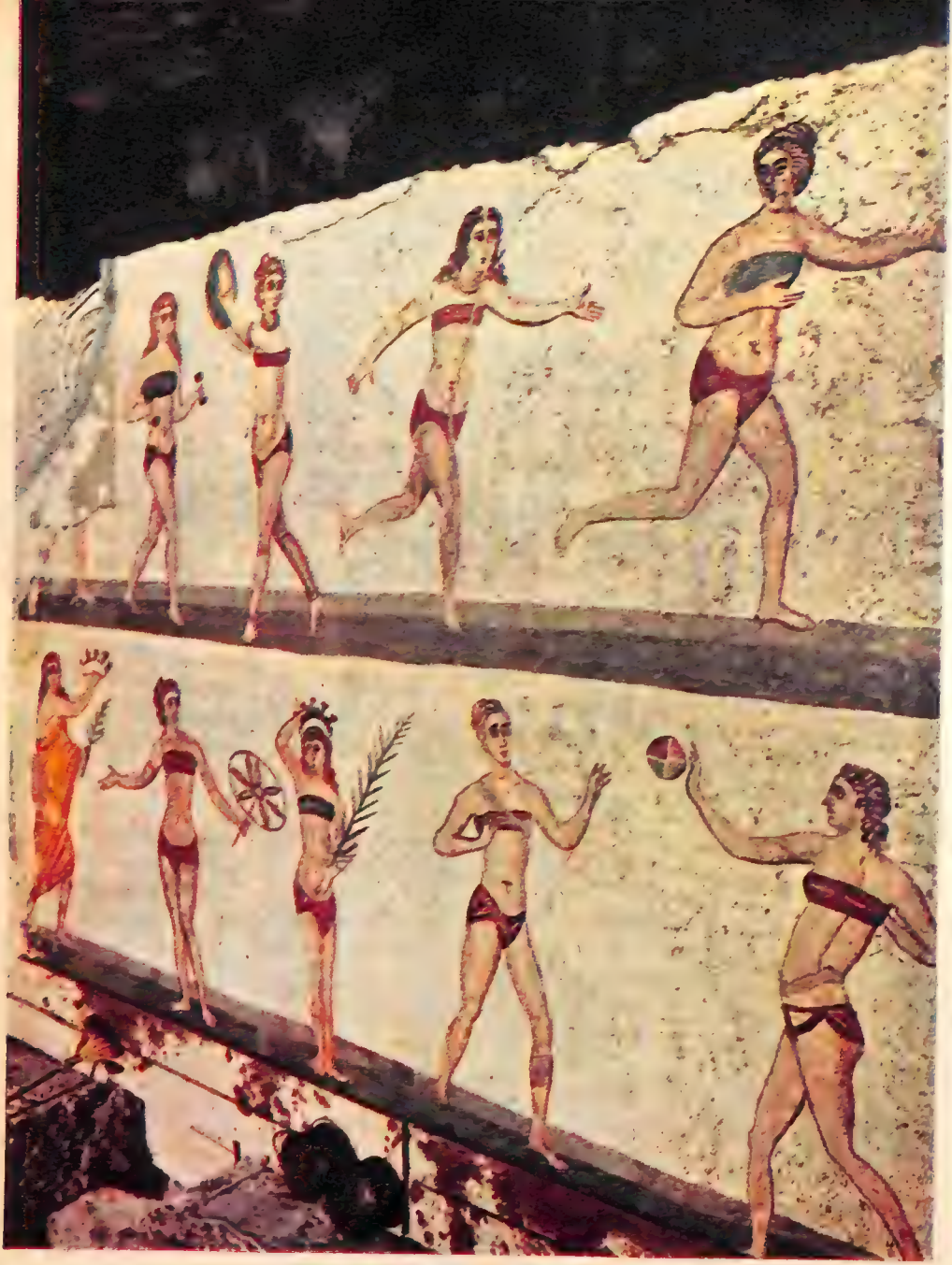

Bikini mayolu, Romalı atlet kızlar.

leri, kimi kürek çeken genç erkekleri temsil ediyordu.

Arkeolog L'Orange, Roma devirlerine ait pek çok kazılar yaptığı ve özellikle İmparator Maximianus'un mâlikânesinin kazılarında çalıştığı için bu konuda daha derin bir bilgiye sahipti:

— Bu mozayiklerin birkaç bakımdan önemi vardır, dedi. Önce İmparator Maximianus 'devrini daha teferruatlı olarak öğreniyoruz. Sonra burada kadınların elbiselerinden o devre ait bilgiler elde ediyoruz. Bak, şu mozayikteki kadının saç tuvaleti o devir için oldukça ye-

Bir araba yarışında borucu ve hakemi temsil eden bir mozayik.

ni sayılır. Sonra bazı mozayiklerde çocuk ayakkabıları görülüyor, sandal giyerlermiş o devirde çocuklar; ama biçimleri ne tuhaf!

— Peki, bu havuzun görevi nedir? Bana kalırsa sauna gibi bir şey burası.

— Haklısın. Zaten bugünkü saunaların ilk izlerine eski Roma'da rastlıyoruz. Bu havuza soğuk su konur; işin en ilginç tarafı da, Romalılar'ın insanı hayrette bırakacak ustalıkta su kanalları yapmalarıdır. Yaptığımız kazılarda bugünkü tekniğe yakın su kanalları ve destek köprüleri meydana çıkardık.

VAHŞÎ HAYVAN SEVGİSİ

Daha sonra büyük Roma İmparatoru Valerius Maximianus'un sarayını gezmeye koyulduk. Umumiyetle duvarlarda, bazı salonlarda da zeminde irili ufaklı av sahnelerini canlandıran mozayiklere rastladık.

Romalılar'ın hayvanlara, özellikle vahşî hayvanlara düşkün olduklarını öteden beri biliyordum. Arkadaşım L'Orange, onların vahşî hayvanları nasıl avladıklarını anlattı:

— Romalılar Afrika'ya ayak bastıktan sonra vahşî hayvan avlamaya daha çok merak sardılar, hele Kartaca zaferinden sonra... Şunu da söyliyeyim ki Romalılar hem vahşî hayvan avlamayı sever, hem de canlı yakaladıkları vahşî hayvanları Roma'ya getirir burada insanlarla döğüştürürlerdi.

— Evet, gladyatörlerin vahşî hayvanlarla yaptığı mücadele korkunçtur.

— Romalılar, dediğin gibi arenalarda vahşî hayvan döğüşünü seyretmeyi severdi. Bu, bir; sonra Afrika'da da büyük avlar düzenlerlerdi. Bütün bunlar, gösteriyor ki Romalılar canlı, hareketli, heyecanlı hayatı seven insanlardı.

Geçtiğimiz salonun duvarında büyük bir pano vardı; 1600 yıl önce yapılmış ama hâlâ renginin canlılığını koruyordu. Genç Romalı erkeklerin çeşitli hayvanlarla mücadelesini temsil ediyordu. Kimi, çok büyük bir kuşu kucaklamıştı, kimi de bir geyikle savaşıyordu.

3 AYDA BEŞ BİN HAYVAN

L'Orange, eliyle bir av sahnesini gösterdi:

— Bak, bunu görüyor musun? Bu sahne muhtemelen Roma'nın ünlü arenasında ceryan etmektedir.

Merakla baktım; iri kıyım Romalı erkekler, tepeden tırnağa silâhlı, kimi birbiriyle döğüşüyor, kimi hayvan peşinde silâh atıyordu. Yalnız dikkatimi şu çekti; tasvirler birbiri içine girmişti âdeta.

Arkadaşım ise hem gösteriyor, hem izah ediyordu:

— Tasvirlerin iç içe girmesi pek önemli değildir. Bu büyük bir av sahnesini canlandırıyor. Gladyatörlerin kalkanları renk renk; bunlar leopar ve yabanî geyik avlıyor; şunlar da bir aslanın peşinde.

— Peki ya şu öküzlerin çektiği araba ne işe yarıyor?

— Bak bu da önemli; Romalılar'ın arenada vahşî hayvan döğüştürdükleri yahut gladyatörlerin hayvanlarla döğüşmesi çok yaygındı. Bunun için de vahşî hayvanların canlı yakalanması ve Roma'ya getirilmesi gerekiyordu. Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da görevli Romalılar'ın bir işi de imparatorlar yahut ünlü senatörler için canlı vahşî hayvan yakalamaktı.

Mozayike yaklaşıp inceden inceye gözden geçirdim. İki iri öküz kocaman bir arabayı çekiyordu. Arabanın içinde büyük, kapalı bir kafes vardı. Daha doğrusu sandık. Yük ağıra benziyordu, hayvanlar zorlukla çekiyordu arabayı.

— Evet, bu tasvir, canlı yakalanmış bir vahşî hayvanın Roma'ya nakledilmesini canlandırıyor, diye anlattı L'Orange. 80 yılında, Roma'daki arenada üç ayda beş bin vahşî hayvan öldürüldüğü bilinmektedir. Romalılar hem vahşî hayvanları döğüştürüyorlar, hem de kendileri vahşî hayvanlarla döğüşüyorlardı.

— Epey büyük bir rakam; bu kadarı döğüş sırasında öldüğüne göre kimbilir ne kadar vahşî hayvan avlamışlar yahut yakalamışlardır?

— Eh artık orasını sen hesapla diye takıldı arkadaşım.

KANATLI ASLAN

Daha sonra büyük büyük hollerden geçtik. Yine dikdörtgen bir salona girdik. Yemek odasıymış. Öyle dedi L'Orange.

— Bu odanın yahut salonun ötekilerden değişik ne özelliği vardır? diye sordum.

Paha biçilmez Roma mozayikleri tek tek temizlenerek değerlendiriliyor.

— Yemek odaları birbiri içine girmiştir. Sonra yemek odaları geniş toplantı salonuna açılır. Bu toplantı salonunda imparator bazan önemli şahısları yahut heyetleri kabûl ederdi. Buralarda törenler düzenlendiği de olurdu.

Yemek yenen salonun duvarlarındaki mozayikler de bir değişik geldi bana; çoğu kuşları, kanatlı hayvanları tasvir ediyordu. Mozayikleri bir bir gözden geçirdim. Kimi tasvirler henüz düzeltilmemişti, ressamlar üzerinde çalışıyordu. Bu arada dikkatimi kanatlı bir aslan çekti:

— Bu efsanevî bir hayvandır, diye anlattı arkadaşım. Yarı aslan yarı kartaldır. Çok da zekî bir hayvandır. Buradaki tasvir şunu anlatmak istiyor: Avcılar onu yakalamak için tuzak kurmuşlar, ama bu efsane hayvanı bunu anlamış ve tuzağı meydana çıkardığı gibi kendisini yakalamak isteyen avcıları da tuzağa düşürmüş.

Daha sonra çeşitli av sahnelerini canlandıran mozayiklerin duvarlarını süslediği koridoru ve holü gezdik. Bir şeye hayran kaldım, o devirde ne usta sanat-

Yüzünde rakibinin ölümüne üzülüyormuş gibi ıztırap ifadesi olan binicisiz bir at.

ışılar varmış ve solmayan renkleri nasıl bulup tatbik etmişler?

İMPARATORUN ÖLÜMÜNDEN SONRA

Yazlık sarayı gezmeye başladık ama saatler hızla akıp gitmişti. Farkında olmamışız, güneş batmak üzere. Arkadaşım L'Orange:

— Son olarak Basilica'yı yani kabûl resmi salonunu görelim, dedi.

Basilica çok büyük bir salon; dikdörtgen biçiminde, yerler mermerle döşeli, duvarlarda büyük mozayik panolar var.

— İmparator Maximianus burada bazı törenler düzenlerdi, dedi arkadaşım L'Orange. Yalnız bir şey var, şu gördüğün muhteşem saray, imparator öldükten sonra kimler tarafından kullanılmış onu bilmiyoruz işte.

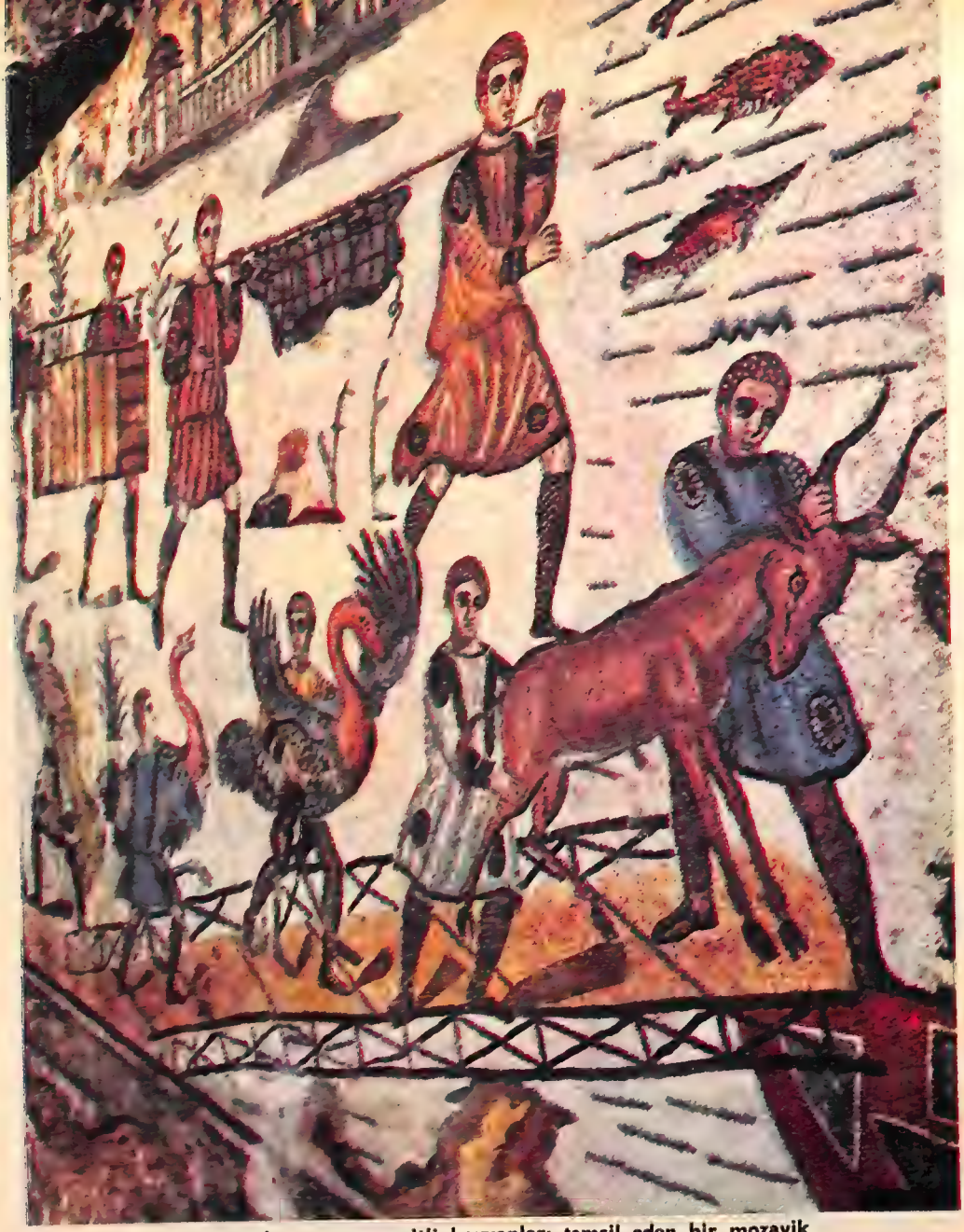

Bir gemiye taşınan çeşitli hayvanları temsil eden bir mozayik.

— Eğer boş kalmışsa yazık doğrusu, diye kafamı salladım.

— Elimizde bazı belgeler var. VII. yüzyılın sonlarında birkaç defa onarılmış, VIII. yüzyılda Müslüman Araplar gelince terkedilmiş olabilir.

— Peki toprak altında ne kadar zaman kalmış?

— Her halde bin yıl kadar. Sanırım IX. yüzyılda. Yakındaki dağ tamamiyle ormanmış, kesip yakmışlar ağaçları; zamanla da dağdan yuvarlanan kayaların altında kalmış.

İmparator Valerius Maximinaus'un muhteşem yazlık sarayından çıktığımız zaman güneş iyice batmıştı, ortalık karanlıktı. Eski devirlerin hayali içinde şehre döndük.

II. Dünya Savaşı'nın En Büyük Kumarı

Kaçırılan Devlet Hazînesi

Yazan: A. Zeki Ökmen

II. Dünya Harbi'nde İngiltere Başbakanı Churchill.

YIL 1940, günlerden temmuzun 2'si... Paris, yıldırım akınlarıyle Nazi'lerin ellerine düşeli 17 gün olmuştu. O gün, saat 17 sularında, Kanada'nın Montréal şehrinin Bonaventure garına, özel muhafaza altında bir tren katarı giriyor ve bu treni karşılamak üzere Kanada Merkez Bankası Genel Sekreteri David Mansure ile, aynı bankanın kambiyo servisinden Sidney J. Perjins, istasyonda yerlerini almış bulunuyordu. Bildikleri husus, gelmekte olan trenin, **balık** şifresiyle gizli bir yük taşımakta ve bunun da çok önemli bir nesne oluşuydu. Onlar da, bir savaş sırasında oynanması çok tehlikeli, en büyük bir malî kumarın seyircisiydiler.

Tren durur durmaz, silâhlı nöbetçi ve gözcüler aşağıya atladılar ve vagonların etrafını çevrelediler. Her iki bankacı, nöbetçilerin arasından geçerek vagonlardan birine girdi. Burada kendilerini, yanında üç yardımcısı bulunan, İngiltere bankasının müdürlerinden Alexander S. Graig karşıladı, gülümseyerek:

— Böyle umulmadık bir zaman ve biçimde geldiğimize şaşıyorsunuz. Gerçek şudur ki, biz sadece büyük bir **balık** yükünü beraberimizde getirdik.

İnce gözlüklü İngiliz durakladı ve sonra ulusuna özgü soğukkanlılıkla konuşmasını sürdürdü:

— «Getirdiğimiz, Büyük Britanya devletinin kolaylıkla paraya çevrilebilecek mallarının sadece büyücek bir parçasıdır. Biliyorsunuz, bir düşman çıkarması ihtimaliyle binamızı temizliyoruz. Bu malların geri kalanı da kısa bir sürede getirilmiş bulunacaktır.

Kanadalı Bankacı Sidney J. Perkins şaşkın şaşkın konuşulanları dinlerken, kafasından, «kolaylıkla paraya çevrilebilecek mal» ve «malların geri kalanı» sözlerinin ne anlama gelmekte olduğunu düşünüyordu.

DEVLET HAZİNESİ KAÇIRILIYOR

İki hafta kadar önce, Fransa'nın, Almanlar'ın eline düşüşü sonucunda, Büyük Britanya'nın bir çıkartma ile tehdit edildiği günlerde, Başbakan W. Churchill, İngiliz kabinesini çok gizli bir toplantıya çağırmış ve değeri 7 milyar doları aşan esham ve tahvillerle, hazinenin altın külçe ve çubuklarının Kanada'ya taşınmasıyle ilgili, çok korkunç ve tehlikeli bir kumarın oynanması kararını almıştı.

Bu değerli yükler, önce denizaltılarla çevrili Kuzey Atlantik denizinde yol alacak, bu başarıldığı takdirde, Büyük Britanya'nın şiddetle ihtiyaç duyduğu savaş malzemesine harcanmak üzere gerekli para bakımından Kanada'ya güvenilecekti. Aynı zamanda, bu altın külçe ve çubukların geleceği de, Britanya'nın tek başına ayakta durmasını sağlayacaktı.

Alınan bu kararın en önemli bir yönü de, Churchill hükümetinin, gerekirse, «Sahil ve kumsallarda çarpışmak»la yetinmeyeceğinin, daha uzaklarda savaşı sürdüreceğinin gizlice kararlaştırılmış bulunduğunu belirlemekteydi. Bir başka deyişle, Almanlar'ın çıkartma yapıp, İngiltere Adaları'nı ele geçirmeyi başarmaları halinde, Britanya, savaşı Kanada'dan yürütecekti.

İlk düşünülen husus, yapılacak işin gizliliğinin sağlanması idi; zira en ufak bir haber sızması, yükü tehlikeye sokmakla kalmayacak, aynı zamanda Büyük Britanya'yı büyük ölçüde etkileyecekti. Fransa'nın silâhlarını bırakmasına rağmen, İngiliz halkının savaş ruhu ve morali hâlâ yüksekti, tamdı. Bu bakımdan hükümetlerinin başarılı bir çıkartma işleminin olabileceğini kabullenmesi gibi bir sezinti, onların direnme, güç ve iradelerini sarsabilir, hattâ yıkabilirdi. Bu bakımdan «Altın Külçe» etrafındaki savaş tam olarak maskelendi; en ufak bir tek resmî haber dahi sızdırılmaksızın durum halktan saklandı.

İkinci Cihan Savaşı'nın başlangıç yıllarında, Britanya hükümetince alınan uzak görüşlü bir tedbir ve bunu sağlayan bir karar, böyle bir kumarın oynanmasına sebep olmuştu. Savaş kararı alınması üzerine çıkarılan bir kararname ile, Birleşik Krallık sınırları içinde yaşayan herkesden, ellerinde bulunan yabancı ülkelerle ilgili her çeşit esham ve tahvilleri hazineye kaydettirmeleri istenmişti.

Bu tür esham ve tahvillerden bir kısmına sahip bulunan bir İngiliz şöyle anlatıyordu:

«Emir verildi; on gün içinde, Birleşik Krallık bankalarındaki önemli sayılan esham ve tahviller, portakal sandıkları büyüklüğünde binlerce kutulara paket-

Müttefik konvoylarını korumakla görevli Kanada torpidobotları.

lendi ve belirtilen toplama merkezlerine yatırıldı.»

Bu sandıklara konan sermayeler, yüzyıllar boyunca alın teri döken İngiliz tüccar ve iş adamlarının nesiller süren gayretlerinin semeresiydi. Bunlar, değerli kâğıtlar halinde kutular içinde ve hazineye ait altın külçe ve çubuklarla birlikte denizaşırı bir ülkeye taşınıyor-[illegible] Hem de nasıl bir denizde? Sadece geçirilen haziran ayında Kuzey Atlantik'te tonaj toplamı 349.117'yi bulan 57 gemi batırılmıştı.

İLK PARTİ YOLA ÇIKIYOR

İlk parti gizli yükün taşınması için Kaptan F. Flynn tarafından komuta edilen Emerald kruvazörü uygun bulunmuştu. Gemi, İskoçya'daki bir limandan 24 haziran pazar günü kalkacaktı. 23 hazi-

randa, İngiltere bankasının en güvenilir 4 uzmanı, A. Graig'in başkanlığında Glasgov'a iskambil kâğıt paketlerini götürmek üzere trene binmişti ve buradan da başka gizli trenlerdeki esham ve tahvillerle birlikte altın külçe ve çubukların yükleneceği yere doğru yol almaktaydılar. Ayrıca hazine gemisinin korunmasını sağlamak üzere, oldukça dayanıklı, 30 mil hızında Cossack destroyeri de görevlendirilmişti. O da kalın bir sis içinde yol alma hazırlığını tamamlamıştı.

24 haziran günü saat 18'e kadar, Emerald gemisi, o güne kadar benzeri başka bir gemiye nasip olmayan değerli yükle tıka basa doldurulmuştu. Depolar, her birinde 4 altın çubuğun yerleştirildiği 2229 sandık ile yüklenmişti; altın tonları o kadar ağırlık veriyordu ki, bölmelerin içerleri ve tabanları köşebent demirlerle perçinlenmesi zorunluğu doğmuştu. Bu arada toplam değeri 400 milyon doları aşan 488 kıymetli evrak, esham ve tahvil de gemiye istif edilmişti. Böylece yarım milyar dolardan fazla bir değerle yüklenmiş bir gemi Kuzey Atlantik denizindeki savaşın tehlikeli kolları arasına bırakılmaktaydı.

Koyu mavi gözlü, iri yapılı ve kırmızı yüzlü bir denizci olan korkusuz kaptan Flynn, ertesi günü geminin günlüğüne şunları yazıyordu:

«Gece yarısı Clyd'den ayrıldık. Raporlar, her an kötü haberler getirmekte. Sabahleyin Irlanda'nın kuzey kesimini dolanırken, deniz de kamçılamasını arttırdı. Şu anda Atlantik'e dönerken ağır ve kötü bir denizde, korkunç bir fırtına ile yumruklaşmaktayız.»

Geminin levazım işlerine bakmakta olan bir görevli, güvertede dolaşmakta bulunan A. Graig'e yaklaşarak, sanki önemsiz bir şey söylüyormuşcasına:

«Kaptan, şimdi, Amirallik'ten bir telsiz aldı; yolumuzun üstünde iki düşman denizaltısı bulunmaktaymış» dedi.

Sonra, İngiltere bankasının uzmanını, Kanada'ya götürmekte olduğu değerli yükünün başına nelerin gelebileceğini hesaplamak üzere bırakıp gitti. Gerçekte böyle bir kötü durumla henüz karşılaşılmamıştı ama, gemiyi koruma ile görevli destroyerin hızı, fırtına yüzünden her an azalıyor ve bu da onun görev yapma durumunu aksatıyordu.

Uzun süre birbirlerine destek olma çabası fayda vermeyince hazine gemisi

tek başına ve olanca hızı ile yol alma kararına vardı. Deniz çok kaba ve sert ti; tayfalar bile denize dayanamaz hâle gelmiş, birçoklarını deniz tutmuştu. Üç günlük korkulu bir seyahatten sonra, dördüncü gün hava açılmış olup sabah saat beş sularında Kuzey Amerika göründü. Artık Halifax limanına doğru kolaylıkla yol alabilirlerdi.

Doklara yaklaştıkları zaman, gemiyi ve içindeki yükü taşımak üzere bir düzine yük vagonu ile özel bir katar gördüler. Büyük maceranın en tehlikeli ve korkunç bir bölümü tamamlanmıştı. Rıhtımlarda olağanüstü ihtiyat tedbirleri alınmış, çevre her türlü trafiğe kapatılmıştı. Her kutu, önce gemide, sonra da vagonlara konulurken ayrı ayrı kontrol ediliyor ve trene yerleştiriliyordu.

Öğleden sonra özel tren, güvenlik kuvvetlerinin ve ordunun ortaklaşa gayreti ile Montréal'e doğru yola çıkarıldı, ara istasyonlarda durmaksızın içerlere doğru ilerlemesi sağlandı. İşte Kanada'lı iki banka temsilcisinin beklediği tren buydu ve **balık** yükü de sözü edilen hazineydi.

Daha sonra, bu yüzlerce değerli sandık ve kutuların saklanması ayrı bir mesele olarak karşılarına çıktı. Montréal' de 24 katlı «Güneş Hayat Sigortası Kumpanyası» binası bu işe tahsis olunabilirdi. Büyük ticarî faaliyetlere sahne olan bu granit binanın, üç katlı toprak altı bölümleri bu işe elverişli bulundu. Geceleyin bütün caddelerin kavşak noktaları, sivil güvenlik kuvvetleri ve askerî birliklerce tutuldu. Böylece istasyonla, bu bina arasında sadece el arabaları çalışmış ve bütün sandıklar binanın en alt katındaki bölüme taşındı. Her kutu sürekli olarak göz altında tutuluyor, merdiven başlarındaki polis görevlileri atmaca kuşları gibi en küçük kuşkuya karşı uyanık bulunuyordu.

Nihayet son kutunun da denetlenmesi ve sayımı yapıldıktan sonra, İngiltere bankası müdürü adına imzalanmak üzere, tesellüm makbuzunu uzattı. Onun görevi son bulmuştu.

BÜYÜK BİR TEHLİKE

Bu taşınma ve yerleşme işinin üzerinden birkaç gün geçmemişti ki, henüz tam bir deftere işlenmemiş bulunan esham ve tahviller büyük bir kayba uğrama ile yüzyüze geldiler. Oldukça korkunç bir fırtınanın arkasından gelen âfet derecesindeki yağmur, kısa bir sürede Montréal'i sele boğmuştu. Bu arada ağır bir su sızıntısının binanın alt katlarını tehdit ettiğinin farkına varıldı. Bereket versin ki, söz konusu belgelerin bulunduğu paketler 50-60 cm. yükseklikteki ayaklar üzerine oturtulmuş büyük ve kalın kalaslara istif olunmuşlardı. Sızan sular, o kadar yükselmişti ki, nerede ise kalasları aşacaktı. Derhal su tulumbaları ile gerekli tertibat alındı ve böylece milyonlar değerindeki esham ve tahvillerin okunamaz birer parça kâğıt hamuru olmaktan kurtarıldılar.

Bir başka mesele de hazinenin hırsızlıktan korunmasıydı. Bunun için bina-

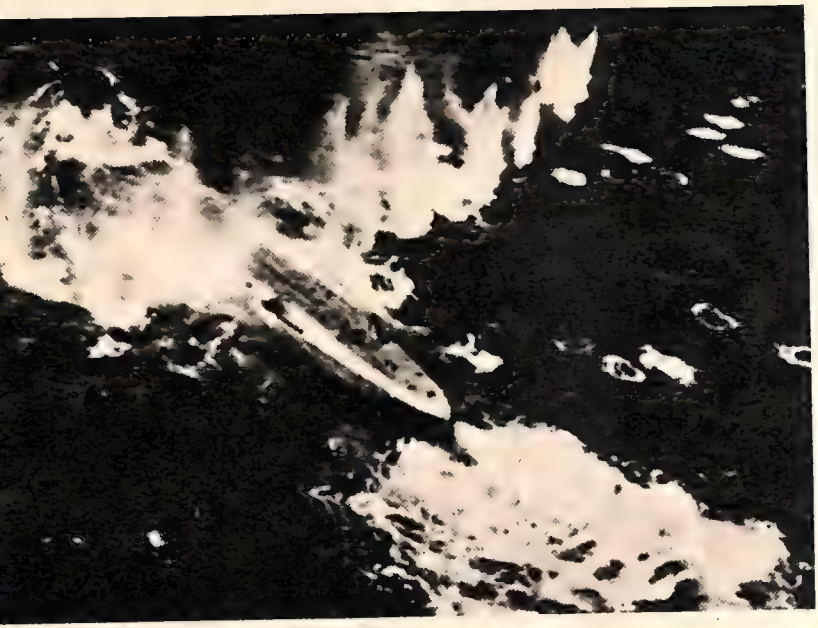

Yakalanan bir Alman denizaltısı top ateşiyle batırılıyor.

nın içine kubbeli bir çatı yapmak ve bunları da kilit altına almak gerekiyordu. Yapılan hesaplara göre, betonarme çelik ihtiyacını, savaş yıllarında karşılamak kolay değildi. Bunun için, çevrede, kullanılmayan tren raylarından yararlanıldı ve kubbeler, şifreli anahtarlarla kapatıldı ve şifreler, biribirilerin haberi olmayan kişilere verilerek korunması yanında en küçük bir kâğıt hışırtısını haber veren mikrofonik ses alma cihazları yerleştirildi ve ayrıca binada, hiçbir suretle dışarı çıkmasına izin verilmeyen ve aylarca burada kalabilecek iki düzine Kanadalı bekçi görevlendirildi.

Üç aylık sıkı bir çalışma sonucu, üç tren katarı ile hazinenin geri kalan parçaları, bazan denizaltılarla karşılaşmak, bazan buzdağlarıyla çarpışmak tehlikeleri göze alarak taşındı. Ufak ve madenî paraların taşınması ayrı bir sorun oluyordu. Aralarında çok değerli olan hazine paraları vardı ki, bir çoklarının üzerinde XIV., XV. ve XVI. Louis'lerin profillerini görmek mümkün olduğu gibi sayısız değerdeki altın paralar, 5000'den fazla torba içine konmuş olduğu halde, rıhtımlarda sanki çakıl taşları torbaları gibi yığınlar teşkil etmekteydi. Bunların tam bir güvenlik içinde taşınması ayrı bir emek istiyordu.

Başka bir mesele de, esham ve tahvillerin sahiplerine ödenecek faiz ve benzeri hesapların, eksiksiz olarak yeniden işlenmesiydi. Bunlardan bir kısmının derhal paraya çevrilmesi gerekiyordu. Bu bakımdan Kanada hükûmeti, bu işlerin altından kalkmak üzere 120 kadar emekli bankacı ve bankeri bu işle görevlendirildi. Her değerli kâğıt ayrı ayrı ele alınarak her çeşit işlemleri yapılıyor, noksan bilgiler İngiltere'yle temasa geçilerek doğrulanıyor ve işleniyordu.

Bu hazinenin Kanada'ya taşınması sırasında, yani haziran, temmuz ve ağustos 1940 aylarında 134 adet gemi Kuzey Atlantik'te battığı halde, bir hazine taşıyan tek gemi dahi bir kaza ve zarara uğramaksızın görevini yapma rekorunu kırmıştı. Bu arada yuvarlak hesap 2.556.000.000 dolarlık bir hazinenin taşınması başarılmış oluyordu.

Yûnus Emre Bektaşî Değil Mevlevî'ydi : 3

Şiirleri Yûnus'a Mal edilenler

Yazan : Raif Yelkenci

BAZI Osmanlı tarihlerine Bektaşîlik propagandası maksadıyla, kasıtlı ilâveler yapılmıştır. Neşrî tarihi vukuatı H. 889 tarihine kadardır, fakat bu tarih de Âşıkpaşa-zâde tarihi gibi ilâve edilerek Yavuz Selim devrine kadar yürütülmüş, tab'edilirken manzum Ahmedî tarihinden alınarak süslenmiş ve Sultan Orhan devri vukuatında birinci ciltte maalesef Hacı Bektaş hikâyesi tab'edilmiştir. Mevlevîlik'ten uzaklaştırmak ve Bektaşîlik aşılamak için Şîa-i Bâtınıyye' nin yaptıkları hiledir.

Âşıkpaşa-zâde tarihinde de özetle şu satırları okuyoruz:

«Osman Gazi Allah rahmetine vardı. Andan sonra Orhan Gazi neyledi, anı bildirir. Çünkim atası gitti, kardeşi Alâeddin Paşa ile bir araya geldiler. Âhır emri neyse gördüler. Ol zamanda Ahî Hasan vardı kim anın tekkesi dahi vardır. Bursa'da hisar içinde Bey sarayına yakındır. Ve dahi ol zamanda olan azizler cem' oldu. Osman'ın malı var mı yok mu deyü teftiş olundu kim miras ola. Bu iki kardaş arasında bu feth olunan vilâ-

yet var ancak. Akça ve altun hiç yoktu.»

.....

«Alâeddin Paşa Orhan Gazi'ye «Elhamdülillâh ki hânım seni padişah gördüm. İmdi senin askerin günden güne ziyade olsa gerektir. İmdi seninle askerine bir nişan koyalım. Gayrı leşkerde olmasın,» dedi.

«Orhan Gazi, «Kardaş, her ne kim edersen ben anı kabûl ederim» deyince Alâeddin Paşa şu cevabı verdi: «İmdi etraftaki beylerbeyilerin börkü kırmızıdır. Senin ak olsun. Orhan Gazi emir etti, Bilecik'te börk işlediler. Gaziler ve tevâbî ak börk giydiler.

«Dîvanda burma tülbent giyerlerdi. Kaçan kim, sefere gitseler börk giyerlerdi ve börkün altına şebkülâh giyerlerdi Şebkülâh nedir, önü kısa ve ardı uzundur. Âl-i Osman'da garibetler çoktur. Fakir ihtisar ettim.

«Zaman-ı evvelde taraklı ve hürmetli sakallar olurdu. Kaçan bir kişiye padişah hışmeylese sakalun kesüp eşeğe bindirirdi. Şimdiki zamanda sakalları kendi elleriyle keserler ve eşeğe binmek hod âdetleridir. Bu sakal kırkmak âdet-i kadîmi Frenk'ten kalmıştır. Frenk'ten cünüp ışıklar almışlar. Şimdiki zamanda olduğu gibi avretler saçın keserler ve erler sakalların keserler.

«Orhan Gazi bu sözü kabûl buyurdu. Bilecik'te ak börk büktürüp, Âdem gönderip Amasya'da Hacıbektaş Horasanî'den icâzet alup, evvel kendü giyüp andan tevâbî giydiler.»

Bu cümle Oruç Gazi tarihinden alınarak buraya ilâve edilmiştir ki maksat Bektaşîliği Osmanlı devleti içine konulması için kasten uydurulmuştur.

Bektaşîler seyyid olduklarını iddia ederler. Gûya sâdâd-ı Hüseynîye'den imişler. Şerîfler ile sâdâd (seyyidler) arasında fark vardır. Şerîflerin şecereleri mazbuttur. Sâdâd ise, onların şecereleri Sultan Bâyezid zamanında Seyyid Nutâ tarafından kurulan bir nakıybü'l-eşrâf tarafından tasdik edilen bir dairedir. Bunların mutlaka seyyid olması şarttır. Çünkü şeyhler seyyid olursa devlete vergi vermezler, milletten alır, tekkelerini öyle idare ederler. Hattâ Evliyâ Çelebî'de seyyidler değil de müteseyyidler hakkında şöyle bir hikâye vardır:

«Evsâf-ı Kal'a-i Şumnu:

Kanunî Sultan Süleyman Han üzre Özi eyaletinde İnebolu sancağı hududunda subaşılık ve üç yüz akça pâyesiyle şerîf kazâdır. Kal-i Emîr namında mahkeme nâibi var idi ki fudalay-ı dehrden bir zat-ı bînazîr ü bahîr, cemi' halk andan memnun ve şâkir idi. Sâdâd-ı Kirâm ve müteseyyidi gayet çok olup «Leanet Dahile Velharic» hadîs-i şerîfiyle lâneti kabûl edip, Kalmuk tatarı gözlü, zehr-i mâr sözlü, nursuz yüzlü emîrleri var. Hattâ biri Melek Ahmed Paşa'nın huzuruna bir dava için gelüp ifrat üzere feryâd ü figan ederek «Ceddim ruhu içün bu ev benim abâ ve dedelerimden kalmıştır» diye ceddine yemin ederek «vakfullah hâne mülk-i mevrûsumdur» diye feryâd ile dîvanı kapattı.

Gınâî Efendi:

— Âdem sen yeni emîr olmuşa benzersin, zira tezvîr-i dâvâya yapıştın, dedikte, müteseyyid:

— Behey Efendi, Sultan Osman Hotin seferinde buradan geçerken nakîbü'l-eşrâf gulâmı efendiden üç yüz kile arpa verüp emîr kapusuna çıkacak on bir kişi şecere aldık. On bir kişiden yedi kişi kaldı. Hani benim gibi eski emîr, dedi.

Paşa:

— Öbür emîr yoldaşların kandedir. Anları nerede bulalım? dedikte:

— İşte bunlardır, diye beş kişi gösterdi.

Beşiyle beraber kendisini dahi asla söyletmeyip hapsettiler. Ve hanelerini basup sahte şecerelerini getirerek başlarından destarlarını aldılar. Ahali-i vilâyetten ahvalleri soruldukta, ikrarları üzere müteseyyidlikleri isbat olunup yedişer yıllık tekâlîf-i örfiyye vermek üzere akraba ve taallûkatlarıyla kırk yedi

nefer kimse mahkûm oldular. İşte bu gûna müteseyyidi çok bir şehirdir. Allah islah ede.»

Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar'ın sonunda Yûnus Emre ilâhîlerinin notaları bulunmaktadır. İlâhîler şunlardır:

1 — Gönül hayran oluptur aşk elinden,
Ciğer püryan oluptur aşk elinden.

2 — Ey kardaşlar ey dervişler, acep derdim vardır benim.

3 — İdelim cevlân, kılalım seyran,
Mest olup hayran şeyh eşiğinde

4 — Ben bu aşka düşeli, Allah'la bilişeli,
Eli asâlı bize dervişler geldi.

5 — Tehî sanman siz bizi dost yüzün görüp geldim,
Bâkî devlet rüzgâr dost yüzün görüp geldim.

6 — Allah emrin tutalım, rahmetine batalım, bülbül gibi ötelim
Allah Allah kerîm Allah, rahîm Allah, Aman Allah diyelim yâhû

7 — A Sultanım sen var iken ya ben kime yalvarayım,
İsmin Ganî, Cebbâr iken ya ben kime yalvarayım.

8 — Mecnûn'a sordular Leylâ nicoldu,
Leylâ gitti adı dillerde kaldı.

9 — Ayırma beni senden Yaradan,
Düşüp ölürüm ben bu yaradan.

10 — Yar yüreğim yar, gör ki neler var.
Bu halk içinde bize güler var.

11 — Rumda Acemde âşık olduğum,
Yemen ellerinde Veyselkarânî.

12 — Ben yürürüm yane yane,
Aşk boyadı beni kane,
Ne âkılem ne dîvâne,
Gel gör beni aşk neyledi.

Bu ilâhîlerin hiçbiri Yûnus Emre'nin değildir. Tekkelerde okunan ilâhîlerin yüzde yetmişi Yûnus Emre'nin değildir.

Matbû dîvanda ilâhîlerin yarısı Yûnus Emre'nin değildir.

Âşık Yûnus'un, Derviş Yûnus'un ilâhîleri ve daha başka Yûnuslar'ın ilâhîleri vardır. Yûnus Emre ilâhîleri eski nüshalarda muhtelif şekillerde yazılmıştır. Bilhassa Said Emre'nin ilâhîleri Yûnus'a mâledilmiştir.

Aşağıda bu şâirlerin bazı eserlerini veriyoruz:

Ezelden ben bu aşkı bu mülke tutageldüm
Yarıdim anda şeksiz yine ol yâre geldüm
Bana ol yüzün nuru göründü er yüzünde
Gönül gözünü açup ol nuru göre geldüm
Ol nûru göreliden kendüzüm unutmuşam
Öyle tut Musa benim hacete Tur'a geldüm
Bana Tur ve münâcât turduğum yerde gelür
Bu dem Bâyezid benim çün gizli sırra geldüm
Aşkın esretti beni Enelhak didürür us
Korku gitti gönlümden Mansur'am dara geldüm
Mansur kadehin aldım Mecnun gölüne daldum
Çün Hakk'ı ayan buldum us şimdi nura geldüm
Bunun bundan böylesi padişah iklimidir
Dört yanım dîdar oldu ben bir hoş yere geldüm
Yerdeyken göğe ağdum gökten yere çok yağdum
Âdem donun donanup cevlânum süregeldüm
Aşktan dertli olunca dermânım vardır benim
Aşk sayrusu olanı erkândır sora geldüm
Ezelden beri bunda saâdet mülkün bulup
Hem anın içindeyim menzilim göre geldüm
Bu surete geleli adım Said olalı
Gizlendi padişahlık kulam şüküre geldüm

Said Emre

★

Bir gece yatur iken ben gafletle
Uyuma der bana server Muhammed
Gaflet uykusundan uyar gözünü
Uyuma der bana server Muhammed
Geldi bir gaflet bürüdü gözümü
İşit imdi ol mel'unun sözünü
Bana ümmet olan açar gözünü
Uyuma der bana server Muhammed
Bilmediklerini bilmek dilersen
Kalbinin pasını silmek dilersen
Eğer Hak cemalin görmek dilersen

Mevlânâ ve Şems-i Tebrîzî'yi temsil eden bir İran minyatürü.

Uyuma der bana server Muhammed
Müminler cevherdir bunda bilinmez
Anların kıymeti bunda bulunmaz
Böyle yatmak ile cemal görülmez
Uyuma der bana server Muhammed
Behey derviş, kendin girdâba atma
Hakkın buyurmadığı yerlere gitme
Derviş Yûnus sakın gafletle yatma
Uyuma der bana server Muhammed

Derviş Yûnus

✶

Hocam senin aşkın odu ciğerim pâre
baş kılur
Aşkından yanar yüreğim yandığım bana
hoş gelür
Görünce taşlar atılur, dost içün başlar
tutulur
Gelür gönülde yatılur, halimize haldaş olur
Erenler buna kalmadı, vardı yoluna
durmadı
Hakkı gerçek sevenlere cümle âlem kardaş
olur
Aşkın oduna yandığım, ağlamak oldu
güldüğüm
Dost sana zârî kıldığım münkirlere savaş
olur
Söyler isem sözüm savaş, söylemezsem
ciğerim baş

Cihan dolu yeter kulmaş her birinden bir
taş gelür
Bizim hâlimizden bilen, kimdir bize
münkir olan
Bizim sevdiğimiz Hak'tır bu halka göz kaş
olur
Nice nice zebanîler, zebûn olmuş selâtinler
Kim bu derde düşer ise ol bu yolda yavaş
olur
Derviş Yûnus bil özünü, dost açtı gönül
gözünü
Her kançaru bakar isem, dost gözüme
tudaş olur.

Derviş Yûnus

✶

Andan barü gönüldüm dost ile bile geldim
Bu âleme çıkıcak acaip hâle geldim
Ol dost açtı gözümü gösterdi kendüzümü
Gönlümdeki razımı söyleyü dile geldim
Ezel benim ilimdir, elest benim yolumdur
Ezel ile elesti ben bunda göre geldim
(Et ve deri büründüm, geldim sana
göründüm
Seni korkmasın deyü Âdem adın ura
geldim)
Bundan böylesi bilgil padişah iklimidir
Dört yanım dîdar oldu gör ne hub yere
geldim

Aşktan sayru olana dermanım vardır benim
Aşk sayrusu olanı erkândır sora geldim
Aşkın esritti beni Enelhak didirir
Korku gitti gönlümden Mansurisam dâra geldim
Ben bu yola geleli adım Said olalı
Götürüldü padişahlık kulam şüküre geldim
Said Emre

★

Hudavendâ kılam hükmüne ferman
Zira sensin benim derdime derman
Senin işlerine kimse karışmaz
Âlimler cümlesi yolunda hayran
Bezedin yeryüzün rahmet nûriyle
Yarattın gökleri bu yere sayvan
Ebedsin senden ayruğı fenadır
Kanı yel götüren Tahtın Süleyman
Kani ser vakit Şirin ile Ferhad
Kani ol Kalinus, hekim ve Lokman
Bunlar geçti belürmedi zamanı
Çürüdü tenleri canları pinhan
Oku Bismillahirrahmanirrahim
Ki senin canına ola nigehbân
Said sen sırrını cahile dime
Ne bilür sözünü dağdaki hayvan
Said Emre

★

Emir Sultan dervişleri, tesbih u senâ işleri
Dizilmiş hüma kuşları Emir Sultan türbesinde
Şeyh-ü meşayih derildi, tesbih u senâ edildi
Münkir aradan sürüldü Emir Sultan türbesinde
Feriştеler hep geldiler, saf saf olup oturdular
Sende imanı buldular Emir Sultan türbesinde
Dört köşesi ak sıvalı, içi dolu Allah nûru
Çağrışur cennet bülbülü Emir Sultan türbesinde
Tavâfa varan hacılar, kabrinde bulmaz acılar
Üçler, kırklar duacılar Emir Sultan türbesinde
Âşık Yûnus söyler sözü, âşık olmuş gönlü gözü
Unutman duadan bizi Emir Sultan türbesinde
Âşık Yûnus

★

Âşık Yûnus'un Hacı Bayram hakkındaki medhiyesi :

Şükür olsun Mevlâ'ya bize dervişler geldi
Hak katında hâceti olmuşlar geldi
Dervişler geldi şükür, anların kasdi zikir
Bâtın ilminden okur bize dervişler geldi
Dervişler uçar kuşlar, ya bunlar kande kışlar
Sahih devletlü başlar bize dervişler geldi
Hacı Bayram ilinden bergüzar var dilinden
Şeker damlar dilinden bize dervişler geldi
Âşık Yûnus kulunuz, kimsesi yok yalınız
Kurban olsun dilimiz, bize dervişler geldi

YÛNUS EMRE FERMÂYED

Doldur bize sun kadehi
Aşk şarabından ey sâkî
Ol denizden içir bize
Andan içer şeyh ve faki
Sohbetimiz ilâhîdir
Sözümüz Kesver âbıdır
Şâhımız şâhlar şâhıdır
Çalgımızdır dost firâkı
Kim ki bir dem sohbet ola
Müftî, müderris mat ola
Bir ilâhî devlet ola
Andan içen oldu bâkî
Hırka ile taç yol varmaz
Ferâceyle âlim olmaz
Din diyanet olmayıcak
Okusan kamu varakı
Okudun idi Mushâf'ı
Ha tâat gösterir safı
Çünkü amel eylemedin
Gerekse var yüz yıl oku
Bin kez hacca vardın ise
Bin kez gazâ kıldın ise
Bir kez gönül üzdün ise
Gerek var yüz yıl dahi
Gönül mü yeğ Kâbe mi yeğ
Ayıt bana aklı eren
Gönül yeğdürür zirâ kim
Gönüldedir dost durağı
Gönüllerin komşuların
Ismarladı Hak Resûle
Mîrac gecesi dost ile
Bu geleci oldu baki
Yûnus işin budürür
Tutgıl gönüller eteğin
Dilersen bâkî olasın
Gönüllerde olgıl bâkî

★

Ey kopuz ile şeşte
Aslın nedir bu işte
Sana sual sorarım
İdiver bana oşte
Eğdir ki aslım ağaç
Koyun kirişi birkaç
Gel işretim dinle geç
Aklı komaya başta
Eyidürler bana haram
Ben uğruluk değilem
Çünkü aslım mismildir
Ne var imiş kirişte
Bana kiriş dediler,
Aşka giriş dediler
Benim adım aşk verdi
Ben durmazam kolmaşta
Şâdîlik ile geldim
İşbu âleme doldum
Mürvetler düzüldüm
Kodular işbu döşte
Ağaç deri devrildi
Kiriş ile bir oldu
Aşk denizine daldı
Bahâne yok bu işte
Mevlânâ meclisinde
Saz ile sohbet oldu
Ârif ma'nîye daldı
Çün biledir ferişte
Ferişteyi anmaktan
Bilesin murad nedir
Gece gündüz biledir
Senin ile her işte
Birisi sağ omzunda
Birisi sol omzunda
Birisi hayrın yazar
Biri şer cünbüşünde
Kâğıtları tükenmez
Ne hod mürekkepleri
Aşınmaz kalemleri
Kadimdirler bu işte
Hem meyhaneye varır
Hem puthâneye girer
Bunlar saklarlar seni
Gaafilsin sen bu işte
Yûnus imdi Sübhânı
Vasfeylegil gönülde
Ayrı değil ârîften
Bu kopuz ile şeşte

★

Evliyâya münkirler hak yoluna âsîdir
Ol yola âsî olan gönüllerin pasıdır
Tattık bu aşk safâsın tâ erince mâşûka
Zîrâ ki ol dost benim derdimin devâsıdır
Henüz bu yer olmadan, gönüller
yaradılmadan
Evliyâlar vatanı pâdişah kal'asıdır
Mevlânâ Hudâvendigâr bize nazar kılalı
Anın görklü nazarı gönlümüz aynasıdır.
Miskin ol yâre miskin, gide senden
kibr ü kin
Rûzgâr gelir geçer, pes kime ne kalasıdır
Okuyuben yazmadın, yanıluben azmadın
Yûnus bu aşk sözünü kim bildi bilesidir.

★

Aşksızlara verme öğüt
Öğüdünden alur değil
Aşksız âdem hayvan olur
Hayvan öğüt bilür değil
Boz yapalak devlengeçe
Emek yeme ertegece
Anın eşi köstebektir
Salup ördek alur değil
Şah balaban şahin doğan
Zehî övmüş anı öven
Doğan zayıf olur ise
Doğanlıktan kalur değil
Kara taşa su koyarsan
Elli yıl ısladur isen
Hemen taş yine bayağı
Hünerlü taş olur değil
Yûnus olma cahillerden
Irak olma ehillerden
Cahil ne var mümin ise
Cahillikten kalur değil.

★

(Bu şiir Hacı Bektaş için yazılmış olsa gerektir.)

Nice bir besleyesin bu kad ile kaameti
Düştün dünya zevkıne, unuttun kıyâmeti
Kerametim var deyü, halka salusluk satan
Nefsin Müslüman etsün, var ise kerâmeti
Nefsin Müslüman eden Hak yoluna doğru
gider
Yarın ana iriser Muhammed şefâati
Yüz bin ile gelürse hiç şefâat bulmaya
Vay eğer olmaz ise, Allah'ın inâyeti
Yûnus Emre sen dahi gerçeklerden ola gör
Gerçek erenler imiş cümlenin ziyâreti.

Bir Avrupalı'nın fırçasından: Semâ.

★

Din ve millet sorar isen, âşıklara din ne hâcet
Âşık kişi harab olur, harab bilmez din, diyânet
Tâat kılan uçmağ için din tutmayan tamu için
Ol ikiden fâriğ olur neye benzer bu işaret
Her kim dostu sever ise dosttan yana gitmek gerek
İşi gücü dost olucak, cümle işden olur âzad
Soru hesap olmayıser dünya ahret koyana
Münkir Nekir ne sorar terk olıcak cümle murad
Havf ve rica gelmez anda varlık yokluk bırakana
İlim ü amel sığmaz anda ne terazi var ne sırat
Ol kıyamet bazarında her bir kula baş kayusı
Yûnus sen âşıklar ile hiç görmeyesin kıyamet.

★

Aşksız âdem dünyada bellü bilin ki yoktur
Her biri bir nesneye sevgisi var âşıktır.
Çalab'ın dünyasında yüz bin dürlü sevgi var
Kabûl et kendözüne gör kangısı lâyıktır
Dünyada Peygamber'in başına geldi bu aşk
Tercümanı Cebrail mâşûkası Hâlık'tır
Ömer, Osman, Ali, Mustafa, yârânları
Bu derdinin ulusu Ebûbekr Sıddîktır
Âlem fahri Muhammed Mîrâc'a ağıcağız
Çalap'tan dilediği ümmetine azıktır
Yûnus sana hakikat budürür buyurduğu
Gözünle gördüğüne dönüp bakma yazıktır

★

Gözüm seni görmek içün, elim sana ermek içün
Bugün canım yolda koyam, yarın seni bulmak içün
Bugün canım yolda koyam yarın ıvazın veresin
Arz eyleme uçmağını hiç arzum yok uçmağ içün
Benim uçmak neme gerek her kez gönlüm ana bakmaz
İşbu benim zârılığım değildürür bir bağ içün
Uçmak uçmağım didiğin, müminleri yeltediğin

Vardır ola bir kaç hûri, arzum yoktur
uçmağ içün
Bunda dahi virdin bize ol huriyi çift helâl
Andan geçti arzum tamam, arzum sana
irmek içün
Sofulara vir sen anı bana seni gerek seni
Haşa ben terk idem seni şol bir evle
çardağ içün
Yûnus hasret dürür sana, hasretini göster
ana
İşin zulüm değil ise dad eyle gil üstad içün

★

Hakikat erenlerin şer' ile bilmediler
Hakikat dirliğini riyâ dirilmediler
Hakikat bir denizdir şeriattır gemisi
Çoklar girdi gemiye denize dalmadılar
Çoklar geldi kapuya kapuyu tuttudurur
İçeriye girüben ne varın bilmediler
Şerîat oğlanları bahsedüp dâvâ kılur
Hakikat erenleri dâvâya kalmadılar
Dört kitabı şerheden hakikatte âsîdir
Zira tefsir okuyup mânâsın bilmediler
Yûnus nefsini öldür bu yola geldin ise
Nefsin öldürmeyenler bu demi bulmadılar

★

Ey dün ü gün, hak isteyen, bilmez misin
Hak kandedir
Hak'tan artık ayan nedir kanda istersen
andadır
İsteme gel Hakk'ı ırak, gönüldedir ana
durak
Sen ben demek elden bırak, gönlün içinde
candadır
Her kanda ki gözün baka Çalap hazırdır
mutlaka
Şol can ki tapmadı Hakk'a aşsısı yok
ziyandadır
Her kim ki gafletle geçer, canı zeval
suyu içer
Derviş gönlü arşta uçar, çünkü mekânı
andadır
Sûretini eyle uran, can sırrıdır dosta eren
Bâki gözdür anı gören, bu zâhir gözler
sendedir
Çün suretin uran ola, gönlün evi taran ola
Çünki geçer revan ola her çi ki bu
cihandadır
Yûnus Emre gözün aç bak, iki cihan
dopdolu Hakk
Gümân u sıtkı od'a yak, şol aşikâre
pinhandadır

★

Canım eren yolları inceden ince imiş
Süleyman'a yol gösteren şol bir karınca
imiş
Gönlüm ider varayın yine tiz gelem sana
Gönlüm bana uyduğu dostu bulunca imiş
Âşıkın gözü yaşı dün ü gün durmaz akar
Âşık kan ağladığı mâşuk sorunca imiş
İderler idi bana âvâre olur âşık
Geldi başıma gördüm ol söz yerince imiş
Dört kitabın mânîsın okudum tahsil ettim
Aradım varak varak bir nazik hece imiş
Kimesne kimesnenin cefasın götürürür ise
Ol cefa götürdüğü eli erince imiş
İki kişi söyleşür Yûnus'u görsem deyû
Biri ider ben gördüm bir âşık koca imiş.

★

Hakk'tan gelen şerbeti içtik elhamdülillâh
Şol kudret denizini geçtik elhamdülillâh
Şu karşıki dağları, meşeleri bağları
Sağlık sefalık ile aşdık elhamdülillâh
Kuru idik yaş olduk, kanatlandık kuş
olduk
Birbirimize eş olduk uçtuk elhamdülillâh
Vardığımız illere şol safa gönüllere
Halka Tapduk mânâsın saçtık elhamdülillâh
Tapduğun tapusunda, kul olduk kapusunda
Yûnus miskin çiğ idi pişti elhamdülillâh.

★

Ol dost bize gelmez ise ben dosta geru
varayın
Çekeyin cevr ü cefayı dost yüzün göre
varayın
Sermaye bir avuç toprak anı dahi aldı bu
aşk
Ne sermâye var ne dükkân pazara neye
varayın
Kurulmuştur dost dükkânı dost içine
girmiş gezer
Günahım çok gönlüm sezer ben dosta çok
yalvarayın
Hak nazar kıldığı cana bir göz ile bakmak
gerek
Ana kim ol nazar kıla ben anı nice yereyin
Tapduğum eder Yûnus'a bu aşk Hakk'a
erse gerek
Kamulardan ol yücedir ben ana nice
varayın.

(Devamı var)

Bektaşîler bir filim setini basmış, artistleri kovalamışlardı...

50 Yıl Önceki

Yazan: E. Şener

KURTULUŞ Savaşı'nın sona erdiği 1922, Türk sineması açısından da hareketli bir yıldır. 1917-21 yılları içinde — yani 5 yılda — toplam olarak 8 tane konulu film çevrilmişken (1) 1922'de Fuad Uzkınay, İstiklâl Savaşı'na ait en mütekâmil belge filmi olan «Zafer Yollarında»yı ilk şekliyle ortaya koyar, ayrıca aynı yıl tam 6 tane konulu filmin çekimine girişilir. Bunlardan Fazlı Necib'in yapımına çalıştığı 4 film (Istanbul Perisi, Lâle Devri, Istanbul Esrarı, Binbirdirek Vak'ası veya diğer adıyla Tayyarzâde) çeşitli sebeplerle bitirilemez, buna mukabil ikisinin de rejisörlüğünü Muhsin Ertuğrul'un yaptığı «Istanbul'da Bir Facia-i Aşk» la «Nur Baba» nın çekimi tamamlanır. Şimdi «Nur Baba» adlı filmi ve bu filmin setine yapılan baskını anlatacağız. Ancak daha önce, bu olayı yaratan sebeplere bakmakta fayda vardır.

1920'LERİN ÖNEMLİ ADAMI: YAKUP KADRİ...

1889'da Kahire'de doğan, Feyziye idadisinde, İzmir idadisinde, İskenderiye'deki Frères'ler okulunda okuyan Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Istanbul'a geldikten kısa bir süre sonra adını edebiyat çevrelerinde duyurmayı başarır. Servet-i

(1) Bu filmler, kronolojik sıraya göre şunlardır: «Pençe», «Casus» (S. Simavi/1917), «Himmet Ağanın İzdivacı» (Weinberg - F. Uzkınay/1916 - 1918), «Mürebbiye», «Binnaz» (A. Fehim/1919), «Bican Efendi Vekilharç», «Bican Efendi Mektep Hocası», «Bican Efendinin Rüyası» (Fikret Şadi/1921).

Nur Baba Olayı.....

«Stüdyodan dışarıya fırlayınca caddeyi tutup koşa koşa kaçmaya başladı. Korkusundan arkasına bile bakmıyordu. Yolda bu güzel kıyafetli, sevimli yüzlü Bektaşî babasına selâm veren verene idi. Kimse onun makyajla sokağa fırlamış, bir artist olduğunu farketmemişti...»

Fünun başta olmak üzere Resimli Kitap, Rebâb, Türk Yurdu, Peyâm-ı Edebî, Yeni Mecmua gibi dergilerde yayınladığı edebî yazılar kendisine edebiyat âleminde sağlam bir yer sağlar. Dünya harbinin sona erip, kuruluş mücadelesinin başlamasıyla birlikte edebiyatçı Yakup Kadri'nin yeni bir cephesi de ortaya çıkar. Falih Rıfkı Atay'la birlikte işgal altındaki Istanbul'da Anadolu'nun en gür, en mert sesidir. Yazıları, işgal Istanbul'unda antenleri Anadolu'ya dikmiş, gelecek her yeni haberde bir ümit, bir dayanak arayan Istanbullular tarafından âdetâ yutarcasına okunur. Aynı yazıların, özellikle işgal makamlarını pek memnun etmediği de açıktır. O yıllarda Yakup Kadri'nin yazdığı her edebî eser yankılar uyandırır'ken, hemen hemen her makalesi de tepkilere yol açar.

Yakup Kadri «Nur Baba» adlı romanını 1921 yılında yazar ve eser aynı yıl «Akşam» gazetesinde tefrika edilir. Romanda olaylar bir Bektaşî tekkesi etrafında dönmekte, yazar pek iyi bildiği çevreden aldığı tipler ve olaylarla tekkelerin o zamanki bozulmuş, esasından ayrılmış hâlini anlatmaktadır. Bu yüzden «Nur Baba» daha tefrika edilirken tepkiler de başlar. 1922'de kitap hâline gelince aynı tepkiler, aynı «şiddetle» devam eder, filme alınınca iş Bektaşîler'in film stüdyosunu basmalarına kadar gider.

BEKTAŞÎ TEKKESİNDE İKİ EDİP

Yakup Kadri'nin gençlik yıllarında

Aktör Papazyan.

Bektaşî'liğe, Bektaşî tekkelerine ilgi duyduğu bilinir. Meselâ, «Gençlik ve Edebiyat Hâtıralarım» adlı kitabının Yahyâ Kemal'le ilgili bölümünden aldığımız şu bölüm bir yandan iki ünlü edibin bir Bektaşî tekkesindeki intıbalarını vermesi bakımından, bir yandan da yukarıda işaret ettiğimiz ilgiyi açıklamak yönünden enteresandır:

«... Hiç unutmam, bir Nevrûz günüydü. Tekkede her yıl olduğu gibi bir bayramlaşma töreni vardı. Buna «Nevrûz âyîni» de diyebiliriz. Çünkü, Baba — âyîn-i Cem de dahil olmak üzere — bütün Hacı Bektaş Velî törelerinin yerine getirildiği «meydan» adını taşıyan geniş bir sâlin başköşesindeki postuna oturur ve bayrılık derecelerine göre birer birer önüne gelen kadın, erkek müridleriyle tarikat muhiblerine elini, dizini öptürürdü...»

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun hâtıralarından öğrendiğimize göre Bektaşî tekkelerine hayatında ilk defa o gün gi-

den Yahyâ Kemal önce pek hoşlanmamıştı. Yakup Kadri bunu şöyle anlatır:

«... Meydan'a girerken ayağından kunduralarını çıkarmak, benim arkamdan yürüyerek Baba ile musâfaha etmek, sonra işin en ağırı, bir koyun postu üzerine diz çöküp oturmak zorunda kaldığı vakit yüzü öylesine ekşimişti ve kulağımın dibinde öylesine mırıldanmaya başlamıştı ki, her an bir hadise çıkarır korkusuyla yüreğim ağzıma gelmişti... Hele, Baba «Nevrûziyye»sini okuyup sıra herkesin birbiriyle sarılıp kucaklaşmasına ve tarikat erkânına göre omuz başlarından öpmelerine gelince Yahyâ Kemal artık kendini tutamaz olmuştu... Törenin sonunda, biraz soluk almak için tekkenin bahçesine çıkınca telâşlı ve endişeli bir sesle sordu:

«— Yakup'cuğum, bütün bir geceyi burada nasıl geçireceğiz, bu Bizanslı kadın yüzleri, bu yeniçeri döküntüsü adamların pos bıyıkları karşısında?

«— Hele biraz sabret, dedim. Akşama herşey değişir. Bu, Nevrûz bayramının kurukalabalığıdır. Çok geçmeden, bunun yerini rindler, Ehl-i Diller cemiyeti alır. Zaten, bugünkü bayram merasimine ben de senin gibi ilk defa katılmış bulunuyorum ve emin ol ki, bunu senin kadar yadırgadım.»

Sonra Yakup Kadri, renkli kalemiyle o âyinden sahneler verir. Âyînin başında, durumdan pek memnun olmayan Yahyâ Kemal'in bir süre sonra meclisten pek hoşlandığını, nefes ve şarkı okuma faslından sonra âdetâ bir kâbustan uyanır gibi olduğunu anlatır. Sonraki günlerde şairin gerek kendisiyle birlikte, gerek yalnız başına Bektaşî tekkelerine epey gittiğini kaydeder, hattâ ona:

Son zevkın eğer aşk ise, ummana karış tat!
Boynundan o cânan dediğin lâşeyi silk at!

dedirten kadına bir Bektaşî tekkesinde rastladığını ilâve eder.

Bu hâtıra da göstermektedir ki Yakup Kadri Karaosmanoğlu Bektaşî tekkelerine ilgi duyan bir yazardır. Yazarın hemen her çalışmasıyla olay yaratan kişiliği, kuvvetli kalemiyle çok iyi bildiği bir alana eğilmesi yanyana gelir ve «Nur Baba» olayını yaratır.

NUR BABA'NIN KONUSU

Cevdet Kudret, Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman adlı eserinde «Nur Baba» hakkında şunları söylüyor:

«... 1915 sıralarında Türkiye'de Bektaşîlik üzerine bir takım incelemeler yayınlanması, ayrıca Bektaşî tarîkatının «esrarına» karşı toplumda, öteden beri bir merak bulunması, yazarın o sıralarda bir Bektaşî tekkesiyle ilişki kurmasına ve halkın ilgisini çeken bu çevreden romancı olarak yararlanmasına yol açmıştır. Yakup Kadri'nin edebiyat çevresi dışındaki halk arasında da tınınmsaını sağlayacak bu eserde bölüm başlıkları dahi halkın merakını «arttıracak» yoldadır: Bir Bektaşî tekkesinde mumlar nasıl söner? Bir Bektaşî şeyhi nasıl yetişir? Bir zahir nasıl irşâd edilir? Hacı Bektaş çırağı etrafında iki beyaz pervane, Nur Baba Dergâhı'nda misli görülmemiş bir âyîn-i cem vs...»

«Nur Baba» nın konusu kısaca, şöyledir: Nur Baba bir Bektaşî şeyhidir. Kendini ömrün sınırlı olduğuna, bu sınırlı ömür içinde de insanın hayattan mümkün olduğu kadar istifade etmesi gerektiği felsefesine bağlamıştır. Tipik bir para canlısıdır, kadınlara da çok düşkündür. Yakışıklı, kadınları cezbeden bir tiptir Nur Baba. Ayrıca şeyh oluşu kadınlarla ilişkilerinde de kendisine büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Önce, tekkeye şeyh olabilmek için ölen şeyhin karısı Celile Bacı ile evlenir... Bir süre sonra Zibâ adlı zengin bir kadınla ilişki kurar. Sonra Zibâ hanımın yeğeni olan Nigâr şeyhin hayatına girer. Nigâr, Celile Bacı'dan da Zibâ hanımdan da gençtir, ikisinden de güzeldir. Nur Baba bu evli barklı, hâli vakti yerinde kadınla da iliş-

ki kurmakta bir mahzur görmez. Nigâr, Nur Baba uğruna evini barkını terkeder, nesi var nesi yoksa hepsini tekkeye bağışlar... Bir süre sonra Nur Baba ondan da bıkar, kendinden çok genç bir kız olan Süheylâ ile evlenir...

«NUR BABA» SİNEMADA

Nur Baba'nın kitap hâlinde yayınlandığı yıl, Kemal Film şirketi de film yapımcılığına başlamış, rejisörlüğe de Muhsin Ertuğrul'u getirmişti. Ertuğrul, bu şirket hesabına önce Istanbul'da Bir Facia-i Aşk'ı çevirdi, sonra Nur Baba'yı ele aldı. Eserin konusu sinemaya pek uygun olmadığı için ilk bakışta, bu seçim şaşırtıcı görünebilir. Hele, sonraki yıllarda Muhsin Ertuğrul'un devamlı olarak piyesleri sinemaya aktardığı göz önüne alınırsa... Ancak, aynı yıl çevrilen öteki film de dikkate alınırsa ilk bakışta şaşırtıcı gibi görünen durumun aslında normal olduğu meydana çıkar. Muhsin Ertuğrul 1922'de çevirdiği iki filmin konusunu da sansasyon yaratan iki olaydan almaktadır. Bu seçime etkili olan bir diğer sebep de Ertuğrul'un o yıl Dârülbedâyî ile bir ilişkisinin olmayışı ve ayrıldığı bir tiyatronun repertuarından yararlanmak istemeyişi gösterilebilir.

Nur Baba'nın çekimine, Kemal Film'in Eyüp'teki stdüyosunda başlandı. Filmin kameramanı Fuat Uzkınay'dı. Vasfi Rıza Zobu, Behzad Butak, İ. Galip Arcan, Mme. Sarmatova, Refik Kemal Arduman, Kemal Küçük, Anna Mariyeviç, Aznif, Emin Beliğ Belli, Sepetçi Ali Rıza ve Vahram Papazyan da filmin oyuncu kadrosunu meydana getiriyorlardı.

Baskın hakkında en derli toplu bilgi, Rakım Çalapala'nın 1 ağustos 1944'te Yıldız dergisinde yayınlanan yazısında vardır. Çalapala, bu yazısında olayı şöyle anlatır:

«... İnsan zanneder ki bütün Bektaşîler şakaya tahammülü fazla, her hareketi hoş görebilen deryâdil insanlardır. Hayır! Meğer bu zan ne kadar da yanlışmış, böyle olmayan Bektaşîler de varmış. Bu, Yakup Kadri'nin «Nur Baba» adlı romanı çıktığı zaman belli oldu.

Roman o zaman büyük dedikodulara sebep olmuştu. Ama, Kemal Film stüdyosunda filme almağa kalkışılınca işin rengi birdenbire değişti. Bektaşî tekkelerinin sadık mensupları «Defterdarlık'taki stüdyoda Bektaşîlik aleyhine bir film çevriliyormuş» diye ayaklandılar.

«Daha doğrusu, ayaklanmışlar. İş sonradan anlaşıldı. Bakın nasıl?

«Dekorlar yapılmış, roller dağıtılmış, çalışmalara yeni başlanmıştı. Nur Baba rolünü rahmetli Emin Beliğ Belli oynuyordu. İkinci mühim rolü de şimdi Rusya'da devlet artistlerinden olan meşhur Papazyan almıştı (2)...

«... Diğer rollerde Behzad Butak, Vasfi Rıza Zobu, rahmetli komik Ali Rıza vesaire vardı... Bu filmin başrollerinde de Rusya'dan kaçmış beyaz Rus kadınları oynuyordu, ikinci üçüncü sınıf rolleri de tiyatro sahnelerimizde oynayan Ermeni kadınları yapıyordu.

«Bir gün stüdyoda çalışırken bir gürültü, bir patırtı koptu. Bir alay Bektaşî dervişi stüdyoya baskın yapmıştı. Bektaşîlik aleyhine film çeviriyorlar diye artistlerin üzerine bir yürüyüş yürüdüler, dekorların üzerine bir saldırış saldırdılar ki demeyin gitsin... Herkes çil yavrusu gibi bir tarafa dağıldı.

UNKAPANI'NA KADAR KOŞAN ARTİST

«... Bu arada en çok korkan da, zavallı Papazyan olmuştu. İhtimal, ele geçerse bir güzel dayak yiyeceğinden, belki de paralanacağından korkuyordu. Hakkı da yok değildi hani! Arkasındaki

(1) Tam adı Vahram Papazyan olan sanatçı Meşrutiyet dönemi Türk tiyatrosunun önde gelen isimlerinden biriydi. (Tanınmış tiyatro tarihçisi Metin And, «Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu» adlı eserinde Papazyan'ın bir süre ünlü tiyatro sanatçısı Novelli'ye çıraklık ettiğini, onun yanında staj yapıp tiyatro alanında bilgi ve görgüsünü arttırdığını kaydediyor. Papazyan baskın olayından bir süre sonra Rusya'ya gider, hattâ orada bir ara «en iyi Othello oynayan artist» olarak şöhret yapar.

Nur Baba'dan bir sahne.

Bektaşî urbalarına, çenesindeki takma sakala rağmen değil Bektaşî, Müslüman bile değildi.

«Stüdyodan dışarı fırlayınca caddeyi tutup koşa koşa kaçmaya başladı. Korkusundan, arkasına bile bakmıyordu. Unkapanı'na kadar soluk soluğa geldi. Yolda bu güzel kıyafetli, sevimli yüzlü Bektaşî babasına selâm veren verene idi. Kimse onun makyajla sokağa fırlamış, stüdyo baskınından kaçan bir artist olduğunu farketmemişti.

«Papazyan, Unkapanı'nda bir faytona atladı, evine kaçtı. Ertesi gün zabıta işe el koymuş, stüdyo muhafaza altına alınmış, yeniden çalışmalara başlanmıştı. Fakat Papazyan'ın gözü o kadar yılmıştı ki, bir daha bu rolü oynamak için kendisini razı etmek mümkün olmadı. Onun son derece korkmuş olduğunu ve tekrar Bektaşî elbisesini sırtına giymiyeceğini anlayan rejisör rolü kendisi oynamak zorunda kaldı...»

Kemal Film'in iki kurucusundan Şakir Seden'in anlattıklarına göre bu, ilk baskındır... Sonraki günlerde alınan sıkı inzibat tedbirleri karşısında böyle bir olaya rastlanmamış, ama filmin ilgilileri sık sık imzasız tehdit mektupları almışlar, aynı tehditler filmin sonuna yaklaşıldığı günlerde bu defa sinema sahiplerine yöneltilmiş, birçok sinema salonu sahibi, kapılarının kırılacağından, salonlarının tahrip edileceğinden korkarak filmi oynatmaktan sarfınazar etmişlerdir.

1922 yılında film tamamlanır ama o yıl piyasaya çıkmaz... Bunun sebebi kesin olarak belli değildir. Filmin sahibi olan Şakir Seden de filmin o yıl vizyona girmeyiş sebebini hatırlayamaz (!). Ertesi yıl —yani 1923'de— Nur Baba isim değiştirerek, «Boğaziçi Esrarı» adıyla sinemalarda oynatılmaya başlanır. Ne var ki, adının değişmesine rağmen çok kişi «Boğaziçi Esrarı»nın Nur Baba olduğunu bilmektedir. Film ilk gösterildiği günlerde halkın büyük ilgisiyle karşılanınca, bir süre önce filmi oynatmaktan sarfınazar eden sinemacılar şirkete teklif üstüne teklif yağdırmaya başlarlar.

Girit'e Kaçak Silâh Götüren

Arkadi Vapuru Nasıl Yakalandı?

Yazan: Emrullah Nutku

1867 yılı ağustos ayının 21. pazartesi gününü salıya bağlayan gece yarısında, Girit adasının güney sularında batıya doğru seyreden, İzzeddin vapurunun kaptan köprüsünde 63 yaşında dinç, kuru yüzlü, uzun boylu bir subay serdümene yavaşça seslendi:

— Viya böyle Ömer!.. Serdümen Ömer çavuş kumandayı tekrarladı:

— Viya beybaba!..

Komutan Gamsız Hasan Bey bu sesi alınca derin bir nefes aldı. Gece zifiri karanlıktı. Bulutlu gökyüzünde bir tek yıldız bile görünmüyordu. Girit adasının güney kıyıları da ışıksızdı. Uzaklarda bir karaltı hâlinde, ancak tecrübeli bir denizci gözüyle görülebilen dağların tepelerinde tek tük ateşler yakıldığı farkediliyordu.

İzzeddin vapurunun komutanı sağkolağası Gamsız Hasan Bey belirsiz bir heyecan içindeydi. Gemisinin baş tarafında köpüklenerek yuvarlanan dalgacıkların fosforlu kıvrıntılarını daha iyi görebilmek için iskandil tavasının ucuna kadar gitti, elini küpeşteye vurarak «Yürü yavrum!» diye gemisini okşadı. Hem gemisini hem de kendi ruhunu gayrete getirdi. İskele baş omuzluktan esen ılık lodos rüzgârı ona Afrika kıyılarından hâtıralar getirmiş gibiydi, gözleri daldı, otuz yıl geride kalmış bir olayın hayaline saplandı. Sonra da bütün hayatı dile geldi. 1804 yılında Hemşin'de doğmuştu. Yeniçeriliğin kaldırılmasıyle başlayan reform sırasında Istanbul'a kura neferi olarak gelmiş, deniz eri olarak donanmaya katılmıştı. 1838 yılında Osmanlı donanmasını Mısır'a kaçıran Firarî Ahmed Fevzi Paşa'nın filosunda topçu çavuşluğuna yükselmişti.

Kapdan paşa gemi komutanlarını aldatarak, donanmayı İskenderiye limanına götürüp, Mısır Valisi M. Ali Paşa'ya teslim etmişti. Bu ihaneti sezen bazı gemi komutanları ile subaylar bir gece er elbisesi giyerek bir ışkampavya donattılar, yelken ve kürekle günlerce seyrede-

rek, tehlikeli bir yolculuktan sonra Rodos'a ve oradan da ana vatana kavuştular.

Bu kaçış olayı erlere de bulaştı, Hasan Çavuş da, kendisine uyan erlerle donattığı bir ışkampavya ile İskenderiye'den kaçmıştı. Bu sulardan geçerek engin denize açılmışlardı. Çok tecrübeli bir asker olan Hasan tedbirli davranmış, 12 çift kürekli filikasına su damacanaları ve yeterli erzakla beraber bir pusula, 10 kadar tüfek de almayı unutmamıştı. Ayrıca bir de küçük top kaçırmayı başarmıştı. İskenderiye'den çıktıklarının ertesi günü, bir eli dümenin yekesinde diğer eliyle güneşten kamaşan gözlerini siperleyip gölgeleyerek ufukları seyrettiği sırada İskenderiye yönünde ufukta bir duman görmüş, bunu tayfasına da gösterince dikkat kesilen gözler, yarım saat sonra, bunun kendilerini yakalamaya gelen bir gemi olduğunu anlamışlardı. Hasan Çavuş:

— «Arkadaşlar, davranın yakalanmayalım!» diye öğüt vermekle beraber topu ışkampavyanın kıç tarafına tâbiye etmiş ve namlusuna mermi de sürmüştü. Kendilerini takip eden Mısır vapuru hızla yaklaşıyordu ki «foga!» komutasıyla küçük topun ağzından fırlayan mermi, yandan çarklı vapurun, davlumbazını ve tekneyi yürüten çarklarına rastladı, gemiyi durdurdu. Hiç beklemediği bir saldırıya uğrayan gemide şaşkınlık ve panik alâmetleri görülünce filikadakiler de hızla kürek çekerek kısa sürede belâdan kurtuldular. Gemiden uzaklaşmalarından epey sonra atılan mermiler artık onlara yetişemez oldu. Bu tehlikeyi atlattıktan birkaç gün sonra Hasan Çavuş ve tayfası aç, susuz Kıbrıs adasına varmışlardı. Yorgun ve bitkindiler. Bu tüyler ürpertici acı hâtıra, hayatında hiç unutamadığı, belli başlı olaydı. Ama bu yüzden subay olmuş «Hümâ-pervâz» ve «Kılıç-Ali» gemilerinde komutanlık etmiş, geniş bir denizcilik tecrübesi kazanmıştı. İşte şimdi de İzzeddin vapurunun komutanı olarak görev başındaydı. Gemisini çok seviyordu. 1075 tonluk, 12 mil yolu olan, İngiliz yapısı bu geminin altı tane 12 librelik topu vardı.

O gece, bütün ışıkları söndürülmüş olarak, son süratle yol alan gemisinin bu sularda önemli bir görevi vardı. Mora isyanıyla istiklâlini kazanan Yunanistan, Girit adasına el atmış, adadaki Rum halkını kışkırtarak ayaklandırmıştı. Bu adayı da kendi topraklarına katmak için uğraşıyordu. Girit ayaklanmasını bastırmak için oraya gönderilen Türk gemileri arasında İzzeddin vapuru da görev almış, adanın ablukasına katılmıştı. Yunanistan, Girit'te ayaklanan Rum halkına silâh, cephane ve erzak yardımı yapabilmek için beş tane yeni vapur satın almıştı. «Girit», «Hidra», «Enosis», «Panteleon» ve «Arkadi» diye adlandırdığı bu vapurlar 13-14 mil yollu o devrin süratli gemileriydi. Hepsinde üçer tane top vardı. Bu gemiler tecrübeli kaptanlar elinde, Yunanistan'la Girit adası arasında mekik dokuyorlardı.

Türk donanması bütün adayı çepeçevre abluka etmeye yeterli olmadığından bunların yaptığı silâh kaçakçılığı önlenemiyordu. Âsîler kuvvetlenip dayanıyor, ayaklanma bir yıldan beri sürüp gidiyordu.

Donanma komutanı Müşir Vesim Paşa, filosuyla bu sulara gelir gelmez ciddî tedbirler almıştı. Temmuzun altısından ağustosun on beşine kadar devam eden Sfakia muharebeleri sonunda âsî çetelerden bir kısmının, son döküntüleri Asprono mağaralarına sığınmışlardı. Yunanistan'dan gelecek yardımı bekliyorlardı. Bu yardımı önlemek için Tâlia ve İzzeddin vapurları altı günden beri güney Girit kıyılarında karakol geziyor, kuş uçurtmuyorlardı. Müşir Vesim Paşa'nın adayı kuşatma görevi alan gemi komutanlarını gemisinde toplayarak verdiği kesin emirleri şu cümlelerle özetliyebiliriz: «Bilhassa güneş battıktan sonra sa-

at üçe kadar etrafı çok iyi gözetleyiniz. Bu suları iyi bilen kaçakçılar karanlığın en koyu saatlerinde adaya sokulacaklardır. Rebîülâhırın ortalarına giriyoruz. Gece 3'te (alaturka saat) ay tam yuvarlak olarak doğacak ve bir av yakalamak zor olmayacaktır.»

Gamsız Hasan Bey'in kulaklarında bu son cümlenin yankıları hâlâ duruyordu. Altı günden beri bu sularda gece gündüz karakol geziyor, avını kaçırmamaya çalışıyordu. Kartal bakışlı gözlerini ufuklardan ayırmıyor, kımıldayan gölgeler arıyordu. Galyos adası iskele kıç omuzluğunda kalmıştı, tepelerinde yakılan ışıklar bu adada, kaçakçılara kılavuzluk eden, casuslar bulunduğunu anlatıyordu. Girit adasının güney kıyılarında ise hiç bir ışık yoktu. Baş tarafta zayıf bir ışık sezen Gamsız Hasan Bey, dikkatle bakınca gemi imamı İsmail Efendi'nin sigara içtiğini görerek seslendi:

— Söndür sigaranı Hoca Efendi! Bu sırada geminin iskele bordasında, bir kaç kilometre uzakta bir karaltı farketti. Dürbünüyle bir süre baktıktan sonra, aradığını bulmuş olmanın sevinçli telâşıyla serdümene emir verdi:

— İskele alabanda!... Sancak top başına hazırol...

Gemi sol tarafa hızla dönerken güvertede koşuşmalar başladı, topçular mevzilerine girdiler. Komutan yeleğinin sol cebinden çıkardığı fosforlu saatine baktı. Üçe on vardı. Bir kaç dakika geçmeden ikinci ve sert bir komuta işitildi:

— Foga!

İzzeddin vapurunun sancak bordasındaki toplar ateş etmeğe başladılar.

Sancak baş omuzlukta bin metre uzakta İzzeddin vapurunun önünden kaçmak isteyen süratli gemi, Yunan kaçakçı gemisi «Arkadi» idi. Pruvasında köpüklenen dalgaların fosforlu izleri bütün gemi boyunca ışıldıyordu. Bacalarından alevli dumanların saçılması, daha hızlı yol almak ve kaçmak istediğini belli ediyordu, hem de sahile doğru gidiyordu.

Gamsız Hasan Bey buna sevindi, o da zaten avını sahille kendi arasına almak istiyordu. İskele alabanda manevrasıyle sancak toplarını kullanması bundandı. Baş taraftaki gözcüler Hasan Kaptan'a bağırdılar:

— Arkadi, Arkadi!...

Yunanlılar'ın yeni satın aldıkları beş süratli gemiden biriydi bu; 14 mil sürati, güvertesinde 30 librelik 3 topu vardı. Barut ve erzak yüklüydü. Kaçak olarak Girit'e 12'nci seferini yapıyordu.

Arkadi'nin kaptanı süratinin fazlalığı ve toplarının büyüklüğüne güvenerek Türk gemisine aldırış etmemişti. O da top ateşine karşılık verdi, bu suretle savaş başlamış oldu. Yunanlı kaptan Türk donanmasının bu sularda olmasına rağmen adaya 12. seferini yaparak yürekliliğini göstermişti, ne vartalar atlatmıştı. Bu defa da kurtulacağını umuyordu.

İki gemi de borda bordaya dövüşerek son hızlarıyla seyrediyor, birbirlerine mermi ve ateş yağdırıyorlardı. Türk nişancıları daha usta olduklarını kısa süre içinde belli ettiler. Arkadi'nin bacaları top mermileriyle delik deşik olmuştu. Bu yüzden sitim basıncı düşmüş, gemi yolundan kalmıştı. Artık av uçamıyor, kaçamıyordu. Arkadi kaptanının asabî kumandaları İzzeddin'den işitiliyordu. Bu küfürlü bağırışlar arasında yaralananların çığlıkları da duyuluyordu; gemiler birbirlerine o kadar yaklaşmışlardı. Yakaladığı avını elinden kaçırmamak isteyen ve her türlü tedbirini almış olan Gamsız Hasan Bey, Arkadi'yi topla batırmaktan vazgeçti. Onu diri diri yakalayacaktı. İkinci kaptana emir verdi:

— Efendi Kaptan, rampa edeceğim, hazırol, tertibatını al!

Gemisini biraz daha sancağa aldırdı, bu sırada Arkadi de karaya gitmemek için alabanda sancak etti, az kalsın çarpışacaklardı. Şimdi her iki gemi lodosa dönmüş, kıyıdan uzaklaşmaya başlamışlardı. Arkadi'nin engine kaçmak istediği anlaşılıyordu. Kriyo burnuna doğru dön-

O devirde padişah olan Sultan Aziz.

dü, patlamasından korktukları barut fıçılarını tayfalar denize atıyorlardı. Geminin hareketinde de düzensizlik olduğu görülüyordu. Dümencileri, belki de kaptanları vurulmuş, yaralanmış olmalıydı. Top atışları seyrekleşmişti. Amiral'in dediği gibi, saat üçü geçince doğu ufkundan yükselen tam yuvarlak yüzlü ay etrafı oldukça aydınlatmıştı. Altın çerçeveli bir ayna gibi ışık saçan denizin yüzünü parlattığı zaman Arkadi'nin, İzzeddin'in elinden kurtulmak için, son çabalarını harcadığı görülüyordu. Ama bu çabalar faydasızdı. Türk gemisi Arkadi'ye çok yaklaşmıştı, artık yüreklilik ve bilek gücü son kozunu oynayacaktı. Gamsız Hasan Bey'in dik sesli komutası tekrar duyuldu:

— Sancak bordasına rampal

Sonra serdümene dönerek yavaşça seslendi:

— Usulca yaslanıver ben gidiyorum...

Gamsız Hasan Bey kaptan köşkünden aşağı inerken eğri kılıcını kınından çekmişti. Güverteye fırladı ve bağırdı:

— Haydi aslanlarım göreyim sizi!..

Bütün tayfa coşmuştu. İzzeddin, iskele baş omuzluğuyla Arkadi'ye hafifçe bindirdiği zaman kancacılar iki gemiyi birbirine bağladılar. Silâhşorlar yatağanlarıyla düşman gemisinin güvertesine atladılar. Korsanlık devrini andıran müthiş bir boğuşma başladı. Kaçakçılar paniğe kapılmışlardı. Her iki geminin makineleri de durmuştu, Arkadi'nin baş güvertesinde kılıçlar, baltalar işlemekte, kelleler düşürülmekteydi. Kıç güvertede de yangınlar başlamıştı. Yükselen alevler İzzeddin'i de tehlikeye sokacaktı. Gamsız Hasan Bey yeterli derecede hasar verdikten sonra silâhşörlerini alıp gemisine döndü. Tornistanla Arkadi'den

ayrıldı. Toplarına tekrar ateş emrini verdi. Arkadi'nin armalarına ateş etmeye başladılar. Kaçakçı gemisi, Alafanis kayalıklarına doğru, ağır ağır sürükleniyordu, oturmak üzereydi; buna engel olmak ve gemiyi batmadan ele geçirmek için Türk gemicileri bir hamle yapıp tekrar rampa etmek istedilerse de Hasan Kaptan yanan geminin alevlerinin kendi gemisine de atlayacağını düşünerek bundan vazgeçti. Bu isabetli bir hareketti, fazla cesaret zararlı olacaktı. Arkadi'de patlamalar oluyordu, gemide idare kalmamıştı. Karaya oturdu ve battı.

Ertesi sabah olay yerine gelen Mahmudiye zırhlı fırkateyni batık gemiyi kurtarma işine girişti. Evvelâ toplarını çıkarıp aldı, sonra makineleri söküldü ve çıkarıldı. Birkaç günlük uğraşmalar sonunda, delikleri kapattılar ve tekneyi yüzdürdüler. Yedeğe alınarak önce Hanya limanına sonra da Istanbul'a getirilen gemi tamir ve donatılmak üzere Haliçteki taş kızağa çekildi.

Gamsız Hasan Bey ve tayfası, parlak başarı ve kahramanlıklarının karşılığını gördüler. Hasan Bey, iki rütbe yükseltilerek miralay; başmakinist ile ikinci kaptan da binbaşı oldular.

Bir Açıklama

Hayat Tarih mecmuasının eylül 1972 tarihli sayısında Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa hakkındaki yazımıza karşı serdedilen itirazı cevapsız bırakmamayı, tarihî gerçekleri aydınlatmak bakımından, gerekli bir görev sayıyorum.

1) Bir otobiyografi olmayan bu yazı sadece denizci yazar merhum yarbay Süleyman Nutkî Bey'in, daha önce yayınlanan, hatıralarından aynen alınarak «Bir Ansiklopedinin Başına Gelenler» yazısıyla alâkalıdır ve arşivle bir ilgisi yoktur.

2) Osman Paşa Sinop muharebesinde şehit olmamış, yaralı olarak Ruslar'a esir düşmüştür. Sinop'ta şehit olan tek amiral riyâle Hüseyin Paşa'dır. Sinop'ta Seyyid Bilâl türbesine defnedilen bu amiral Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa'nın babasıdır.

3) Hasan Paşa'nın bahriye nazırlığı 1881 yılından, öldüğü 1903 yılına kadardır ki yirmi iki yıl eder; bizim yazımızda 24 rakkamıyla gösterilmesi ancak bir daktilo hatası olup gözümüzden kaçmıştır.

Yazımızdaki ifadeler göz önünde dururken Hasan Paşa'nın methiyesinin yapıldığı söylenebilir mi?

«Ertuğrul fırkateyni faciası» adındaki kitabı ilk yazan ve belgeleriyle facia olduğunu tesbit eden de yine Süleyman Nutkî Bey'dir. Süleyman Nutkî Bey'in üyesi ve müdür olarak 14 yıl hizmet ettiği, «Cerîde-i Bahriyye» ile «Mecmua-i Fünûn-ı Bahriyye»nin yayınlandığı Bahriye Fen Komisyonu sırf bir neşriyat organıydı ve Bozcaadalı'nın kuklası olmamıştı. Kaldı ki yazıda Ertuğrul fırkateynin faciaya sevkedilişinde sorumlu gösterilen bu komisyon, bir muayene heyeti veya nezaret kurulu değildi.

Açıklama yazısında konuyla ilgili olmayan hususlar, cevap verilmesi gerekmiyecek kadar hissî görülmüştür. Elbette Hasan Paşa'nın sorumluluk devresine rastlayan Abdülhamid devrinde jurnalcılık almış, yürümüştü. Ama harbiye ve tıbbiye mekteplerinin kurbanları yanında kaç tane bahriyelinin zulüm ve gadra uğradığı bellidir.

Bu gerçekleri biz bugün faraziye ve nazariyeler ve kıyaslamalarla ölçemeyiz. O devri yaşamış insanların hâtıra ve nakillerine saygı göstermemiz gerekir, aksi taktirde tarih yazarı olamayız.

Süleyman Nutkî Bey'in, ölümünden bir yıl önce yazdığı bu hatıralara, bir de kendi hatıramızı da ekleyerek yazımıza son vermek istiyoruz. Hayatının son yıllarında artık gözleri görmeyen Nutkî Bey yazılarını oğullarına dikte ettirir, gazeteleri onlara okutup dinlerdi. Cumhuriyetin ilân edildiği 29 ekim akşamı Haydarpaşa'daki evinin balkonunda dinlenirken Selimiye'den atılan top seslerini sonuna kadar çocuklarına saydırarak 101 olduğunu anlayınca çok sevinmişti. Denebilir ki Abdülhamid devrini yaşamış insanlardan hiç biri cumhuriyetin ilânına onun kadar sevinmemiştir. Nitekim o gece sevincinden gözleri tekrar görmeye başlamış ve bakkaldan acele on tane sarı okul defteri aldırarak onları kendi eliyle doldurmuştur.

Deniz yazarlarından Ali Rıza Seyfioğlu, onun bu hâtıralarının başına şu tanıtmayı eklemiştir:

«Yarbay rütbesinde bahriyeden emekli olarak Tanrı rahmetine kavuşan bu insan için denizciliğimizin irfan öğretmeni, bahriye kültürümüzün temellerini atan en mümtaz şahsiyeti demek hiç de yanlış olmaz.

Bütün gençliğini deniz üstünde ve en uzak seferlerde geçirdikten sonra minimini, çürük «Akkâ» ganbotuyla 1882 yılında yaptığı maceralı Basra seferini, o zaman Ahmed Mithad Efendi'nin «Tercüman-ı Hakikat» gazetesinde yayınlatmakla gazeteciliğe başlamış olan Süleyman Nutkî Bey, Bahriye Fen Komisyonu'na girince, aylık «Mecmua-i Fünûn-ı Bahriyye» ile haftalık «Cerîde-i Bahriyye»yi çıkarmaya başladı.

Üç yüz yıl önce Kâtip Çelebî'nin yazdığı mâruf eserden başka deniz tarihi olmayan milletimize, Abdülhamid idaresinin gösterdiği güçlüklere rağmen, «Muharebat-ı Bahriyye-i Osmaniyye» adlı ilk tam deniz tarihini yazdı. Bunları «Bahriye Kura Neferi», «Bahriye Mühendisinin Refikı», «Kamus-ı Bahrî», «Istılâhât-ı Bahriyye», «Aden Körfezi Rehberi», «Denizde Men'-i Müsademe Nizamnamesine Şerh» ve daha birçok fennî ve meslekî kitap ve eserler takip etti.

Süleyman Nutkî Bey deniz mecmuasıyla ceridesine yıllarca yazı yazdığı sırada meslek için de fiilen çok çalışmıştır.

Bahriye matbaasında deniz haritalarının basılması sanatının ilerletilmesini teşvik etmiş, hele bu sırada bir bahriye müzesi tesisi gibi büyük ve güç bir işe de girişerek bunu da başarmıştır. Bu başarı hem millî denizciliğimiz, hem de Türklük adına en hayırlı işlerden biri olmuştur.

Nutkî Bey emekliye ayrıldıktan sonra eskiden beri karasularımızda ve Istanbul limanında gemilere kılavuzluk işini tatlısu Frenkleri'nin, Maltız gemicilerin, Rumlar'ın ve Yunan tebaasıyla bu işe büyük sermaye koyan İngilizler'in inhisarından kurtarıp Türk gemicilerine hasretmek mücadelesine girişmiş ve sonunda buna da muvaffak olmuştur. Onun için Deniz Müzesi'nin olduğu kadar, kılavuzluğun da manevî babası sayılabilir. Bu işe gerekli önemi vermeyen, yardım etmeyen o zamanki hükümet ricalimize karşı neşretmiş olduğu siyah kitap o mücadele yıllarının destanıdır.

Süleyman Nutkî Bey bu kadar hizmetlerine ve tanınmış zamanının en bilgili ve parlak deniz subayı olmasına rağmen, fikir istiklâlinden ve kimseye boyun eğmemesinden dolayı yarbay rütbesinden yukarı çıkamamıştır. II. Sultan Hamid'in 22 yıllık bahriye nazırı Bozcaadalı Hasan Paşa onun hakkında:

— Nutkî'ye icab ederse para vermeli, fakat rütbe vermemeli! demiştir. Ama o yaptığı hizmetlerin karşılığında para da almamıştır.

E. N.

Hain Subaşının Âkıbeti

Yazan: İhsan Birinci

1624 YILINDA Bağdad şehrinde yeniçeri ile azeblerin ağalığını deruhde eden Bekir Subaşı namında biri vardı. Kısa zamanda beldenin eşrafı arasına girmiş, sonsuz nüfuz ve kuvvet sahibi bir mütegallibe olmuştu... Çok sert tabiatlıydı; astığı astık, kestiği kestikti.

Artık çekilmez hâle gelen bu gaddar adamın izalesi gerekiyordu. Bunun için de Diyarbekir valisi Hâfız Ahmed Paşa, Bekir Subaşı'nın tedibine memur edildi. Bütün Kürt beyleri ve o tarafın sancak beyleri Hâfız Paşa'nın emrine girdiler. Bağdad önüne gelindiği zaman, önce âsî ağaya şehre bir paşayı vali olarak kabûl edecek olursa bütün cürümlerinin affedileceğini bildirdiler. Bekir Subaşı istenileni kabûl etmediği gibi, İran Şahı Abbas'a gizlice uçurduğu haberde, valiliği kendisine verilmek şartile, şehri onlara teslim edeceğini bildirmişti.

Bu düpedüz ihanetti... Cazib teklifi alan Şah Abbas, Karcıgay Han komutasında 30.000 kişilik ordusunu sür'atle Bağdad üzerine gönderdi. İlk anda Hâfız Paşa'ya ilettikleri mektupta «Bekir Subaşı şahımıza dehalet etti, Bağdad şahındır. Sulha mugayir iş görmeyin. Bağdad önünden çekilip gidin!...» deniliyordu.

Az sonra da hain Bekir, Safî-Kulu Han'ın başında bulunduğu İran'ın öncü kuvvetine Bağdad kapılarını açıp içeri alınca, durum oldukça vahamet kesbetti. Artık şehirde «Bağdad şahındır!... Bekir Han şah kuludur!...» diye tellâllar bağırıyordu. Burada sonucun gittikçe kötüye gittiğini gören Hâfız Paşa, işin hiyle ile hallini düşünerek harekete geçti.

Alelacele şehre soktuğu adamları vasıtasiyle, Bağdad eyaletinin Bekir Subaşı'ya verildiğini ilân etti. Böyle davranışının semeresini de gördü. Nitekim çok geçmeden âsî ağanın yaptığına pişman olduğu haberi geldi. Şehre soktuğu Safî Han'ı oyalama yolunu tutuyordu. Üstüste verdiği ziyafetlerinin birinde şüphelenen İran'lı komutan dayanamayıp:

— Nimet ziyade ola, kale anahtarları nerede?

sualine, Bekir Subaşı:

— Şahın ve Karcıgay Han'ın ömrü uzun olsun. Bizi Osmanlı galebesinden kurtardınız... Komşuya yardım padişahlık mürüvvetidir. Şimdilik hediyelerimizi şaha götürün!...

cevabını verince, Safî Han hiddetle ayağa kalkıp:

— Bu ne maskaralıktır!... diye bağırdı.

Bu harekete Bekir Subaşı da Şah Abbas'ın kendisine gönderdiği taca bir tekme vurup, İranlılar'ın önüne atmakla karşılık verdi:

— Padişahımız cürmümüzü affetti. Üstelik de istediğim Bağdad eyaletini verdi... Gidip ahvali şahınıza bildirin!... deyip, emrindekilere verdiği ânî bir emirle, sarayda bulunan İranlılar'ın etrafını sararak, karınlarını yarmak suretiyle kale bentlerinden başaşağı astırdı. Neye uğradıklarını şaşıran diğerleri de şehri terke mecbur oldular.

Şah Abbas için artık ok yaydan çıkmıştı... İran, Türkiye ile savaşı göze alıyordu. Bu defa Bağdad önlerine gelen ordunun başında bizzat şah da vardı. Fakat maalesef Osmanlı hükûmeti bu harekete karşı kayıtsız kalmıştı. İşte bu sebeple, Bağdad İranlılar'ın eline geçmiş oldu.

O anda ikinci bir ihanet sahnesini görüyoruz... Bu ihanet doğrudan doğruya Bekir Subaşı'ya karşı idi. Hem de öz oğlu tarafından. Fırsattan istifadeye kalkışan öz oğlu Mehmed, Şah Abbas'a gidereh şehrin valiliğini kendisine verilmesi şartiyle kaleyi ve babasını teslime razı olduğunu bildirdi.

Arzusu kabûl edilince de İran ordusu kolaylıkla kaleye doldular. Tellâlların yer yer «Bağdad güzelce şahındır!...» haberini hayretle duyan Bekir Subaşı neye uğradığını anlayana kadar, yakalanarak şahın huzuruna çıkarıldı. Gördüğü manzara onu bitirmişti. Öz oğlunu şahın yanında oturmuş görünce, hıyanetin nereden geldiğini anladı, şahın:

— Niçin böyle yaman iş ettin?

sualini gözlerini oğlu Mehmed'e dikerek:

— Yaman iş ben etmedim, bu veled-i zina etti!... diye cevaplandırdı.

Bekir Subaşı'yı demir bir kafese koymuşlardı. Yedi gün yedi gece uyutmayarak, türlü işkencelerle hazinesini nerelere gizlediğini sordular. Bir cevap alamayınca da, anadan doğma soydular. Ortada yakılan ateşin üzerinde gezdirmek suretiyle, şişman vücudundaki yağları sızdırılarak kebap etmeye başladılar.

Bu feci işkenceye daha da dişini sıkacaktı. Ama oğlunun karşısına geçip, göğsüne akıta akıta diktiği şarap kupasını kahkahalarla içer vaziyette görünce dayanamadı. Bütün sorulanları cevaplandırdı. İstenilenler alındıktan sonra, o çıplak hâliyle bir kayığın direğine bağlandı. Üzerine katran bulayarak ateşe verdiler. Dicle nehrinin akıntısına bırakılan kayık, Bağdad önlerinde cayır cayır yanarak, Bekir Subaşı'nın kömürleşmiş vücudu ile birlikte sulara gömüldü.

Babasının dayanılmaz canhıraş feryadlarla yanışını zevkle temaşa eden oğlunun âkıbeti de feci olmuştu. Olaydan birkaç gün sonra Şah Abbas:

— Babasına hayrı olmayan veled-i zinânın bana ne hayrı olur?... diyerek kellesini cellâda aldırdı. İş, bu kadarla kalmamış, verilen ikinci bir emirle, Bağdad şehri halkının katliâmı ile yağmalar takip etmişti... İşte Bekir Subaşı'nın ihtirasları, evvelâ Osmanlı İmparatorluğu'nun güzide eyaletini, sonra da Musul ve Kerkük'le beraber Irak'ın İranlılar'ın eline geçmesine sebep olmuştur.

Hindistan

Hindistan bir asır önce İngiltere'nin sömürgesi olmuş; 1877'de Kraliçe Victoria Hindistan İmparatoriçesi ilân edilmişti. Hindistan bugün 560.000.000 nüfuslu bir cumhuriyettir.

Bhuvaneskvara'daki büyük tapınak

Eagle's Hill pagodaslarının kuş bakışı görünüşü

Bir asır önce, zengin Hindular'ın kullandığı bir araba.

Hintli canbazlar toplu bir gösteri sırasında.

Madras'ta süt satıcıları.

Boynunda demir bir çenber taşıyan bir Hind fakiri.

Hindistan'a mahsus bir tip: Yılan oynatıcı.

Bir Hind fakiri. Bu da kendisine başka türlü eziyet ediyor.

Bir asır önceki Hindistan'da oyuncu kızlar.

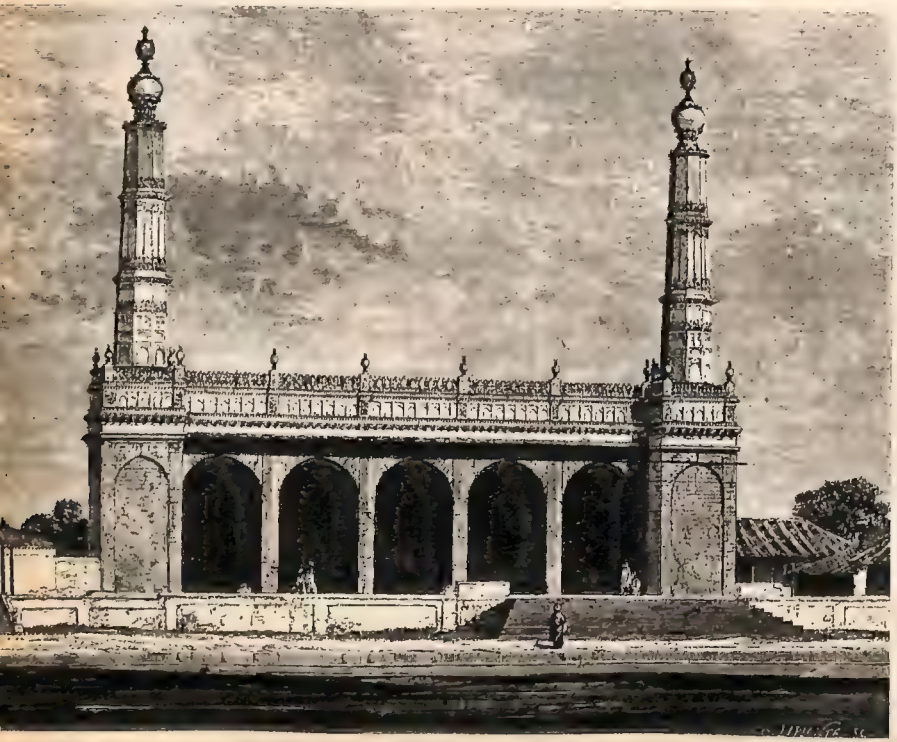

Yüz yıl önceki Madras'ta bir cami.

TARİHE AKAN BİR AY

Ekim 1972

4 EKİM

Başbakan Melen Ankara'da incelemelerde bulundu.

5 EKİM

Avrupa seyahatinden dönen Istanbul Belediye Başkanı Dr. Fahri Atabey, Istanbul metrosunun yapımına başlanacağını açıkladı.

• Muğla'dan Ankara'ya giden bir otobüs uçuruma yuvarlandı. 20 yolcu öldü.

6 EKİM

Istanbul'un kurtuluşunun 49. yıldönümü törenlerle kutlandı. İngiliz esrarkeşi Timothy, Ankara Islahevi'nden kaçtı ve yakalanarak cezaevine kondu.

7 EKİM

Boğaziçi köprüsünün ana kablosunun çekimi tamamlandı.

12 EKİM

Nobel tıp mükâfatını Amerikalı profesör G. Maurice Edelman ile İngiliz profesörü R. Robert Porter kazandı.

14 EKİM

Moskova yakınlarında düşen bir Rus yolcu uçağında 172 kişi öldü.

17 EKİM

Türk basınının emektar siması Halil Lütfü Dördüncü, Samsun milletvekili Kâmuran Evliyaoğlu ve Anayasa Mahkemesi üyesi Recâî Seçkin vefat etti.

• Anayasa mahkemesi tarafından kapatılan Tip yöneticileri 15'er yıl ağır hapse mahkûm edildiler.

20 EKİM

Adalet Partisi 6. Büyük Kongresi toplandı. Genel Başkan Demirel, Adalet Partisi'nin anayasayı başarı ile tatbik ettiğini belirtti.

22 EKİM

Silâhlı dört anarşist, Istanbul-Ankara seferini yapan Truva yolcu uçağını, Sofya'ya kaçırdı. Uçakta yolcu ve mürettebat olarak 81 kişi var.

• Adalet Partisi 6. Genel Kongresi sona erdi. Süleyman Demirel 1345 oyun 1330'unu alarak genel başkanlığa seçildi.

23 EKİM

Truva uçağını kaçıran anarşitsler Bulgar makamlarına teslim oldu. Uçak yolcuları ve mürettebat yurda döndü.

• Ereğli kömür işletmesinin birbirinden 7 km. mesafede olan Kozlu ve Üzülmez ocaklarında grizu infilâkı oldu. 20 ölü, 76 yaralı. Üç kişi de kayboldu.

24 EKİM

Ankara 3 numaralı Sıkıyönetim mahkemesi Prof. Mümtaz Sosyal'ı 6 yıl 8 ay hapse mahkûm etti.

26 EKİM

Üçüncü beş yıllık kalkınma planı Millet Meclisi'nde kabûl edildi.

• A.B.D. ile Kuzey Vietnam'ın barış için anlaşmaya vardıkları bildiriliyor.

27 EKİM

Emlâk Vergisi beyanname verme süresi bir ay daha uzatıldı.

28 EKİM

Kuzey Yemen ve Güney Yemen arasındaki anlaşmazlıkları gidererek barış kurulmasını sağlayan anlaşma Kahire'de imzalandı.

29 EKİM

Cumhuriyetin 49. yıl dönümü bütün yurtta kutlandı.

• Filistinli korsanların bir Alman yolcu uçağını kaçırmaları üzerine, Münih'teki olimpiyat köyünü basarak İsrailli sporcuları öldüren üç Arap gerillası serbest bırakıldı.

31 EKİM

Konya - Istanbul seferini yapmakta olan Meram mototreni, Eskişehir'e 39 km. mesafede aksi yönden gelen bir iş treniyle çarpıştı. Çarpışma sonunda 30 kişinin öldüğü bildiriliyor.

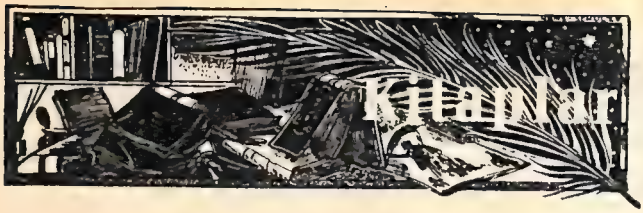

Arasında

Bedîî Faik

Akıl Cumhuriyeti İsrail

Bedîî FAIK, **Akıl Cumhuriyeti İsrail,** İstanbul, Dilek Matbaası, 1972, 128 sahife, 10 TL.

Bedîî Faik geçen yıl Şevket Rado ve Dr. Ahmed İhsan Kırımlı ile beraber İsrail'e gitmişti. Şevket Rado **Hayat**'ta, Bedîî Faik de **Dünya**'da seyahat intıbalarını neşretmişlerdi. Şimdi Bedîî Faik, bu intıbaları bir kitap hâline getirmiş.

XX. asrın büyük fenomenidir İsrail. Sevelim sevmiyelim, beğenelim beğenmiyelim bu böyledir, tarih gerçeğidir. 2.000 yıl önce yurdundan kovulmuş ve dünyanın her ülkesine dağılmış bir millet, 2.000 yıl nasıl milliyetini muhafaza eder, 20 asır sonra nasıl devlet hâline gelir, nasıl 100 milyonluk Arap âlemine kafa tutar ve onu alt eder, nasıl İslâm dininin üçüncü kutsal şehri olan Doğu Kudüs'ü ele geçirerek Süveyş Kanalı'nın doğu kıyısına yerleşir, bütün bunlar çok ibret dersi taşıyan vâkıalardır. Pek derin müşahedelerle dolu bu çok alâkayla okunan kitabını Bedîî Faik şöyle bitiriyor:

«Evet, iki bin, üç bin yıllık bir eskilikle dahi yetinmiyerek, beş bin, altı bin yıl öncesine uzanıp tarihini ille de oralara çivileme şuuru ve gayreti... Sonra hiç bir zaman çiftçi olmamış bir milletten bir Danimarka çiftçisinin de üstününü çıkarma başarısı... Ve nihayet, gene hiç bir yerde asker olmamış bir milletten, yüz yirmi milyonluk bir alay Arap devletini tam üç defa yenecek bir askerî kabiliyet çıkarma hârikası... Hayır, bu kadarla da yetinmemiştir. O kendisine Roma devrinden sonra en büyük zulmü yapmış olan ve askerliği ile mağrur ve mâruf bulunan bir Almanya'ya silâh satabilecek kadar, yaptığı silâhın önünde onu hayran bırakacak kadar ötelere gitmiştir...

«Bütün bunların yalnız akılla ve aklın bulduğu metodlarla yapıldığı ise ayan beyan ortadadır. Nasıl ki, aynı akıl dört bin yıllık Tevrat dilini aldı ve hiç işlenmiyen, konuşulmıyan, kendi kendini yenilemesi imkânını hiç bulamamış olan böyle bir dilden sadece resmî bir dil değil, bugünün her yeniliğini kolayca ifade edebilen canlı, capcanlı bir konuşma, ilim ve edebiyat dili çıkarmayı da başardı. Ve gene nasıl ki, Tevrat'ı bir his coşkunluğu platosunda daha yüksek-lere koyarak, Yemen çöllerinden Polonya sahnelerine kadar kopup geldikleri seviye birbirinden çok farklı olan bir Yahudî topluluğun rehberi gibi kullanmak da gene bu akılcılığın eseridir...

«İsrail'de bugün, tam İngiltere'deki işçi partisine benzer, yani temelinde Marksizm'in yatmadığını ilân eden bir sosyalist parti iktidardadır. Ama orada devlet ancak bir fabrikayı kurup da verimli bir hâle sokuncaya kadar devletçi, tam o noktaya gelir gelmez ise, elindeki bütün tesisleri özel teşebbüse devredip, hemen yeni sahalara adım atan bir hamlecidir... Rusya, Akdeniz'e inip yayılma planının oyuncağı yapabildiği bir Arap âlemine, şüphe yok her şeyden önce bu hırsın gözleriyle bakıp yakınlaşmıştır. Ama onun hemen peşisıra gelen İsrail düşmanlığında bolşevik iddialarını ve nazariyelerinin burada tepetaklak edilmiş uygulamalarının da mutlaka payı vardır ve komünizm, İsrail'deki kadar hiç bir ülkede açığa düşmemiş, her gün canevinden vurulduğu böyle bir poligona rastlamamıştır!..»

Tanzimat ve İstibdad Döneminde Türk Tiyatrosu

Metin And

Metin AND, **Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu** (1839 - 1908), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, San'at Dizisi: 10, Ankara, 1972, Mars Basımevi, 478 sahife, 5.000 tiraj, 30 TL. resimli.

Dr. Metin And, 1927'de Istanbul'da doğdu. İngilizce, Fransızca ve Almanca bilmektedir. Tiyatro mükekkidi olarak tanındı. Sonra Türk temaşa tarihi üzerinde çalışmaya başladı. Ve yorulmak bilmez bir araştırma gücüyle bu mevzuda 2'si İngilizce, biri Fransızca olmak üzere 15 kitap ve 1.000'in üzerinde makale yayınladı. Şahsî zengin bir arşive kütüphaneye malik olduktan başka, Avrupa ve Türkiye kütüphanelerinde de araştırmalarda bulundu. Daima zengin malzeme ve orijinal bilgi veren yazıları, Türk temaşa tarihinin aydınlanmasında geniş ölçüde yardımcı oldu.

Metin And, 4 cilt hâlinde Türk tiyatro tarihini kaleme almış, bunun üç cildini yayınlamıştır. Elimizdeki kitabı, dönem bakımından Türk tiyatrosunun ikinci devresini ele alan, yayın tarihi bakımından büyük eserinin üçüncüsüdür. 1839'da Tanzimat'ın ilânından 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânına kadarki dönemi içine almaktadır. Bu 79 yıl Türkiye tarihinde I. Abdülmecid, Sultan Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid'in saltanat yıllarına tesadüf eder. Tanzimat (1839 -1871) ve İstibdat (1871-1908) devreleridir.

Bu mühim esere, kullandığı anlaşılmaz uydurma kelimeler dışında ilmî bakımdan kusur bulmak zordur. Ele alınan üç çeyrek asır içinde Türk tiyatrosunda 600 küsur eser oynandığı tesbit edilmiş. Bunlar teker teker mahiyetleri hakkında bilgiyle zikrediliyor. Yalnız bu tesbit, çalışmanın genişliği hakkında aydın bir bilgi veriyor. Kitabın muhtevasının ilk bahisleri şöyle:

Önsöz, Giriş, Batılılaşma: Bir Kültür Devrimi, Batı Tiyatrosu ile Tanışıklığımızı Kolaylaştıran Etkenler, Saray ve Çevresi, Yüksek Devlet Görevlileri - Türk Elçileri - Basın, Yabancı Elçilikler. **Y. Ö.**

Tarih Postası

OKUYUCULARIMIZIN TARİHLE İLGİLİ SORULARI BU SAYFALARDA CEVAPLANDIRILMAKTADIR.

Melih Atay (Cağaloğlu - Istanbul)

1950 nüfus sayımının kesin tarihi ve neticesi nedir? Türkçe dünyanın kaçıncı fazla konuşulan dilidir?

Ayrı ayrı numaralıyarak tam 16 sual sormuşsunuz. Bunları okuyucu arzusu mevzular olarak kaydediyor, yalnız yukarıdaki iki sualinizi cevaplandırabiliyoruz. 1950 Türkiye nüfus sayımı bu yılın 22 ekim günü yapılmış ve 20.936.524 kişi sayılmıştır. 1945 sayımına göre (18.790.174 nüfus), %21,8 artış kaydedilmiştir. Dünyanın en fazla konuşulan dilleri —nüfus bakımından— şu şekilde sıralanıyor: Çince, İngilizce, Hintce, İspanyolca, Almanca, Rusca, Japonca, Arapça, Bengalce, Türkçe, Portekizce, İtalyanca, Fransızca. Yani Türkçe 10. sıradadır.

Mehmed Gökalp (Orhangazi - Bursa)

Birinci Cihan Harbi'ne ait bazı metinleri yayınlayamaz mısınız?

Birinci Cihan Harbi'ne ait metinler yayınlamamız mümkündür. Fakat bahsettiğiniz eserler, herkesin edinebileceği kitaplardır. Gönderdiğiniz röportajı yayınlamayı düşünüyoruz.

Erdoğan Ötü (Basmahane - İzmir)

Küba olayları ve Masonluk hakkında yazılar koyabilir misiniz?

İsteklerinizi not ettik.

Hasan Orhan (Fethiye - Muğla)

«Eshâbü'l-Kehf» hakkında tarihî bilgi var mı? Kanûnî Sultan Süleyman'ın Viyana'dan başka teşebbüs edip de alamadığı yerler var mıdır? Viyana'yı alsaydı Türk tarihinin geleceği değişir miydi? Eğer bu teşebbüsü Kanûnî değil de babası Yavuz Sultan Selim yapsaydı başarılı olur muydu?

«Eshâbü'l-Kehf» hakkında bildiklerimiz, kutsal kitaplarda yazılanlardan ibarettir. — Tarihte hiç bir cihangir ve kumandan yoktur ki, bütün teşebbüslerinden istenen netice alınabilsin. Kanûnî Sultan Süleyman'ın 46 yıllık saltanatı boyunca da netice alınamayan teşebbüsler elbette olmuştur. Bunlardan niçin ve ne şekilde netice alınmadığının sebeplerini anlamak için, mufassal tarih kitaplarını okumak lâzımdır. Kanûnî, Viyana'yı ve Korfu'yu, onun kumandanlarından Vezir İsfendiyâroğlu Mustafa Paşa Malta'yı, Vezir (sonradan sadrâzam) Süleyman Paşa Hindistan'da Diu (Div) kalesini, Barbaros-zâde Hasan Paşa Vahrân (Oran) kalesini alamamışlardır. Bu yarım asırlık devre içinde buna benzer ufaklı büyüklü başka misaller bulmak da mümkündür. Yekûnun manzarası neticeyi tayin eder ve o devir için sağlam hüküm vermemizi sağlar. — Viyana'yı Yavuz kuşatsaydı muvaffak olur

muydu? Bu tip sualler, fantastik şeylerdir ve tarihçiler, bu çeşit sualleri cevaplandırmaktan kaçınırlar. Kanûnî, çok büyük bir kumandandı. Ama Yavuz ondan ve Fâtih Yavuz'dan, askerlik sahasında üstündür. Fakat Yavuz devrinde Macaristan henüz fethedilmediği için, Viyana'ya erişmek mümkün değildi. Yavuz 8 yıl değil de, uzun bir saltanat sürseydi bile Viyana'yı almayı düşüneceğine dair elimizde en küçük vesika ve ipucu yoktur. Herhalde İran ve Turan'ı almaya teşebbüs edecekti.

Taşer Erkol (Adana)

Mecmuanızın Türk kültürünün gelişmesi ve yayılması için yaptığı büyük hizmeti yıllardan beri takdir ve sevinçle takib ediyorum. Acaba bir kaç sualime cevap vermeniz mümkün mü? Dede Efendi, Sâdeddin Arel ve Muhiddin Targan'ın bestelerinin hepsinin notalarını tam ve doğru olarak nereden temin edebilirim? Mevlevîlik'le ilgili doğru bilgileri nerede bulabilirim?

İltifat ve kadirşinaslığınıza teşekkür ederiz. Bu sütunlarda okuyucularımızın ikiyi aşmıyan suallerine memnuniyetle cevap veriyoruz. 2, bazan 3 sahifeyi daima bu mevzua ayırıyoruz ve bir görevi yerine getirdiğimize inanıyoruz. — Mevlevîlik'le ilgili olarak Abdülbâki Gölpınarlı'nın şu kitaplarını okuyabilirsiniz: *Mevlânâ Celâleddin* (2. tab'ı: Istanbul, 1952), *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik* (1953), *Mevlevî Âdâb ve Erkânı* (1963). Bu kitapları Istanbul'da İnkılâp - Aka kitabevinden bulabilir veya getirtebilirsiniz. Burada bibliyografya da bulacaksınız. — Türk musikisi üzerinde ilmî eserler ve doğru nota corpus'leri çok kıttır. Muhiddin Targan'ın az eseri vardır. Çoğunun notası radyoların repertuar kurullarınca yayınlanmıştır ama, bunlar satılmamaktadır. Dede'nin eserlerini toplıyan bir nota yayını yapılmamıştır. Esasen böyle bir yayın hemen hiç bir klasik bestekârımız için yapılmamıştır. Sâdeddin Arel'in çok büyük yekûn tutan eserlerinin orijinal notaları talebesinden bir şahsın elindedir ve bunların hepsinin mikrofilmi de gene talebesinden diğer bir şahsın hususî kütüphanesindedir. Yayınlanan eserleri mahduttur. Bu hususta *Türk Musikisi Ansiklopedisi*'nin *Arel* maddesinde bilgi bulacaksınız. Çok güzel bir klasik musikimiz nota koleksiyonu, Millî Eğitim Bakanlığı Türk Musikisi'ni Araştırma ve Değerlendirme Komisyonu'nca yayınlanmaktadır. Şimdiye kadar 6 fasikül çıkmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı'nın satış yerlerinde bulabilirsiniz. Burada Dede Efendi'nin bazı eserlerinin doğru ve güzel yazılmış notasını bulmanız mümkündür. Bibliyografya için bir de yukarıda anılan ansiklopedide *İsmâil Dede-Efendi* maddesine bakınız.

H. Engin Köseoğlu (...)

Türk Musikisi'nde basit, şed ve mürekkep olarak kaç makam vardır? Bir listesini yayınlıyabilir misiniz?

Mektubunuzun geldiği yeri yazmamışsınız, biz de noktalarla gösterdik. Türk musikisinde asırlardan beri kullanılmış 600 kadar makam vardır. Bunların L harfi sonuna kadarki listesini, Millî Eğitim Bakanlığı'nın yayınladığı *Türk Musikisi Ansiklopedisi*'nin I. cildinde bulacaksınız. Fakat bu makamların hepsinden elinizde notası mevcut eser yoktur. Ancak 256 makamdan elimizde örnek bulunuyor. Elimizde 10'dan fazla örneği bulunan makam sayısı ise ancak 121, 100'den fazla örneği bulunan makam sayısı 49'dur. Çok az okuyucuyu ilgilendirecek böyle bir listeyi yayınlamamızda fayda yoktur. XV. asrın şu devresinde kullanılmış olup da bugün elimizde örneği, hattâ bazılarının nasıl bir terkibe delâlet ettiği bilinmiyen makam adı, müzisyenleri bile ilgilendirmez, müzikoloji işidir. «Çehârâgaazîn» veya «Mâverâünnehr» makamları — elimizde birkaç örnekleri olmasına rağmen — bugün Türk musikisi ile meşgul olanlar için bile ne ifade eder? Değerli makamlar, asırların süzgecinden, zevkinden geçmiş ve çoğu bugün kullanılmakta olanlardır. Basit makamlar ise 13 tanedir: Çârgâh, Bûselik, Kürdî, Rast, Uşşak, Hüseynî, Nevâ, Hicaz, Uzzâl, Hümâyûn, Zengûle (veya Zirgüle), Karcığar ve Sûznâk. Bûselik, Uşşak, Hüseynî ve Nevâ makamlarının «inici» şekilleri olan Şehnâz-Bûselik, Bayatî, Muhayyer ve Tâhir de, basit makam sayılır.

Tarih Bilmecesi

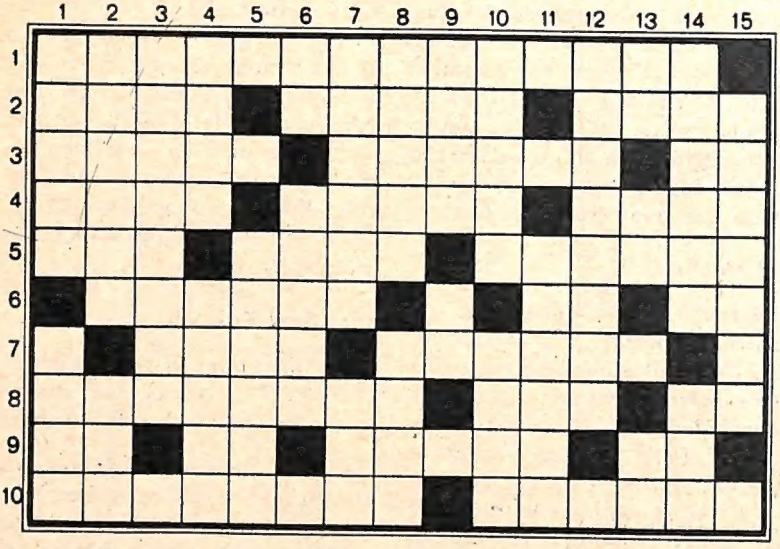

SOLDAN SAĞA: 1: Dördüncü Mehmed zamanında on beş yıl sadrâzamlık yapan kudretli bir kumandan ve devlet adamı. 2: Yunan mitolojisi kahramanlarından biri — Bir kadın adı — Hoş kokulu ve faydalı bir ot. 3: Erlere verilen ekmek — Yazılı kâğıt sayfası — Duman kiri. 4: Uzak — Arapça boy — Tarihte büyük salgınlar yapan bir hastalık. 5: Düzenli yürüyüşü anlatan ses taklidi kelime — İkinci (Arapça) — Bir fabrikanın sanayie ait işleri. 6: Dükkân veya kapılardaki isim levhası — Köpek — Tersi vilâyet. 7: Istanbul'da tarihî bir köşk — Ağrı Dağı'nın başka bir adı. 8: İlâçlamak veya zehirlemek — Taraf — Bir nota. 9 — Bir nota — Kemiklerin toparlak ucuna verilen isim — Tersi âşikâr — Su (Arapça). 10: Açık olma hali — İstemiyerek.

YUKARIDAN AŞAĞIYA: 1: Yaratıcı (Arapça) — Şiddetli fırtına. 2: Eskiden mahsulün onda birinden alınan gelir (çoğul) — Madenî ip. 3: 1825 - 1880 yılları arasında yaşamış meşhur şair, gazeteci ve devlet adamlarımızdan biri. 4: Sıcakça — İçi havadan hafif gazla doldurulmuş hava taşıtı. 5: Bir erkek kadı. 6: Arsenik cisminin simgesi — En basit yazı aracı. 7: Küba'da purosu ile meşhur bir şehir — Eziyet. 8: Amerika'da meşhur bir şehir — Bağlantı. 9: Şair Yûnus'un ikinci adı — Hayâ. 10: Karşılıklı alıp verme — Kuru soğuk. 11: Bir Fransız ihtilâlcisi (Türkçe imlâsıyle). 12: Asıl yurt. 13: Alkış sesi — Tutan organ — Su. 14: Kartacalı komutan — Çiçeğin sapı. 15: Mitolojik.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	K	A	Z	A	Y	A	R	I	Z	A	G	E	R	E	K
2	A	N	İ	B	A	L	■	R	E	Ş	A	T	■	N	A
3	R	A	Y	■	L	İ	S	A	N	■	L	■	H	A	N
4	A	D	A	K	A	L	E	■	A	S	A	N	■	L	■
5	K	O	■	O	N	■	N	İ	N	E	■	A	M	A	N
6	U	L	U	Ç	■	T	E	Z	■	L	E	K	E	■	A
7	R	U	K	İ	Y	E	■	A	S	A	B	İ	Y	E	T
8	U	■	A	B	A	K	A	H	A	N	■	Y	■	S	U
9	M	E	L	E	K	■	N	A	H	İ	Y	E	L	E	R
10	■	Ş	A	Y	A	K	■	T	A	K	A	■	İ	F	A

Geçen sayının hâlli:

Bu sıcak sevgi ile yardımlarınızı yarınlara ulaştırmak için...

Yarın da arayacak çocuğunuz bol sevgi ile yardımlarınızı. Gelecekte onu desteksiz bırakmamanın yollarını bugünden araştırmalısınız. Doğan Sigorta, bu amaçla sizi «Yatırım Sigortası» yapmıya davet ediyor.

YATIRIM SİGORTASI

Günde 10 liralık bir yatırımla
25 Yıl Sonra
209.800 Lira
veya Ömür Boyunca Yılda
19.017 Lira gelir.

Ayrıca
Her hayat poliçesinin gerektirdiği kaza, vefat veya borç alma gibi ek teminat

DOĞAN SİGORTA
Sizin Sigortanız

2521

Yılın En Önemli Kitabı

Fotoğraflarla

ATATÜRK'ÜN HAYATI

(Doğumundan Ölümüne Kadar)

Millî Eğitim Bakanlığı'nın 16.2.1972 tarih ve 10487 sayılı kararı ile ilgililere tavsiye edilmiştir.

Bu kitapta Atatürk'ün hayatını bir foto roman gibi takip edebilir ve hayatının her safhasına ait resimlere bir anda sahip olabilirsiniz. İlkokullara, ortaokullara, derneklere, müesseselere hediye edilebilecek en güzel kitap.

Hayat mecmuasının zengin Atatürk arşivinden
528 resim, 384 sayfa, renkli, sağlam bir cilt içinde.

Doğan Kardeş Yayınları Fiyatı 50 Lira Tevzi Yeri: Bateş